

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Nika PEROVŠEK (PETRIČ)

**OŽIVLJANJE POZNOANTIČNE RIMSKE ZAPORE
V SLOVENSKIH KRAJIH**

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

**THE REVIVAL OF THE LATE ANCIENT ROMAN
WALL IN THE AREA OF SLOVENIA**

GRADUATION THESIS
University studies

Ljubljana, 2008

Diplomsko delo je zaključek univerzitetnega študija krajinske arhitekture. Opravljeno je bilo na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Diplomsko delo je odobrila študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo in za mentorja diplomskega dela imenovala prof. dr. Ano Kučan.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: prof. Alojzij Drašler
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: prof. dr. Ana Kučan
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: prof. dr. Božidar Slapšak
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

Datum zagovora:

Naloga je rezultat lastnega raziskovalnega dela. Podpisana Nika Perovšek se strinjam z objavo svoje naloge v polnem tekstu na spletni strani Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete. Izjavljam, da je naloga, ki sem jo oddala v elektronski obliki, identična tiskani verziji.

Nika Perovšek

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Dn
DK	UDK 712.2 : 351.853 : 725.96 (043.2)
KG	zapore / Clastra Alpium Iuliarum / varstvo kulturne dediščine / Selo pri Robu / Gradiški vrh / Benete / predlogi ureditev / urejanje / problemi / priložnosti / Rimljani / smernice / linearna krajina
AV	PEROVŠEK (PETRIČ), Nika
SA	KUČAN, Ana
KZ	SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
LI	2008
IN	OŽIVLJANJE POZNOANTIČNE RIMSKE ZAPORE V SLOVENSKIH KRAJIH
TD	Diplomsko delo (univerzitetni študij)
OP	XII, 91, [1] str., 1 pregl., 73 sl., 66 vir.
IJ	sl
JI	sl/en
AI	Diplomsko delo na podlagi teoretičnega zgodovinskega okvirja in poznavanja lokalnih značilnosti določa skupne smernice za urejanje celotnega zapornega sistema Clastra Alpium Iuliarum. Preverja, ali je možno prepoznati značilne linearne krajine ob posameznih zapornih zidovih. Glede na izdelane analize in številne terenske ogledе ugotavlja, da ni mogoče določiti enotnega linearnega tipa krajine, kljub temu pa prepoznava skupne značilnosti analiziranih zapornih enot (Gradiški vrh, Selo pri Robu, Benete) ter značilnosti preostalih enot zapornega sistema CAI. Ugotovitve analiz stanja, pretekle in dejanske rabe prostora ter parcelnega stanja, vidljivosti, starih in novih cestnih povezav ter obstoječe okoliške ponudbe so odkrile mnoge prezrte potenciale omenjenih zapornih enot. Nadalje ob primerjavi zapornih zidov s sorodnimi linearnimi objekti, kot so Hadrijanov zid, Antoninov zid in Germansko-retijski limes, naloga ugotavlja še druge priložnosti, ki jih nudijo zaporni zidovi, a so prav tako neizkoriščene. Diplomsko delo na podlagi skupnega vrednotenja vseh ugotovitev predlaga splošne smernice za celostno urejanje vseh enot zidov CAI, podrobneje pa te usmeritve aplicira na izbranih treh zapornih enotah s posameznimi predlogi ureditev. Pri tem poskuša kar v največji meri upoštevati dejansko stanje ohranjenosti zapornih zidov in stanje krajine v njihovi neposredni okolici. Zaradi posebno občutljivih struktur predlaga minimalne ukrepe, ki v osnovi temeljijo na odstranjevanju določenih plasti vegetacije in ohranjanju obstoječe drevnine na linijah zapornih zidov, ker bi odstranjevanje drevnine poškodovalo zgodovinsko tkivo. Na načine, ki jih predlaga naloga, postanejo linije zidov v prostoru bolj prepoznavne, lažje sledljive, hkrati pa poustvarjajo vtis preteklega stanja brisanega prostora ob zaporah. Glede na stopnjo ohranjenosti zidov je možno tudi dodajanje posameznih struktur, ki v prostoru pomagajo vzbuditi občutek prisotnosti preteklega stanja.

KEY WORDS DOCUMENTATION

DN	Dn
DC	UDK 712.2 : 351.853 : 725.96 (043.2)
CX	barrier wall / the barrier system / Claustra Alpium Iuliarum / preservation of cultural heritage / Selo near Rob / Gradiški vrh (The Gradišče Peak) / Benete / proposals for restoration / management and arrangement / restoring / problems / opportunities / the Romans / directives / linear landscape
AU	PEROVŠEK (PETRIČ), Nika
AA	KUČAN, Ana (supervisor)
PP	SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
PB	University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Department of Landscape Architecture
PY	2008
TI	THE REVIVAL OF THE LATE ANCIENT ROMAN WALL IN THE AREA OF SLOVENIA
DT	Graduation Thesis (University Studies)
NO	XII, 91, [1] str., 1 pregl., 73 sl., 66 vir.
LA	sl
AL	sl/en
AB	Graduation Thesis tries to define the directives for restoration of the complete system of Claustra Alpium Iuliarum and find the possibilities of recognizing the typical linear landscape along individual barrier walls on the basis of theoretical, historical framework and the knowledge of local characteristics. According to the analyses and a lot of fieldwork, it has been found out that it is not possible to define a uniform linear type of landscape, although some general characteristics of the analysed (Gradiški vrh, Selo pri Robu, Benete) and other barrier units can be identified. The analyses of the state, the past and present use of the space and the state of the plots, visibility, old and new roads and the existing tourist facilities have shown a number of overlooked potentials that the above mentioned barrier units make possible. Further on, comparing barrier walls to similar linear objects like Hadrian's Wall or Antonine Wall and German – Raetia Limes, other opportunities are discovered that are offered by the barrier walls but the advantage of which has not been taken yet. On the basis of evaluation of all the results of the analyses, general directives for the entire restoration of all the barrier wall units are suggested but the application of the directive is defined more precisely on the three selected barrier units, giving individual proposals for restoration. The true state of preservation of the barrier walls and the state of the surrounding landscape are taken into account as much as possible. Due to the fragile structure, only minimum steps are suggested, e.g. the removing of some layers of vegetation and preserving the existing trees on the barrier wall lines. In this way, the wall lines will become visible, easier to follow, re-creating the impression of the past, erased space along the walls. Depending on the degree of preservation of the walls, it is possible to add some structures which can arouse the feeling of the presence of the situation of the past.

KAZALO VSEBINE

	Ključna dokumentacijska informacija (KDI)	str. III
	Key word documentation (KWD)	IV
	Kazalo vsebine	V
	Kazalo preglednic	VIII
	Kazalo slik	IX
1	UVOD	1
1.1	OPREDELITEV PROBLEMA	1
1.2	DELOVNE HIPOTEZE	2
1.3	CILJI DIPLOMSKEGA DELA	2
1.4	METODE DELA	3
2	NASTANEK RIMSKIH ZAPORNIH ZIDOV	4
2.1	UMEŠČANJE POSAMEZNIH ENOT ZAPORNIH ZIDOV V PROSTOR	6
2.1.1	Prostorski dejavniki za lociranje zapor	10
2.1.2	Vpliv gradnje zapornega sistema na krajino	11
2.2	VLOGE ZAPORNIH ZIDOV V POZNEJŠIH ZGODOVINSKIH OBDOBJIH	13
3	OPREDELITEV OBMOČJA OBDELAVE	15
3.1	SPLOŠNE ZNAČILNOSTI IZBRANEGA OBMOČJA	16
3.1.3	Površinski pokrov in raba tal	17
3.1.4	Poselitev	17
3.1.5	Promet	18
3.2	PODROBNEJŠI PREGLED ZAPOR NA IZBRANEM OBMOČJU	19
3.2.1	Gradiški vrh pri Robu	21
3.2.2	Selo pri Robu	23
3.2.3	Benete	25
4	PODROBNA ANALIZA IZBRANEGA OBMOČJA	27
4.1	ANALIZA STANJA IZBRANIH ENOT ZAPORNIH ZIDOV	27
4.1.1	Analiza stanja zapornega zidu na Gradiškem vrhu pri Robu	28
4.1.2	Analiza stanja zapornega zidu na Selu pri Robu	30

4.1.3	Analiza stanja zapornega zidu na Benetah	32
4.2	ANALIZA NAMENSKE RABE PROSTORA IN PARCELNEGA STANJA ZEMLJIŠČ NA OBMOČJU IZBRANIH ZAPORNIH ZIDOV	34
4.2.1	Ugotovitve analize	38
4.3	ANALIZA VIDLJIVOSTI	39
4.3.1	Ugotovitve analize	39
4.4	ANALIZA STARIH IN NOVIH PROMETNIH POVEZAV	42
4.4.1	Ugotovitve analize	45
4.5	INVENTARIZACIJA IN ANALIZA OBSTOJEČE TURISTIČNE PONUDBE, SPOMENIKOV KULTURNE IN NARAVNE DEDIŠČINE	46
4.5.1.	Ugotovitve analize	48
5	SKUPNO VREDNOTENJE IZBRANEGA OBMOČJA	49
5.1	VAROVANJE ZAPORNIH ZIDOV KOT SPOMENIKA KULTURNE DEDIŠČINE	51
6	PRIMERJAVA UREJANJA ZAPORNIH ZIDOV S SORODNIMI OBJEKTI	53
6.1	HADRIJANOV ZID	54
6.2	ANTONINOV ZID	56
6.3	GERMANSKO-RETIJSKI LIMES	58
6.4	UGOTOVITVE PRIMERJAVE	60
7	PREDLOGI IN SMERNICE ZA UREJANJE ZIDOV ZAPORNEGA SISTEMA CAI	63
7.1	DOLOČITEV SPLOŠNIH SMERNIC ZA VAROVANJE IN UREJANJE VSEH ZAPORNIH ENOT V SLOVENIJI	63
7.2.	DOLOČANJE TIPOLOGIJE MOŽNIH PREDLOGOV UREDITEV	65
7.3	APLIKACIJA SMERNIC NA IZBRANIH ZAPORNIH ENOTAH	68
7.2.1	Predlog ureditve zapornega zidu na Gradiškem vrhu	69
7.2.2	Predlog ureditve zapornega zidu na Selu pri Robu	74
7.2.3	Predlog ureditve zapornega zidu na Benetah	76
8	RAZPRAVA IN SKLEP	79
8.1	RAZPRAVA	79
8.2	SKLEP	82
9	POVZETEK	84

10	VIRI	86
10.1	CITIRANI VIRI	86
10.2	DRUGI VIRI	89
	ZAHVALA	

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1:	Skupno vrednotenje zapornih enot	str. 50
----------------	----------------------------------	------------

KAZALO SLIK

	str.
Slika 1: Zaporni zidovi so najpogostejše povsem prerasli, za nepoznavalca skoraj neopazni; levo: linija zidu pod koreninami dreves; desno: linija zidu tik ob gozdni poti.	1
Slika 2: Rimski imperij na višku moči v drugi polovici 2. stoletja n.št. in njegovo zaporno zidovje (kart.podl.: Zgodovina antičnega Rima, 2003)	4
Slika 3: Potek poznoantičnega zapornega zidovja ali Claustra Alpium Iuliarum (Enciklopedija..., 1988)	6
Slika 4: Shematski prikaz poteka zapornega sistema Claustra Alpium Iuliarum na reliefnem modelu (spremenjeno po Claustra...,2007)	7
Slika 5: Rekonstrukcija zaporne enote na Hrušici - Ad Pirum (Ad Pirum..., 2008)	8
Slika 6: Zaporna enota Lanišče pri Hrušici (Po sledih..., 2008)	8
Slika 7: Današnje stanje zaporne enote na Hrušici (Ad Pirum), ki je zapirala glavno cestno povezavo Akvileja-Emona (današnja Oglej in Ljubljana)	9
Slika 8: Ostaline utrdbe v Ajdovščini (Kastru)	9
Slika 9: Modelna prikaza prilagajanja zapornih zidov terenu (levo: v lažje prehodnih dolinah je bil zid višji; desno: po grebenih pa enotne višine)	10
Slika 10: Zgradba zapornega zidu v prerezu (levo: osnovno grajeni zid; desno: slepi zid)	10
Slika 11: Prerez izsekanega gozda (brisanega prostora) ob zapornih zidovih	12
Slika 12: Shematski prikaz tlorisa brisanega prostora ob zapornih zidovih	12
Slika 13: Shematski prikaz tlorisa brisanega prostora ob zapornih zidovih z razlikovanjem notranjega - bivalnega prostora vojakov in zunanjega prostora	12
Slika 14: Prikaz izbranega območja obdelave (kart. podl.:DTK..., 2007)	15
Slika 15: Potek današnjih in Rimskih cest po izbranem območju obdelave (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK..., 2007)	18
Slika 16: Shematski prikaz dobro vidnih in domnevnih zapornih enot na območju južne Slovenije (kart. podl.: DTK..., 2007)	20
Slika 17: Gradiški vrh pri Robu – potek zapore na digitalnem modelu višin (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK..., 2007)	21
Slika 18: Ostaline linije zapornega zidu (zgoraj in spodaj desno) in obrambnega stolpa (spodaj levo) na Gradiškem vrhu	22
Slika 19: Selo pri Robu – potek zapore na digitalnem modelu višin (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK..., 2007)	23
Slika 20: Ostaline zapornega zidu (spodaj) in obrambnega stolpa (zgoraj) na Selu pri Robu	24

Slika 21:	Benete – potek zapore na digitalnem modelu višin (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK...,2007)	25
Slika 22:	Ostaline zapornega zidu (zgoraj in spodaj levo) in obrambnega stolpa (zgoraj in spodaj desno) na Benetah	26
Slika 23:	Analiza stanja zapornega zidu na Gradiškem vrhu	29
Slika 24:	Analiza stanja zapornega zidu na Selu pri Robu	31
Slika 25:	Analiza stanja zapornega zidu na Benetah	33
Slika 26:	Analiza namenske rabe in parcelnega stanja na območju zapornega zidu Gradiški vrh	35
Slika 27:	Analiza namenske rabe in parcelnega stanja na območju zapornega zidu Selo pri Robu	36
Slika 28:	Analiza namenske rabe in parcelnega stanja na območju zapornega zidu Benete	37
Slika 29:	Analiza vidljivosti s posameznih linij zapornih zidov	40
Slika 30:	Analiza vidljivosti s posameznih točk ob zapornih zidovih	41
Slika 31:	Analiza starih in novih cestnih povezav na izbranem območju	44
Slika 32:	Domnevna rimska cesta Emona – Loška dolina mimo zapore na Selu pri Robu	45
Slika 33:	Povezava pri naselju Dednik iz obdobja Francozov, domnevno na osnovi predhodne Rimske povezave	45
Slika 34:	Inventarizacija obstoječe kulturne in naravne dediščine ter ostale turistične ponudbe na izbranem območju	47
Slika 35:	Shematski prikazi morfoloških vzorcev potekov posameznih zapornih zidov s točko najboljše razglednosti (od leve proti desni si sledijo: zaporni zid na Benetah, Gradiškem vrhu in Selu pri Robu).	51
Slika 36:	Stanje zapornega zidu nad Prezidom po temeljiti odstranitvi vegetacije	52
Slika 37:	Potek Hadrijanovega in Antoninovega zidu na severu Britanije (Wikipedija..., 2007)	54
Slika 38:	Pohodniki ob Hadrijanovem zidu (Official Website..., 2007)	55
Slika 39:	Karta poteka Hadrijanovega zidu, pešpoti, kolesarskih poti, utrdb, prenočišč, muzejev, Rimskih spomenikov in drugih ogleda vrednih lokacij (Official Website..., 2007)	55
Slika 40:	Načini označitve in ureditve peš poti ob Hadrijanovem zidu (Official Website..., 2007)	55
Slika 41:	Potek Antoninovega zidu preko današnje Škotske (na karti pešpoti) (History of the Roman..., 2007)	56
Slika 42:	Danes vidni ostanki Antoninovega zidu (Welcome..., 2007)	57
Slika 43:	Sledi Antoninovega zidu (The Antonine Wall, 2004)	57

Slika 44:	Karta poteka Germansko - Retijskega limesa (The Roman Limes..., 2007)	58
Slika 45:	Različni tipi rekonstruiranih stolpov ob limesu (Multimediales..., 2007)	59
Slika 46:	Primeri različnih možnosti poudarjanja pretekle vojaške strukture v prostoru (Multimediales..., 2007)	59
Slika 47:	Primer označitve poti ob limesu in uprizarjanje rimsko – germanskih bojev (Multimediales..., 2007)	60
Slika 48:	Možnosti poudarjanja preteklih struktur v prostoru (Der Limes in Rheiland..., 2007)	61
Slika 49:	Shematski prikaz poteka obravnavanih zapornih zidov (z leve proti desni si sledijo: Benete, Gradiški vrh in Selo pri Robu) in problematike današnjega stanja.	65
Slika 50:	Čiščenje prostora vzporedno ob zidu – na obeh straneh zapore	67
Slika 51:	Čiščenje prostora vzporedno ob zidu na zunanji strani in razgibano na notranji strani linije	67
Slika 52:	Postavitev lesene pešpoti v smeri poteka zapornega zidu	67
Slika 53:	Postavitev stebrov vzporedno z linijo zapornega zidu	68
Slika 54:	Postavitev kamnitih blokov vzporedno z linijo zapornega zidu na določenih odsekih	68
Slika 55:	Namestitev stopalnih kamnov v smeri poteka zapornega zidu	68
Slika 56:	Prikaz dejanskega stanja na značilnih fotografijah zapore na Gradiškem vrhu	69
Slika 57:	Modelni prikaz preteklega in dejanskega obsega gozdnega pokrova na območju zapornega zidu na Gradiškem vrhu	69
Slika 58:	Skrajno levo značilni prerez dejanskega stanja, desno: prereza predlaganih ureditev v variantah a in b	70
Slika 59:	Skica predlagane ureditve lesene poti vzporedno ob zidu	71
Slika 60:	Skica predlagane ureditve z linijo stebrov vzporedno ob zidu	72
Slika 61:	Skica predlagane ureditve s postavitvijo »kamnitih blokov« vzporedno ob zapornem zidu, ki je v prostoru nekoliko slabše prepoznaven	72
Slika 62:	Možnost ureditve lesene poti v gozdu ('Scape..., 2006)	73
Slika 63:	Možnost predlagane postavitve kamnitih konstrukcij v mreži za enostavnejši prikaz zgradbe zidov (Techniques & ..., 2001)	73
Slika 64:	Prikaz dejanskega stanja zapore na Selu pri Robu	74
Slika 65:	Modelni prikaz preteklega in dejanskega obsega gozdnega pokrova v območju zapore na Selu pri Robu	74

Slika 66:	Prerezi: skrajno levo značilni prerez dejanskega stanja, desno: prerez predlagane ureditve na zapornem zidu na Selu pri Robu	75
Slika 67:	Skica predlaganega čiščenja zaraščajočega se stanja in posrednega odpiranja pogledov	75
Slika 68:	Prikazi značilnosti stanja na zaporni enoti na Benetah	76
Slika 69:	Modelni prikaz preteklega in dejanskega stanja obsega gozdnega pokrova na območju zapore na Benetah.	76
Slika 70:	Prerezi: skrajno levo značilni prerez dejanskega stanja, desno: prerez predlagane ureditve na zapornem zidu na Benetah	77
Slika 71:	Skica predlagane ureditve čiščenja nižje vegetacije in ohranjanja vtisa brisanega prostora ob zidu v primerni širini (5 – 10 m), na obeh straneh zapornega zidu z namenom poustvarjanja preteklega stanja	77
Slika 72:	Shematski prikaz členjenega in linearnega brisanega prostora, vzporedno z linijo zapornega zidu	78
Slika 73:	Modelni prikaz možne ureditve z razlikovanjem zunanjega linearnega brisanega prostora in notranjega, razgibanega, členjenega brisanega prostora.	78

1 UVOD

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Na območju jugozahodne Slovenije je rimska vojska v 3. in 4. stoletju n. št. zgradila obsežen sistem zapornih zidov z namenom preprečevanja vpadov barbarskih plemen s severa in vzhoda, imenovan *Claustra Alpium Iuliarum*. Strateško so načrtovali izgradnjo julijsko-alpske vojne krajine, kjer so s posameznimi podkvasto oblikovanimi linijami zidov zaprli prehodne alpske doline, zgradili stolpe, signalne postaje, preže in utrdbe ter izkoristili naravno dane zapore. Nastala obrambna črta ni bila mejna, ampak je imela funkcijo notranjega nadzora nad območjem Ljubljansko–Postojnskih vrat, ki med Alpami in Jadranskim morjem omogočajo najenostavnejši vstop na Apeninski polotok. S postopnim propadanjem Rimskega imperija so tudi zaporni zidovi pričeli izgubljati svojo vlogo. Že konec 5. stoletja n. št. naj bi bili nezavarovani in opuščeni. Tako je utrdbeni linija pričela propadati, zidovje se je zrušilo, prerasel ga je gozd.

Do danes so ti poznoantični ostanki grajenih vojaških struktur skoraj izgubili prepoznavnost v prostoru. Njihovo prisotnost lahko občudujemo v obliki dolgih nasipov, zemeljskih kop ali gomil, ki so se ohranile, ulete pod okriljem koreninskih sistemov mogočnih dreves. Razen nekaterih lahko dostopnih in dobro opaznih odsekov zapor na izpostavljenih mestih, je večina za naključne obiskovalce skrita.

Slika 1: Zaporni zidovi so najpogostejše povsem prerasli, za nepoznavalca skoraj neopazni; levo: linija zidu pod koreninami dreves; desno: linija zidu tik ob gozdni poti

Kljub populariziranju zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum* v zadnjih letih je njegovo celostno obravnavanje in varovanje zelo oteženo. Razpršenost posameznih enot zidov po prostoru, razlike med interesi posameznih lokalnih skupnosti, izginjanje zidu

zaradi zaraščanja in neustreznih posegov so dejstva, ki spomeniku škodujejo in onemogočajo njegovo prepoznavnost in promocijo.

Zaporni zidovi namreč predstavljajo neizkoriščen potencial, ki bi lahko pripomogel k pestrejši turistični ponudbi krajev ob linijah zidov in k večji prepoznavnosti Slovenije v Evropi in svetu. Ob tem pa je potrebno poudariti tudi pomen družbene zazrtosti v preteklost in zavedanja prisotnosti spomenika kulturne dediščine. Gre namreč za največjo poznoantično grajeno dediščino na Slovenskem, ki pa ostaja prezrta.

1.2 DELOVNE HIPOTEZE

Predpostavljamo, da lahko ob linijah zapornih zidov prepoznamo poseben krajinski tip, ne glede na to, da posamezne enote potekajo čez geografsko in kulturno raznolika območja. Zaporne linije se kot objekti kulturne dediščine skupaj s svojim okoljem vztrajno spreminjajo v svojevrstno kulturno krajino. Ob analiziranju zapornih enot in prepoznavanju krajinskega tipa je mogoče nastaviti enotno strategijo obravnavanja vseh enot zapornega sistema z bližnjo okolico. Nadalje pa se na podlagi izdelane strategije lahko določijo splošne smernice celostnega varovanja, oblikovanja in promocije zapornih objektov, na podlagi katerih se v nadaljevanju izdelajo podrobnejši predlogi ureditev z aplikacijami na posameznih izbranih enotah zidov.

1.3 CILJI DIPLOMSKEGA DELA

Cilj diplomskega dela je nastavitev ustrezne strategije za varovanje, ohranjanje ter kulturno in turistično promocijo tega zgodovinskega objekta. Na podlagi celovite strategije se lahko za posamezna območja ob zapornih zidovih izdelajo podrobnejši načrti urejanja oziroma oblikovanja. Predhodno ugotovljeni problemi se nanašajo na celoten sistem zapornih zidov, njihova rešljivost pa je raziskovana in analizirana na ožje izbranem območju.

Prepoznani problemi zahtevajo:

- iskanje novih možnosti za promoviranje zapornih zidov,
- iskanje ustreznih, zidu neškodljivih dejavnosti in programov ob zaporah ali v njihovi neposredni bližini,
- preučitev možnosti oziroma načinov poudarjanja linij zidov v prostoru brez poseganja v njihovo konstrukcijo,
- preučitev možnosti in dajanja predlogov za vključevanje zapornih zidov v lokalno turistično ponudbo,
- iskanje možnosti za poudarjanje pretekle funkcije objekta v prostoru.

1.4 METODE DELA

Delo se začne s pregledom obstoječe literature in preučitvijo gradiva dosedanjega raziskovanja zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum (CAI)*. Glede na to, da je del zapornega sistema CAI na jugu Slovenije sorazmerno slabše prepoznaven in manj raziskovan kot del zapornega sistema na zahodu, so za podrobnejšo analizo izbrane enote južnega odseka. Vzporedno s pregledovanjem gradiv se izvajajo terenski ogledi posameznih izbranih zapornih enot. V nadaljevanju se opredeli območje podrobnejše obdelave in ustrezno analizirajo enote na Selu pri Robu, Gradiškem vrhu pri Robu in na Benetah. Na podlagi dodatnih terenskih ogledov v različnih časovnih obdobjih se izdela analiza stanja, inventarizacija in analiza obstoječe turistične ponudbe, spomenikov naravne in kulturne dediščine v izbranem območju ter analiza obstoječih povezav in dostopov. Nadalje pa še analiza rabe tal in parcelnega stanja ter analiza vidljivosti oz. razglednosti z omenjenih zapornih enot.

Skupnemu vrednotenju rezultatov analiz sledi primerjalna analiza izbranih sorodnih linijskih objektov v prostoru, ki imajo ob sebi pripete različne dejavnosti in so njihovi potenciali bolj izkoriščeni.

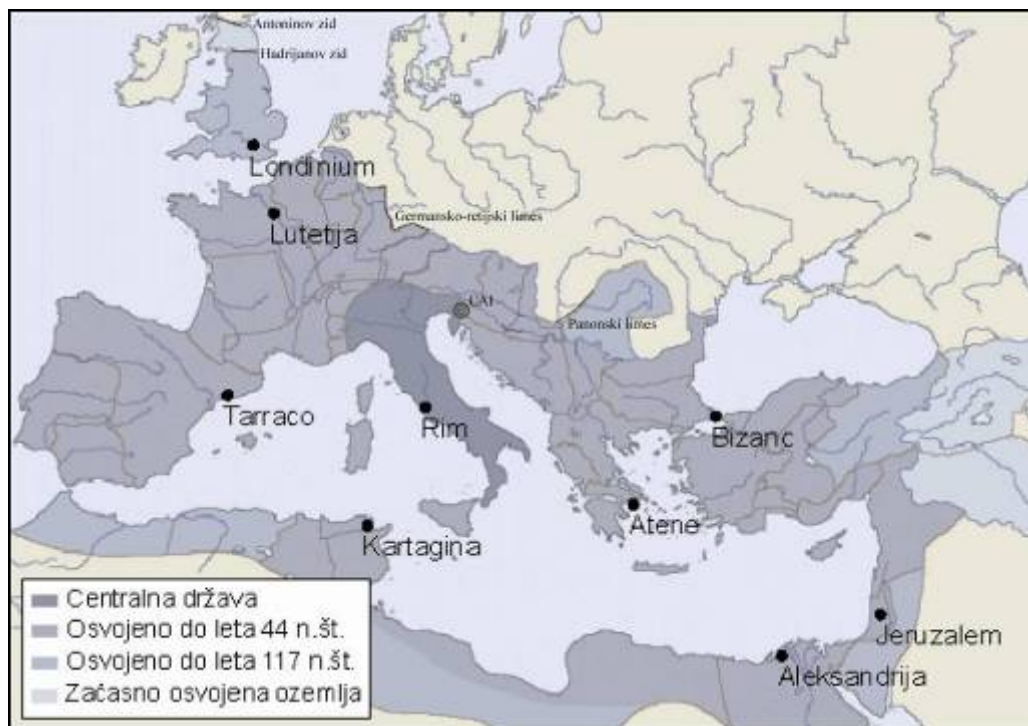
Preuči se tudi literatura s področja varstva kulturne dediščine, možnih rekonstrukcij in revitalizacij. Na osnovi zbranih podatkov sledi določitev splošnih smernic in predlogov za varovanje in urejanje vseh enot zidov v Sloveniji ter njihova aplikacija na posameznih primerih v izbranem območju obdelave.

2 NASTANEK RIMSKIH ZAPORNIH ZIDOV

Da bi lahko razumeli pomen in vlogo zapornega sistema CAI, je potrebno najprej nekaj besed nameniti tudi širšemu zgodovinskemu orisu obdobja vzpona in padca Rimskega imperija. Le na ta način bomo lahko podali primerne usmeritve za nadaljnje raziskave, rekonstrukcije in predstavitve preteklega prostora ob zapornih zidovih širši javnosti.

V nadaljevanju bodo povzeta dela S. Ciglenceškega, P. Fisterja in P. Petruja.

Sredi 8. stoletja pred n. št. je na sedmih gričih ob reki Tiberi na Apeninskem polotoku nastal Rim. Na območju, kjer so prej živela številna italska ljudstva (Latini, Sabinci, Umbrijci, Marsi), se je razvila rimska republika, kasneje pa močno rimsko cesarstvo (1. stoletje pr. n. št.). V številnih osvajalskih pohodih si je Rim hitro podredil celoten Apeninski polotok, vso sredozemsko obalo (Sicilijo, Korziko, Sardinijo, Hispanijo, Makedonijo, Ilirik, Cisalpinsko Galijo, Afriko in Azijo), Norik v Vzhodnih Alpah in področje do Donave. Zaradi spopadov z Germani je rimska vojska ob Renu in Donavi pričela graditi obrambno črto – limes – državni varnostni in mejni pas. Z osvojitvijo Britanije so mejo imperija utrdili s Hadrijanovim zidom (leta 122–128 n. št.), nadaljnje širjenje cesarstva na otoku pa z Antoninovim zidom (okoli leta 145 n.št.).

Slika 2: Rimski imperij na višku moči v drugi polovici 2. stoletja n.št. in njegovo zaporno zidovje (kart. podl.: Zgodovina antičnega Rima, 2003)

V 2. in 3. stoletju n. št. so se napadi germanskih plemen na rimski imperij stopnjevali. Kvadi in Markomani s severa ter Parti in Sasanidi z vzhoda so se sčasoma prebili skozi meje imperija ter pričeli ropati in pustošiti po mejnih provincah. Kasneje, ko so se začeli trajno naseljevati v notranjosti cesarstva in jih Rimljani niso mogli več izgnati, so vseeno pričakovali njihovo zavezništvo, a so s tem dobili le razkroj v prej stabilnem imperiju.

Mejni limes po Donavi in Renu ni bil več zanesljiv. V strahu pred nadaljnjim prodiranjem barbarskih ljudstev v sam center imperija so sklenili njihov vdor zajeziiti s sistemom zapor v notranjosti cesarstva, na območju današnje Slovenije.

Rimljani so zasedo slovenskega ozemlja strateško načrtovali. Že leta 181 pred n. št. so na robu tedanjega ozemlja ustanovili Akvilejo (današnji Oglej), z namenom, da bi varovala območje Beneške Slovenije pred vdori vzhodnoalpskih plemen. Sčasoma je Akvileja postala glavno tržišče za provinco Ilirik, saj so alpska plemena tja nosila svoje pridelke v zameno za sol, blago, orodje, nakit ipd. S tem se je pričela postopna romanizacija prebivalcev z območja današnje Slovenije. Poleg tega pa so na redko naseljena ali prazna področja pričeli naseljevati odslužene rimske vojake, trgovce in iskalce rud.

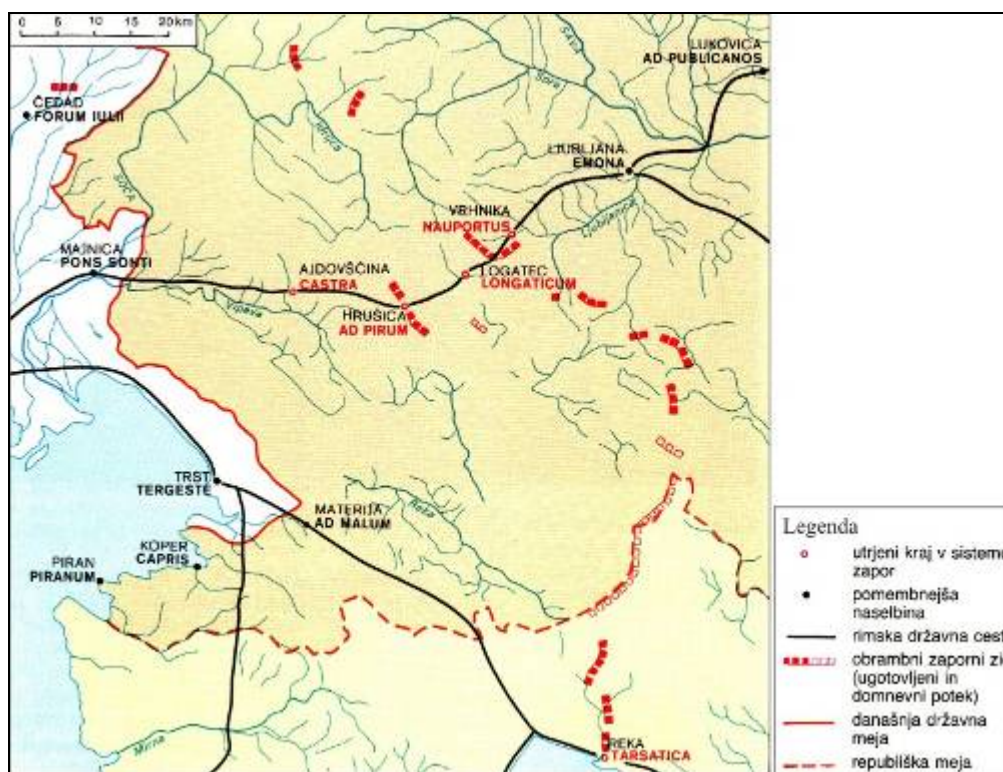
Pravo kolonizacijo prostora so Rimljani začeli, ko so spoznali, da ob tako imenovanih »Postojnskih vratih«, ki so branila strateški prehod k Jadranu, pomenijo »Ljubljanska vrata« izhodišče za nadzor širokega in raznovrstnega ozemlja jugovzhodnih Alp (Fister, 1986). Želeli so nadzor nad kopnim in dobro prehodnim predelom med Reko, Trstom in južnimi obronki Julijskih Alp. To, približno 50 km dolgo kopno stičišče, so namreč morali prečkati vsi, ki so potovali z Balkanskega na Apeninski polotok ali nasprotno. Hkrati pa je bil to tudi prostor, kjer so bili vdori barbarskih plemen najenostavnejši in zato najbolj verjetni.

Da bi se zavarovali pred vdori barbarskih plemen s severa in vzhoda ter zadržali množico preseljujočih se ljudstev v Italijo, so bili prisiljeni zasnovati novo obrambno strategijo v notranjosti mejnih provinc. Osnova te obrambne strategije je bila ustanovitev vojaške obrambne cone oziroma vojne krajine v julijsko-alpskem prostoru, torej na območju današnje Slovenije, na pragu Italije. Del mejne črte med Italijo in provinco Ilirik so s pomočjo že obstoječih naravnih preprek utrdili z zapornimi zidovi, prežami in signalnimi postajami, zasedami, stražnimi in oglednimi stolpi ter utrdkami. Ob zaporah so bile skupaj s pratežem¹ stalno prisotne vojaške enote (*legiones Iuliae Alpinae I, II, III*).

¹ nekdanja pomožna vojaška enota, ki oskrbuje operativne enote s sredstvi za življenje in za boj: pratež armade; napad na pratež / mimo hiše se je hrupno premikal vojaški pratež (SSKJ, 2005).

2.1 UMEŠČANJE POSAMEZNIH ENOT ZAPORNIH ZIDOV V PROSTOR

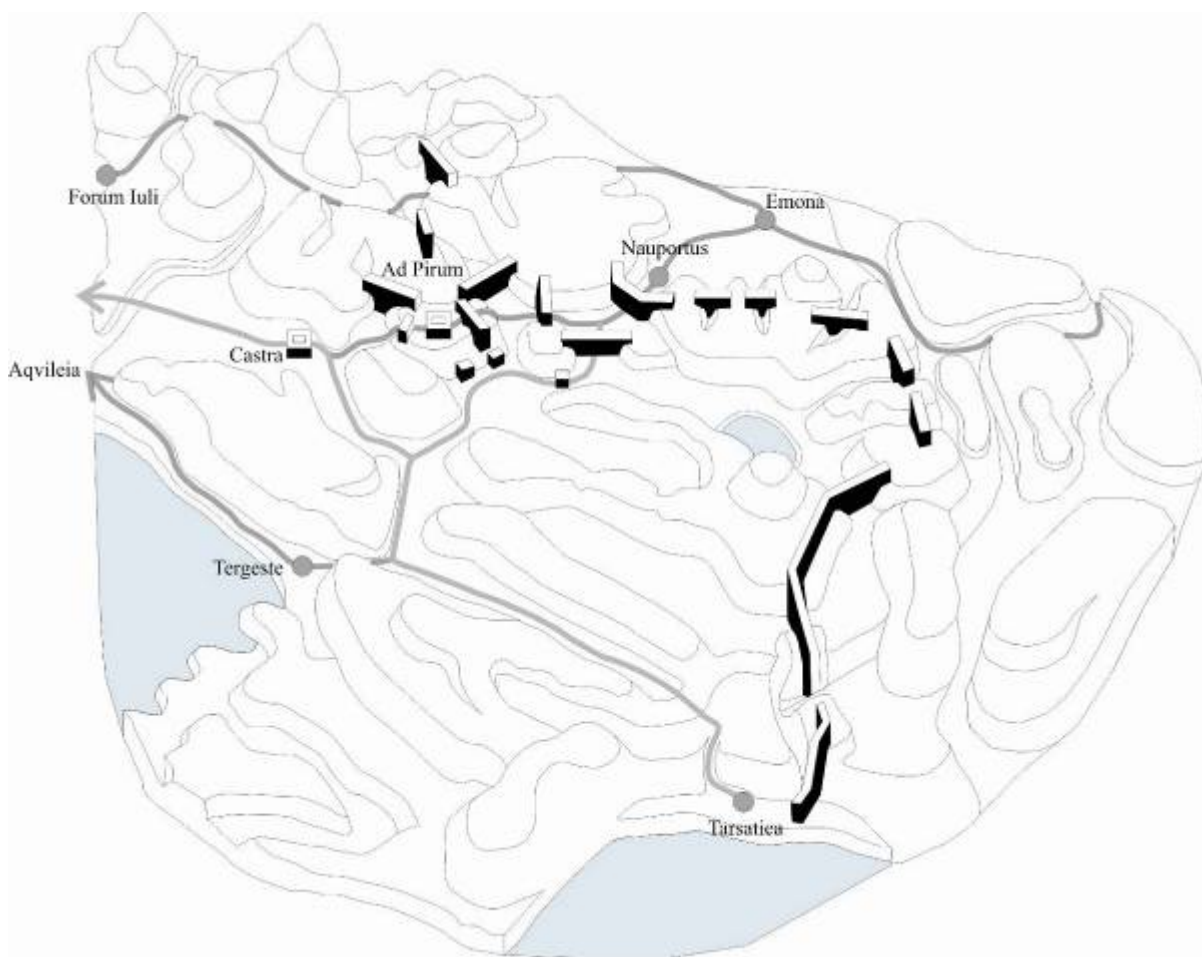
Dolg sistem med seboj prekinjenih, v obliki obročev razpostavljenih zidov z utrdбами se vleče od Reke do Krma, preko Vrhnike in Cerknega na srednjo Sočo in naprej na Čedad. Linije zapor se začenjajo ob morski obali na Reki (Tarsatika), od koder potekajo do izvira Rječine, naprej na Železna vrata na Trsteniku in na Prezid, vzhodno od Snežnika. Proti severu si naprej sledijo zaporne enote v Loškem Potoku, na Benetah, pri Strmici na Bloško-Rakitniški planoti (domnevne, a arheološko neugotovljene) in na Gradiškem vrhu pri Robu, kjer zopora zavije nekoliko proti zahodu. Nadalje se zaporna enota zopet pojavi na Selu pri Robu, na Golem (neraziskan kastel, domnevno prisoten, a neugotovljen tudi zaporni zid), pri Rakitni, pri Pokojišču in na Vrhniki (Navport), kjer utrdbena linija v loku preseka magistralo Oglej–Ljubljana (Akvilleja–Emona). Slednja linija zapor se v smeri proti severozahodu nadaljuje v enotah na Novi Oselici, na Koritnici ob Bači in v Šempetru Slovenov. Samo magistralo Akvilleja–Emona pa so poleg zapore na Vrhniki varovale še trdnjava pri Logatcu (Longatik), trdnjava z zapornim zidom na Lanišču in centralna trdnjava z zapornim zidom na Hrušici – Ad Pirum. V zaporni sistem CAI pa naj bi bila vključena tudi trdnjava v Ajdovščini (Kastru).

Slika 3: Potek poznoantičnega zapornega zidovja ali *Clastra Alpium Iuliarum* (Enciklopedija..., 1988)

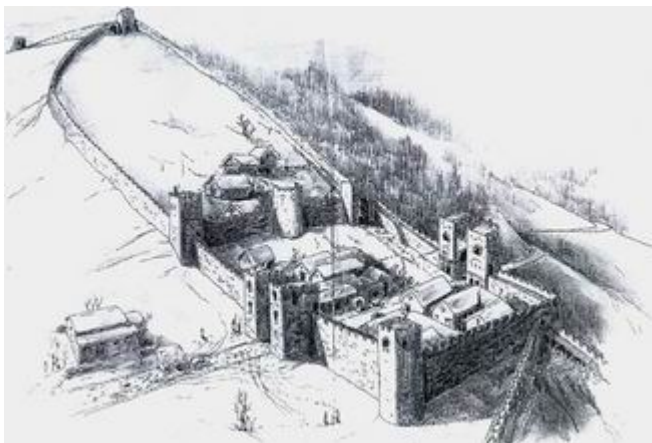
Glede na dosedanje raziskave arheologi domnevajo, da bi bile zapore potrebne tudi na območju Rovte–Godovič–Idrija–Cerkno.

Zgodovina raziskav tega obsežnega kompleksa kaže, da so zaporni zidovi že od nekdaj vzbujali veliko pozornosti. Omenja jih že Valvasor, velik pomen tega sistema pa je prvi razložil tržaški zgodovinar Pietro Kandler, ki je bil tudi začetnik načrtnih raziskovanj. Njegovo delo so nadaljevali Alfons Mullner, Alberto Puschi, Walter Schmid in Giovanni Brusin ter drugi. Po drugi svetovni vojni so pobudo prevzeli slovenski arheologi, ki so pod vodstvom Jaroslava Šašla in Petra Petruja raziskovali predvsem pisne in materialne vire (Ciglencečki, 1999). Raziskovanje so dopolnili z izkopavanji in sondiranjem posameznih objektov in odsekov zapornih zidov. Na ta način so pojasnili videz in funkcioniranje zapornega sistema.

Slika 4: Shematski prikaz poteka zapornega sistema *Clastra Alpium Iuliarum* na reliefnem modelu (spremenjeno po Clastra...,2007)

Glavnina raziskovanj je bila opravljena v Ajdovščini, na Hrušici, na Lanišču in Martinj Hribu ter na Vrhniku. Za te enote je značilno, da so v obliki treh prečnih linij varovali najpomembnejšo državno cesto Akvileja–Emona.

Slika 5: Rekonstrukcija zaporne enote na Hrušici - Ad Pirum (Ad Pirum..., 2008)

Prvo zaporo so umestili na Vrhniko, kjer je v dolžini približno 10 km potekala od Verda prek Ljubljanskega vrha do Špikla na Zaplani. Dopolnjena je bila s številnimi obrambnimi stolpi in osrednjim kastelom Hrib na Vrhniku. Druga, več kot 7 km dolga zaporna linija, je bila locirana na Lanišču, nad vasjo Kalce, kjer je stal večji kastel (v celoti raziskan in danes deloma rekonstruiran). Tretji, najobsežnejši sklop, dolg kar 18 km, pa so postavili na Hrušico, kjer je zapiral glavno cesto. Ob zapornem zidu so umestili pomembno vojaško trdnjavo Ad Pirum. Trdnjava je bila dolga 250 m in utrjena z 2,7 m debelimi zidovi, v notranjosti deljena na dva dela: del, ki je zapiral cesto, in del, kjer so bila urejena bivališča za legionarje. Zadnjo varovalno točko na ozemlju današnje Slovenije je predstavljala trdnjava v Ajdovščini–Kastra, ki je merila 220 × 160 m, obdajalo jo je 3 m debelo zidovje, okrepljeno s štirinajstimi stolpi. Kasneje je na temeljih utrdbe zraslo srednjeveško mesto, ki je ohranilo njene osnovne rastrske poteze.

Slika 6: Zaporna enota Lanišče pri Hrušici (Po sledih..., 2008)

Slika 7: Današnje stanje zaporne enote na Hrušici (Ad Pirum), ki je zapirala glavno cestno povezavo Akvileja – Emona (današnja Oglej in Ljubljana)

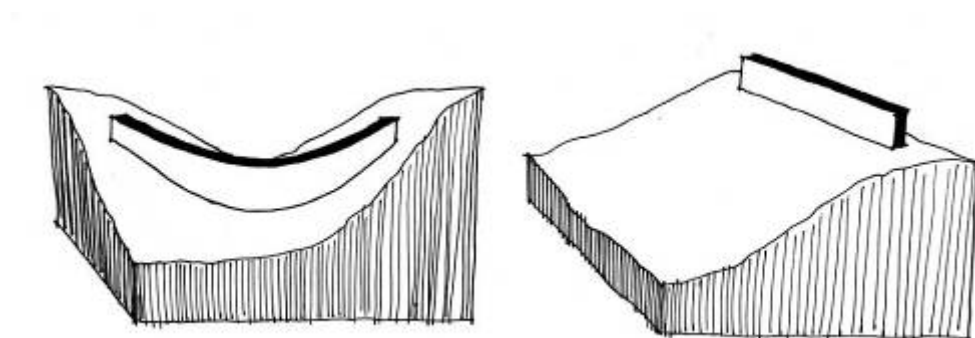
Slika 8: Ostaline utrdbe v Ajdovščini (Kastra)

Južni del zapornega sistema (enote na Babnem polju, v Loškem potoku, na Benetah, na Gradišču pri Robu in v Selu pri Robu) je bil v primerjavi z zgoraj opisanimi enotami znatno manj raziskovan in je zato tudi manj znan. Razlog za to je najverjetneje v tem, da je bilo področje strateško manj pomembno, hkrati pa so te enote veliko bolj skrite in manj prepoznavne v prostoru. Del zidovja tako poteka po povsem naravno danih zaporah – skalne stene, nedostopen teren. Ta del zapornega trakta ni imel nadzora nad tako pomembnimi povezavami, kot je magistrala Akvileja–Emona, temveč nad manj pomembnimi potmi in vozlišči. Poleg zapornih zidov in ob njih pripetih stolpov naj bi vključeval en kastel na Nadleškem hribu v Loški dolini, kjer je bilo pomembnejše prometno vozlišče.

Zaradi slabe prepoznavnosti v prostoru in med lokalnim prebivalstvom je del zapornega sistema na južnem območju Slovenije izbran kot območje za podrobnejšo obdelavo.

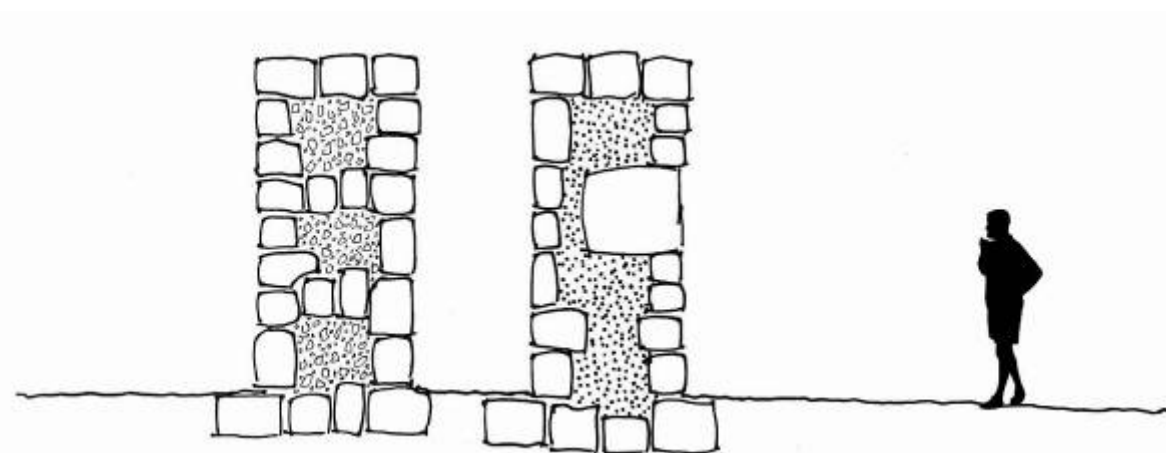
2.1.1 Prostorski dejavniki za lociranje zapor

Ob strateškem načrtovanju julijsko-alpske vojne krajine so postali prelazi na območju jugozahodne Slovenije pomemben vojaško-geografski dejavnik. Mogočna pregrada Vzhodnih Alp je postala poslednja stena med imperijem in barbari. Zato so Rimljani te naravno dane ovire izkoristili in jih okrepili z linijami zapornih zidov, utrdb, stolpov ipd. Zidovi so se značilno prilagajali terenu tako, da so bili v prehodnih dolinah znatno višji, na bolj nedostopnih predelih pa nižji.

Slika 9: Modelna prikaza prilagajanja zapornih zidov terenu (levo: v lažje prehodnih dolinah je bil zid višji; desno: po grebenih je bil zid enotne višine)

Gradnja vsake posamezne enote je bila prilagojena lokalnim posebnostim, kraju in zemljišču. Naravne danosti so izrabili v prid enostavnejše gradnje. Uporabljali so skalne, ilovnate ali glinene podlage za temelje stolpov, za gradnjo pa lokalno kamenje. Zidovi so imeli zunanji steni grajeni iz večjega kamenja, v notranjosti pa je bil drobnejši kamen ali lomljenec, pomešan z apnom in vodo (odvisno od naravnih danosti posamezne lokacije).

Slika 10: Zgradba zapornega zidu v prerezu (levo: osnovno grajeni zid; desno: slepi zid)

Poleg te osnovne vrste zidov pa naj bi gradili tudi »slepe zidove«, ki so bili le navzven videti trdni in nepremagljivi. Zunanje stene so bile grajene iz večjega kamnja, v notranjosti zidu – med dodanim balastom pa so bile nameščene različne odprtine (nekakšne kašče) za shranjevanje žit, dostopne le z imperijske strani zapor (Deterdnig, 2007).

S podkvasto usločenimi linijami so želeli ustvariti vtis sklenjenosti, povezanosti obzidja v mogočen sistem. Najpogosteje so za umeščanje zapor uporabili območja z dobrim pregledom nad širšo okolico. Obzidja so postavljali na vrhove prelazov, grebenov, po možnosti nad ali ob neprehodnih naravnih ovirah (npr. v Benetah, Selu pri Robu). Pazili so, da je bila vsaka naslednja oziroma sosednja enota vedno v vidni ali slišni oddaljenosti od slednje zapore. Na ta način so lahko v primeru spopada obveščali okoliške zaporne enote.

Pri umeščanju zapornih enot v prostor so dali velik pomen tudi na bližino studencev in drugih vodnih virov, saj je sistem potekal po ozemlju razvodnice med čnomorskim in jadranskim porečjem. Vodne vire v bližini zapor so varovali, da jih nasprotnik ne bi mogel uporabljati ali jih celo zastrupiti in s tem onemogočiti rimsko vojsko.

2.1.2 Vpliv gradnje zapornega sistema na krajino

Kljub temu da je novo zgrajeni zaporni sistem pomenil občuten poseg v prostor, se je tekom stoletij povsem zlil s krajino. Današnji prostor umestitve skupaj z razdrtimi zaporami – objekti kulturne dediščine predstavlja neponovljivo in posebno kulturno krajino.

Ko so Rimljani pričeli gradnjo tega obsežnega sistema, je največji vpliv nastal ravno na krajino in krajinsko sliko. Nekateri zgodovinarji menijo, da je bil to najekstremnejši poseg v krajino na našem območju v vsej zgodovini. Le današnji agresivni posegi v naravno okolje lahko prekašajo intenzivnost vplivov ob gradnji zapornega sistema CAI.

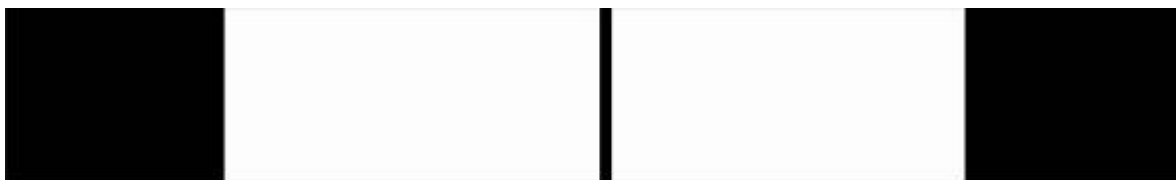
Ob gradnji zapor in ostale vojaške infrastrukture so namreč na njihovi zunanji in notranji strani povsem izsekali pas gozda v širini 100–300 m. S tem so pridobili material za gradnjo bivališč za vojsko, za gradnjo stolpov – ti so bili v pritličju zgrajeni iz lokalnega kamna, nadstropje z ostrešjem pa je bilo leseno. S takšno širino čistine na zunanji strani zapor so sovražniku onemogočali kritje za drevesi in drugimi ovirami, vojakom pa s puščicami, balistami² in katapulti omogočali obstreljevanje nasprotnika (Petru, 1978).

² (balista) v starem in srednjem veku vojaška priprava za metanje kamnja (SSKJ, 2005);

Na imperijski strani zapor pa naj ni se širina brisanega prostora prilagajala bivalnim potrebam vojakov. Ti so prostor ob bivališčih kultivirali za potrebe preživetja. Tovrsten način rabe je na omenjeni strani povsem drugače – bolj razčlenjeno oblikoval prostor in zaledni gozdni rob.

Slika 11: Prerez izsekanega gozda (brisanega prostora) ob zapornih zidovih

Slika 12: Shematski prikaz tlorisa brisanega prostora ob zapornih zidovih

Slika 13: Shematski prikaz tlorisa brisanega prostora ob zapornih zidovih z razlikovanjem notranjega - bivalnega prostora vojakov in zunanjega prostora

Širina brisanega prostora se je razlikovala tudi med posameznimi enotami glede na njihovo pomembnost in strateško lego. Pomembnejše zapore naj bi bile na zunanji strani premazane z apneno maso (to so ugotovili tudi na Hadrijanovem obzidju), ponoči pa še osvetljene z baklami. To naj bi psihološko vplivalo na nasprotnika, ko je že od daleč opazoval to obsežno strukturo v naravnem prostoru.

Poleg vplivov, ki so nastali ob gradnji zapornega sistema, so se ob funkcioniranju le-tega pojavili še novi. Na pomembnejših zapornih enotah, kjer je bila vojska stalno prisotna, naj bi v notranjosti zapor postavili utrjena naselja in v njihovi bližini kultivirali prostor. Kljub

temu pa naj do širšega naseljevanja in gospodarske izrabe bližnjih ravníc, travnikov in gozdov vzdolž te črte ne bi prišlo (tako vsaj nakazujejo neznatne najdbe).

Svojevrsten vpliv na krajino se je pojavil stoletja potem, ko so bile zaporne enote že zdavnaj opuščene. Lokalno prebivalstvo je ostanke rimskih utrdb in zidov uporabljalo kot pripomoček za boljšo orientacijo v prostoru ter za oblikovanje krajevnih in ledinskih imen. Na ta način so se med ljudmi skozi stoletja ohranila prepoznavna imena kot so Ajdovski zid, Šance, Pri konfinu, Prezid, Cvinger, Zid, Turnovišče, Straža, Mirje, Pod Gradarjem, Monte Guardie, Klavža in podobno.

2.2 VLOGE ZAPORNIH ZIDOV V POZNEJŠIH ZGODOVINSKIH OBDOBJIH

Konec 5. stoletja n. št. je zaporni sistem povsem izgubil svojo prvotno funkcijo. Zaradi razpada imperija na vzhodni in zahodni del je postal nepotreben. Ironično je služil le notranjim spopadom med Rimskimi vojskovodji.

Zlahka so ga leta 488 prebili Ostrogoti, leta 538 pa Franki med svojim prodorom v Italijo. Leta 568 se je čez prebil langobardski kralj Alboin (*Alboinus*), ki je popeljal svoj narod iz Panonije v Italijo. Konec 6. stoletja so Avaroslovani prodrli v Istro in Furlanijo: vzpostavilo se je ugodno ravnovesje v alpsko-kraškem prostoru, ki je naše slovanske prednike pripeljalo globoko na zahod nekdanje zahodnorimske države. V 7. in 8. stoletju so zapore predstavljale zahodno naselitveno mejo Slovanov.

V prvi polovici 20. stoletja je velik del *rapalske meje*³ potekal po območjih zapornega sistema CAI. Prepletenost najrazličnejših utrjenih postojank in bunkerjev je dobro opazna na nekdanji »italijanski strani« utrjenega mejnega območja, še posebej na prostoru Kalc in Hrušice ter v zaledju Reke, na območju Snežnika; na slednjem odseku se je stara italijansko-jugoslovanska razmejitev naslanjala na poznoantični zid. Hkrati pa ta zgodovinska črta pomeni tudi del sedanje državne meje med Hrvaško in Slovenijo (Vuga, 2003).

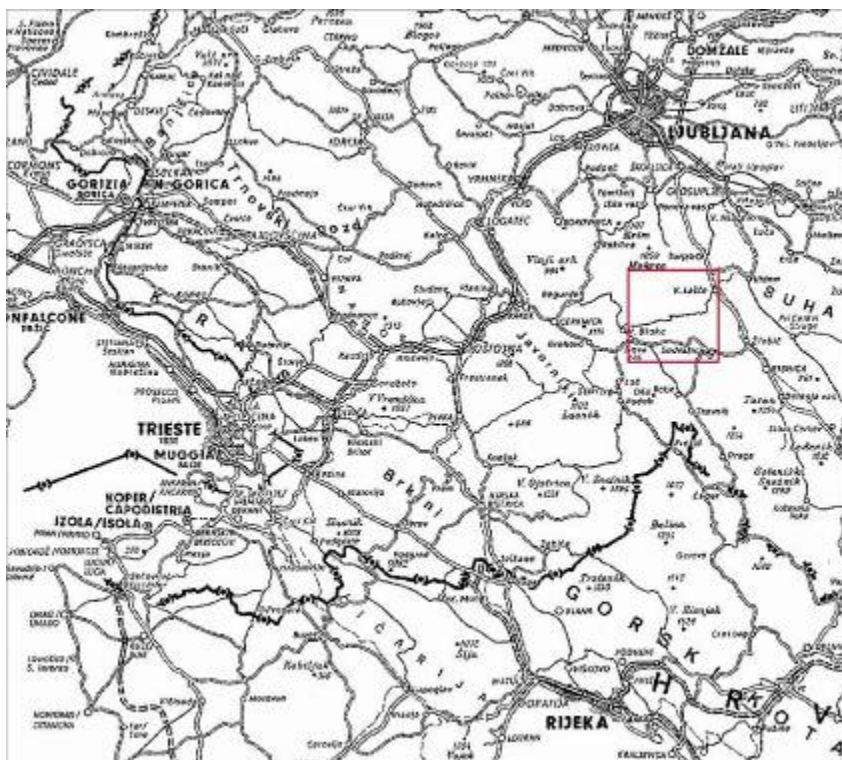
³ Po koncu 1. svetovne vojne je bila z rapalsko pogodbo (leta 1920) določena meja med Kraljevino Jugoslavijo in Italijo, ki je prerezala Notranjsko na dva dela. Meja je potekala zahodno od Hotedršice, Kalc, Grčarevca, skozi Planino, prek Planinskega polja, mimo Rakovega Škocjana na Javornike in Snežnik ter nato proti jugu (Notranjska..., 1999)

Poleg pomembne mejne vloge na skrajnem južnem odseku, kjer zapore ločujejo Slovenijo in Hrvaško, pa hkrati predstavljajo tudi ločnico med slovenskimi regijami. Zapori pri Robu in na Benetah namreč ločujeta Notranjsko od Dolenjske ter zamejujeta narečna območja. Hkrati pomeni zapora na Benetah tudi mejo med občinama Sodražica in Bloke. Da so zaporni zidovi postali »nosilci« različnih mej, kaže na njihovo dolgotrajno prisotnost v prostoru, saj se je človek tekom stoletij opiral in orientiral glede na njihov potek. Njihova v preteklosti enostavna prepoznavnost je služila tudi lažjemu določanju meja med zemljišči.

3 OPREDELITEV OBMOČJA OBDELAVE

Zaporni sistem CAI se razteza po obsežnem delu jugozahodne Slovenije, po delu Hrvaške in Italije. Za območje podrobnejše obdelave je izbran del zapornega trakta na jugu Slovenije. Ta se v skrajnem južnem delu stika s hrvaškim ozemljem – deloma poteka po državni meji, nato pa se nadaljuje v odseku do Reke. V izbrano območje torej spadajo naslednje zaporne enote (od severa proti jugu): Rakitna, Gradiški vrh pri Robu, Selo pri Robu, Strmca, Benete, Loški potok, Babno polje–Prezid in vzhodno območje Snežnika. Torej sedem enot, ki so posamično umeščene v prostor med slovensko–hrvaško mejo in Ljubljansko kotlino.

Po obsežnem terenskem ogledu v različnih letnih časih je očitno, da kar polovica navedenih enot na območju južne Slovenije v prostoru ni prepoznavnih, oziroma jim je v prostoru zelo težko slediti. Zato je problematika teh enot opredeljena le tekstualno, preostale, najdene in prepoznane enote, pa so vključene v podrobnejšo obdelavo in analize. V to skupino torej spadajo zaporne enote na Gradiškem vrhu, Selu pri Robu in na Benetah, ki bodo v nadaljevanju še podrobneje analizirane. Za boljše poznavanje izbranega območja podrobnejše obdelave so v naslednjih točkah opisane njegove značilnosti in posebnosti. Temu pa sledi podrobnejša predstavitev in opis stanja izbranih treh zapornih enot.

Slika 14: Prikaz izbranega območja obdelave (kart. podl.: DTK..., 2007)

3.1 SPLOŠNE ZNAČILNOSTI IZBRANEGA OBMOČJA

3.1.1 Topografija

V nadaljnjih opisih bodo povzeti viri Marušiča (1998) in Krajevnega leksikona Slovenije (1971). V Regionalni razdelitvi krajinskih tipov Marušič izbrano območje obdelave umešča med kraške krajine notranje Slovenije. V nadaljnji podrobnejši razdelitvi pa ga opredeli na Veliko notranjsko planoto, ki je del Pivško-Cerkniške planote.

Izbrano ožje območje podrobnejše obdelave se nahaja na območju treh občin (od severa proti jugu): Velike Lašče, Bloke in Sodražica. Izbrano ozemlje leži v večji meri med 400 in 600 m nadmorske višine, manjši del pa med 600 in 1000 m. Na severu zajema hriboviti del zahodnega območja velikolaške občine in se zaključí s sotesko Iške. Na vzhodu pa ga zamejuje Mala gora. Kraške značilnosti se kažejo v oblikovanosti reliefa, hidrologiji in površinskih ter podzemeljskih geomorfoloških pojavih. Kraški pojavi, kot so kraške jame, površinska skalovitost, vrtače, udornice, slepe doline, kraška polja, suhe doline in kraška hidrologija (ponikalnice, poplavna območja, občasna jezera), dajejo vtis homogenosti območja. Vertikalna členjenost in horizontalna oblikovanost reliefa, oblike izravnjav, menjavanje gozdnih hribovij ali planot s kraškimi podolji ter precejšnja nestalnost kraških voda pa kažejo na raznolikost območja. Značaj prostora oblikuje tudi naravna, pretežno dinarska smer (SZ – JV). V tej smeri potekajo predvsem podolja in kraška polja, na katera se veže večji del kmetijske rabe.

Marušič še podrobneje razdeli območje na Velike Lašče z dolino Rašice in Slemen, kamor sta umeščeni zaporni enoti na Gradiškem vrhu in Selu pri Robu, ter na Topol–Novo vas–Bloke, kamor je umeščena zaporna enota na Benetah. Kot ključne značilnosti območja navaja slemen, reliefno raznolikost, vodnatost, odprto kmetijsko krajino, vezano na vasi, odmaknjenost, razglednost, odprtost ravnin, prvobitnost prostora, soteske, grad in cerkve. Glede na to, kako in kam so omenjene zaporne enote umeščene, lahko povzamemo skupno značilnost poteka po gozdnatih ali zaraščajočih se pobočjih.

3.1.2 Podnebje

Prevladuje bolj ali manj celinsko podnebje s posameznimi odstopanji. Poletja so sorazmerno topla, zime pa hladne in vlažne. Največ padavin je oktobra, maja in junija. V hribovitem svetu je poleti nekoliko bolj sveže (Rutarska planota) in pozimi več sonca, v dolini se čez dan navadno dolgo zadržuje megla (Krajevni leksikon Slovenije, 1971). Na območju Bloške planote se celinski vplivi kažejo kot pogosti severni vetrovi, zgodnje

jesenske in pozne pomladne slane ter kot dolgotrajnost snežne odeje. Podnebje je tu hladnejše kot nad Velikolaško pokrajino.

3.1.3 Površinski pokrov in raba tal

Značilna je velika naravna ohranjenost, predvsem gozdov, visoke vegetacije ob potokih in zamočvirjenjih, reliefa in mikroreliefnih pojavov. Površino izbranega območja v večji meri prekriva gozd – značilen je jelovo-bukov tip, ki je prisoten tudi ob izbranih zapornih zidovih.

Na izbranem območju obdelave prevladuje tip podeželske krajine, za katero so značilne strnjene vasi, obkrožene s kmetijskimi zemljišči. Kmetijske površine se pojavljajo kot sklenjene večje izkrčenine sredi gozdov, vedno v povezavi z naselji, redko kot manjše jase sredi gozdov. Pasovi ozkih kmetijskih površin ob naseljih se v večji oddaljenosti od njih spremenijo v senožeti, obsežne travnate površine, pogosto neravne in porasle s skupinami dreves ali posamičnimi drevesi. Gozdarstvo ima prednost predvsem na površinah s strnjenimi in gozdarsko zanimivimi gozdnimi sestoji, vmesne površine pa so kulturna krajina v prehodu, ki prehaja bodisi v gozd z naravno sukcesijo bodisi v nove zazidljive površine (Marušič, 1998).

Odmaknjenost in težja dostopnost zapornih zidov sta pripomogla k ohranjanju gozdnatosti območja, saj so bila večja izsekavanja na zahtevnem terenu zelo otežena.

3.1.4 Poselitev

Med večjimi naselji v območju so Velike Lašče in Sodražica, sledijo jima Turjak, Rob in Nova vas. Vmes pa je razpostavljeno veliko število manjših vasi. Naseljenost je razmeroma gosta, naselja pa so manjša.

Osnovni poselitveni vzorec se prilagaja razgibanosti reliefa, kakovosti tal in poplavnosti. Najpogostejše so številne manjše gručaste vasi na izravninah slemen, na obronkih dolin in na kraških poljih ali kot samine na manjših kmetijskih površinah, obdane z gozdovi. Novejši poselitveni vzorec se temu redu ne prilagaja, saj gre pretežno za sistem razpršene gradnje ali širitev vasi navzven ob komunikacijah ali med njimi (Marušič, 1998).

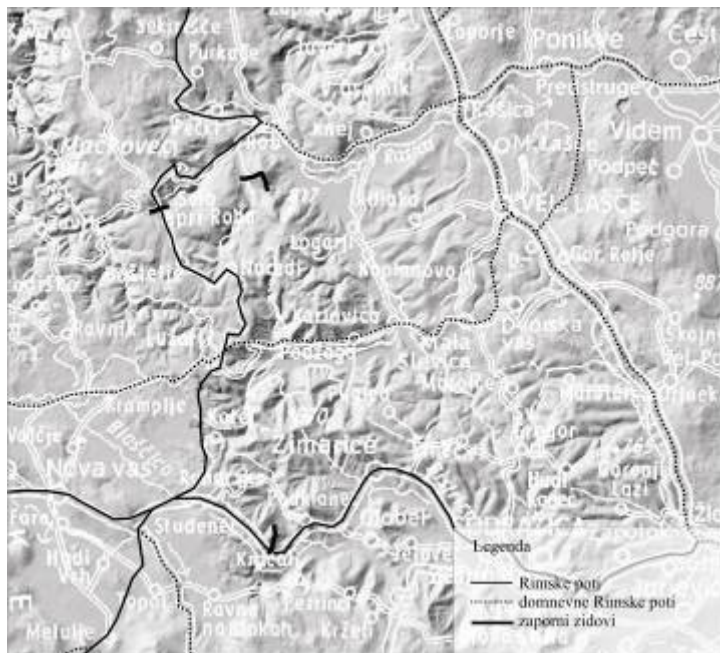
Območje je bilo v prazgodovini slabo poseljeno. Na Gradiškem vrhu, tik ob izbranem zapornem zidu, so našli ostanke halštatske nasebine, na bližnji senožeti pa ostanke gomilne nekropole. Prazgodovinska gradišča iz halštatske dobe skupaj z gomilami so bila arheološko najdena še v Krvavi Peči pri cerkvi, na Lužarjih, pri sv. Roku nad Srobotnikom,

tik nad Hrustovim in na Gori pri cerkvi sv. Ahaca. Poznejša naselja na območju Velikolaške pokrajine pa naj bi nastala šele v poznem srednjem veku, ko jih načrtno gradijo z izsekavanjem gozdov stiški menihi.

Južneje od Velikih Lašč, na nizkem griču v Žlebiču, ob regionalni cesti Ljubljana–Kočevje so odkrili ostanke naselbine iz pozne bronaste dobe, iz časa kulture žarnih grobišč, iz obdobja med 1300 in 900 pred našim štetjem. Obdobje železne dobe je za seboj pustilo gradišča, ki so stala na dobrih razglediščih, tu najbolj znano pa je gradišče na ledini pri cerkvi sv. Ane na Mali gori, na višini 930 metrov. O domnevni poselitvi iz obdobja delovanja opisovanih zapornih zidov pa ni sledov. Naseljene naj bi bile vojaške postojanke na notranji strani zapor, a o tem ni znanih zapisov.

3.1.5 Promet

Glavno prometno žilo opisovanega območja predstavlja cestna povezava Ljubljana–Kočevje. Poleg te imajo status regionalne ceste še povezave Velike Lašče–Velike Bloke in Žlebič (pri Ribnici)–Cerknica. Mreža lokalnih cest in javnih poti omogoča dostope do vseh naselij. V preteklosti je tu potekalo več rimskih cest, ena pomembnejših povezav je bila Emona–Ig–Golo–Bloke, natančneje preko naselja Selo pri Robu, mimo zapornega zidu. Več poti je prikazanih v analizi prometnih povezav iz rimskega obdobja, ki sledi v eni od naslednjih točk.

Slika 15: Potek današnjih in rimskih cest po izbranem območju obdelave (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK..., 2007)

3.1.6 Turizem

Turizem je ena tistih dejavnosti, ki so na izbranem območju še v zagonu. Popotniku je na voljo kar nekaj gostišč, primanjkuje pa prenočišč. Glede na zelo pestro ponudbo naravne in kulturne dediščine ter drugih zanimivosti ima območje velik potencial, ki počasi postaja prepoznaven v širšem slovenskem prostoru. Najbolj znane in turistično privlačne točke so grad Turjak, Trubarjeva domačija na Rašici, Spominske sobe v Levstikovem domu v Velikih Laščah, Ilijev kozolec v Retjah in Stritarjeva kašča v Podsmreki. Za rekreativni turizem so urejene krožne pešpoti preko celotnega območja Velikolaške pokrajine. Poleg tega so možni pohodi na okoliške vzpetine v organizaciji planinskega društva ali v lastni režiji. Posamezna društva skrbijo za popestritev dogajanja na različnih področjih preko celega leta.

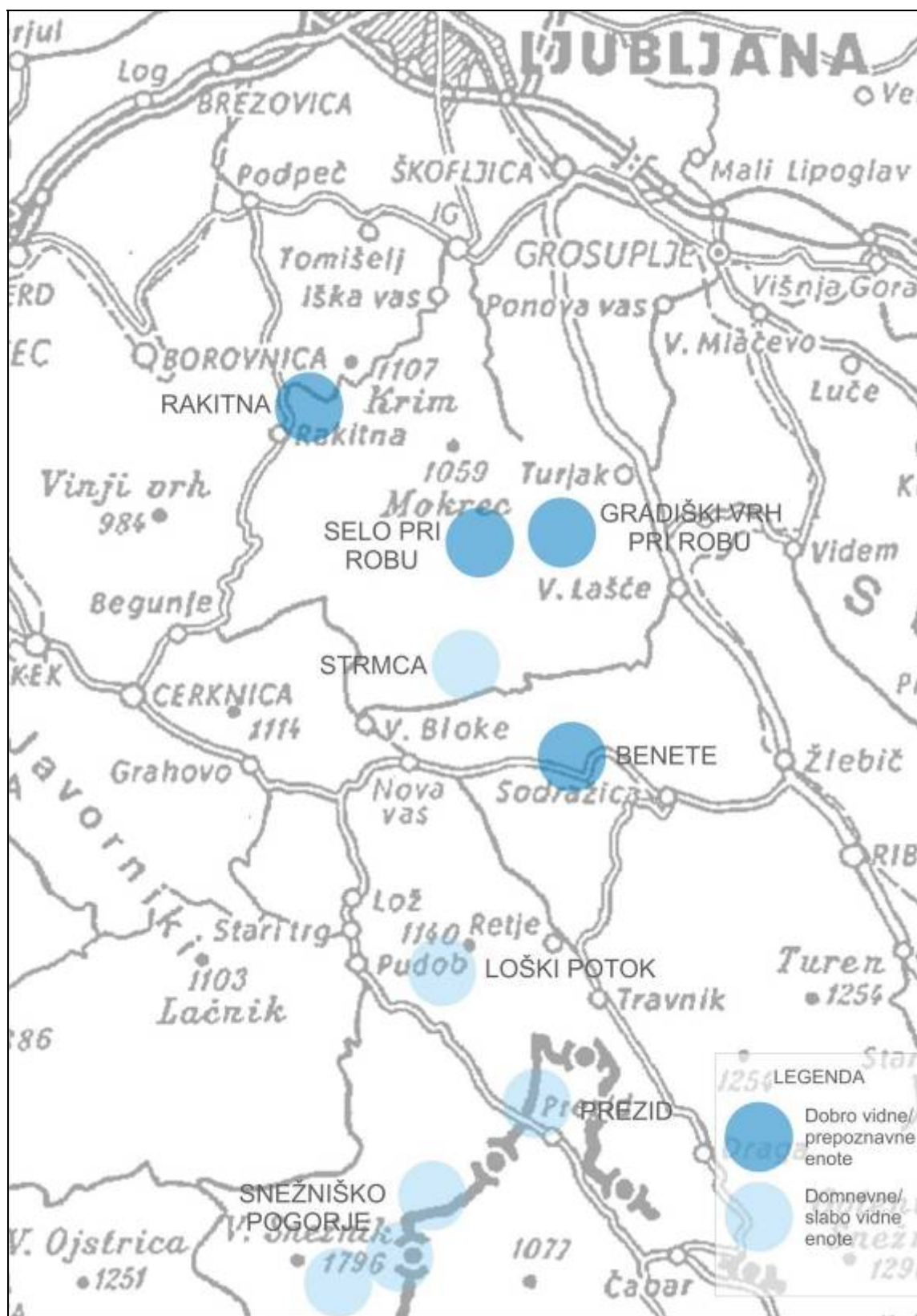
Na področju kulturne ponudbe in turistične promocije izbranega območja deluje Zavod Parnas. Društvo Claustra Alpium Iuliarum pa se še posebej posveča tematiki, povezani s prisotnostjo rimskih zapornih zidov v našem prostoru. Izbrani zaporni zidovi namreč kažejo velik, a neizkoriščen turistični in kulturni potencial.

3.2 PODROBNEJŠI PREGLED ZAPOR NA IZBRANEM OBMOČJU

Zaradi nekaterih nejasnosti in arheoloških nedokazanosti so določene enote zapornih zidov izpuščene iz podrobne analize oziroma iz podrobnejše obdelave. Zapore v težko dostopnem, neprehodnem prostoru Snežniškega pogorja je tako rekoč nemogoče najti in jim slediti, saj obstaja po nekaterih teorijah več variant poteka oziroma le domneva o obstoju. Dokazovanje in iskanje izgubljenih linij v prostoru je vsekakor bolj domena arheologov, sama pa se bom v nalogi bolj posvetila raziskovanju in analiziranju tistih enot, ki jih je v naravi mogoče najti, so v prostoru še opazne in so tudi arheološko dokazane.

V nadaljevanju se bom torej posvetila rekonstrukciji in vizualizaciji zapornih enot, na podlagi katerih bom poskušala kljub ozkemu naboru gradiv podati smernice urejanja prostora ob zidovih.

Shema lokacij zapornih enot na naslednji strani kaže, da so enote v širšem izbranem območju grafično ločene, in sicer glede na vidnost, prepoznavnost v prostoru in domnevo o obstoju. Zaporni sektorji, ki so v prostoru dobro prepoznavni (na shematskem prikazu označeni s temnejšim odtenkom), so v nadaljevanju podrobneje analizirani. To so zaporni zidovi na Gradiškem vrhu, na Selu pri Robu in na Benetah. Tudi te zapore so različno dobro ohranjene, a so kljub temu prepoznavne do takšne mere, da jim je možno slediti. Zaradi specifične pojavnosti v prostoru so primerno različne tudi aplikacije smernic in oblikovalskih predlogov za posamezno zaporno enoto.

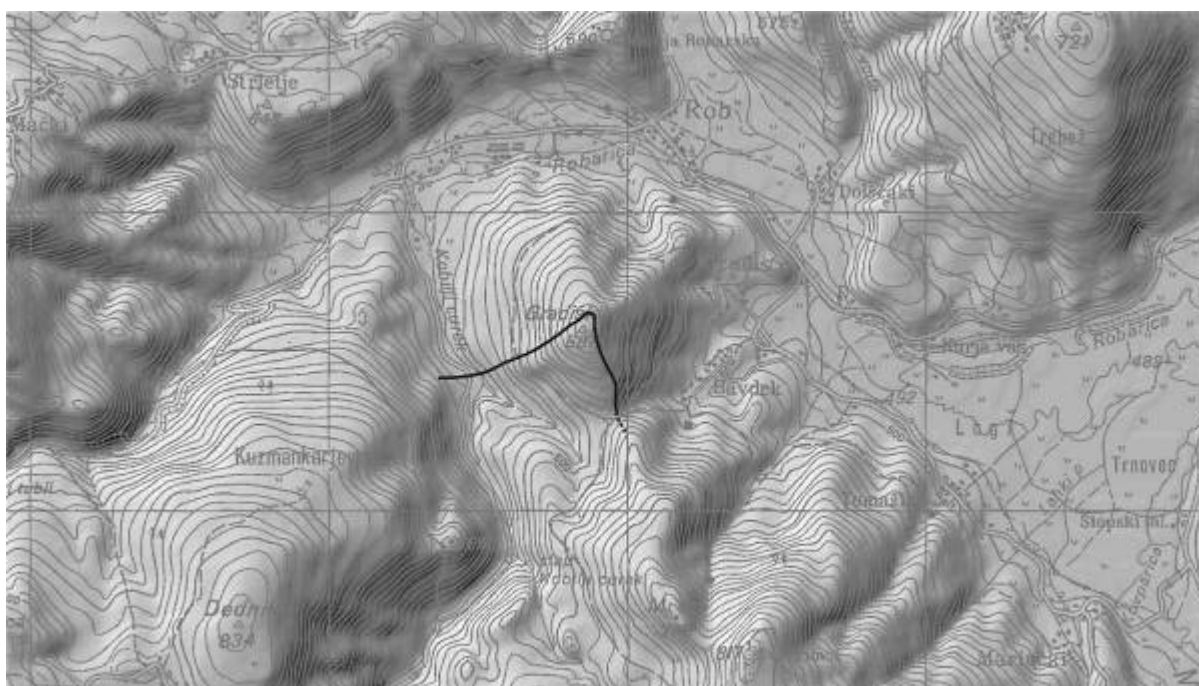

Slika 16: Shematski prikaz dobro vidnih in domnevnih zapornih enot na območju južne Slovenije (kart. podl.: DTK..., 2007)

3.2.1 Gradiški vrh pri Robu

Na območju občine Velike Lašče se nahajata kar dve zaporni enoti: prva poteka po pobočju Gradiškega vrha, druga pa na Selu pri Robu (opisana v naslednji točki). V prostoru sta med seboj oddaljeni le nekaj kilometrov.

Zaporni zid se v dolžini 1548 m razteza od spodnjega pobočja Dednika (834 m) proti Gradiškemu vrhu (684 m), kjer pravokotno zavije proti jugu na Mali vrh ter se konča na vzpetini pod cerkvijo sv. Primoža in sv. Felicijana (817 m). S svojo strateško lego obvladuje povezave med naselji Rašica, Rob, Velike Bloke.

Slika 17: Gradiški vrh pri Robu – potek zapore na digitalnem modelu višin (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK..., 2007)

Peter Petru (Claustra..., 1971: 67) opisuje, da se zapore pričenja v skalovju, 80 m nad novo gozdno cesto Rob–Dednik, kjer so vidni ostanki stolpa 1, velikega 4×5 m. Ob gradnji gozdne ceste je bila zapore prerezana, odstranjen del (v višini 1,5 m in debelini 1,1 m) pa uporabljen za nove raziskave – zid je bil grajen v šarah iz apnenih lomljencev, vezanih z apneno malto, zunanji lici pa okrepljeni.

Od ceste se zid proti Gradiškemu vrhu nadaljuje kot do 2 m debel in 1,5 m visok nasip, ki ga v ozadju spremlja manjši jarek. Tu se zapore nekoliko spusti v dolino oziroma sotesko (*Pri zidu*) potoka Kobilji curek, ga s presledkom prekorači in se vzpne na pobočje (*Pod gradom*) Gradiškega vrha. Na pobočju sta vidna stolpa 2 in 3, velika $4,5 \times 5$ m. Na terasi,

severno od vrha vzpetine se zapore v pravem kotu obrne proti jugu, vogal pa je okrepljen s stolpom 4 (*Kraj*). Na tem mestu je višina nasipa 1 m, prav tako tudi globina jarka za njim. Sam Gradiški vrh je sicer utrjeno halštatsko naselje, pripadajoča gomilna nekropola leži na senožeti proti vasi (na južnem pobočju Gradiškega vrha), mimo katere se s pobočja spušča zaporni zid. Ob koncu senožeti, na kolovoznem križišču *Žrelo* (preko katerega vodi pot k Sv. Primožu in v vas Zgonče), zid nekoliko spremeni smer in se vzpne po strmem grebenu nad vasema Bavdki in Gradišče na Mali vrh. V tem delu sta stolpa 5 in 6, velika 3×5 m, na terenskem ogledu pa je bil najden le prvi. Zaporo zaključuje stolp 7 na Malem vrhu (ta na terenskem ogledu ni bil najden), od koder se vidi na Sv. Primož, Dednik, Mačkovec, Krvavo Peč, Mokre, Grič, Hrušico nad Osredkom, Kamniške planine, Storžič, in Bašeljsko sedlo, Krvavec, Veliko planino, Osolnik, Veliko Slivnico ter na Sv. Anton nad Dobropoljem. Južneje po grebenu, na pobočju Malega vrha je zid zelo slabo ohranjen. Precejšen del zapore na tem mestu je bil porabljen za gradnjo bližnje cerkve sv. Primoža ter za gradnjo hiš v bližnjih vaseh.

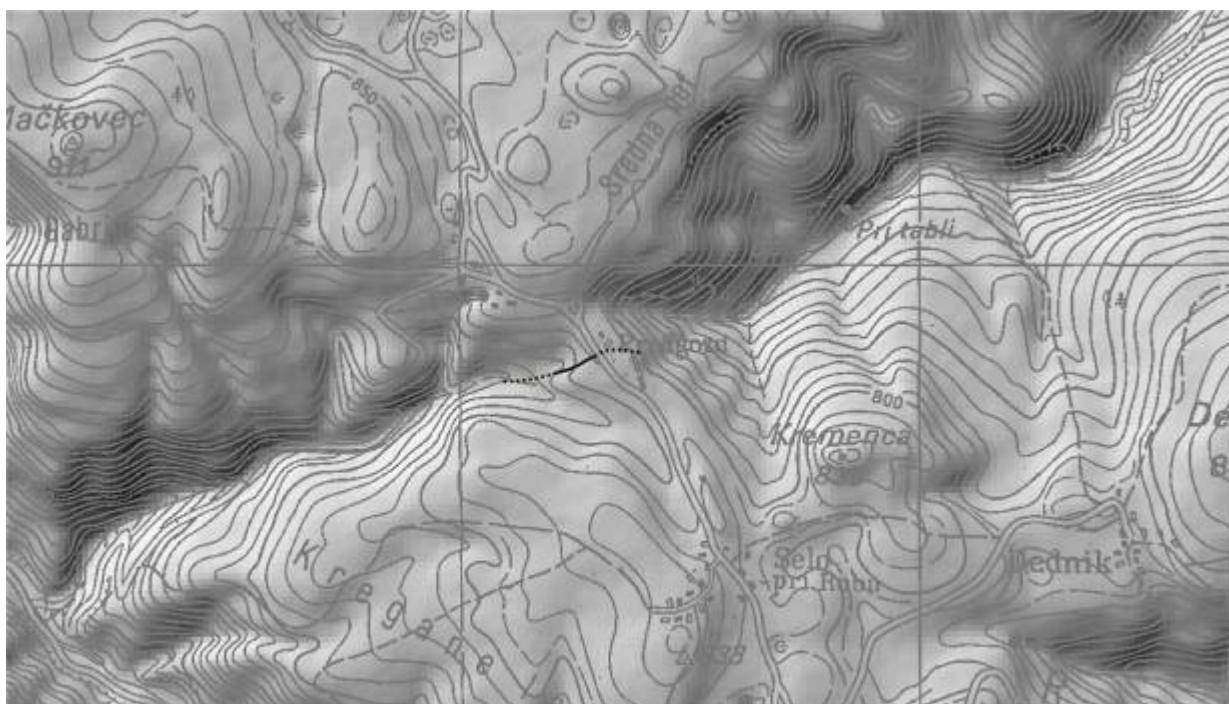
Zaporo je leta 1917 raziskoval W. Schmid; leta 1959 so z raziskovanjem nadaljevali Gabrovec, Leben, Petru, Šašel. Sicer pa jo omenjajo še Premerstein–Rutar l. 1899, Rutar l. 1900, Puschi 1901, 1902, Pečnik l. 1904 in drugi (Claustra..., 1971).

Slika 18: Ostaline linije zapornega zidu (zgoraj in spodaj desno) in obrambnega stolpa (spodaj levo) na Gradiškem vrhu

3.2.2 Selo pri Robu

Ta zaporni sektor je bil postavljen skoraj pravokotno na prejšnjo zaporo na Gradiškem vrhu. V dolžini 382 m je nadzoroval prehode na prostoru Velike Bloke–Mačkovec–Mokrško hribovje. Nahaja se severno od vasi Selo in poteka v smeri proti soteski Iške. S svojo lego pa je zapiral »staro pot« Purkače–Bošteče–Škrabče, kjer je potekala pomembna povezava Emona–Loška dolina.

Slika 19: Selo pri Robu – potek zapore na digitalnem modelu višin (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK..., 2007)

Zapora je najprej opazna »pri Andrejčkovi hiši«, kjer jo preseka krajevna cesta Rob–Rute. Sprva je bila sestavljena iz dveh stolpov, od katerih pa so danes vidne ostaline le še enega. Dobro vidni ostanki temeljev tega stolpa (v velikosti $5,60 \times 5,60$ m) pomenijo današnji začetek zapornega zidu. Od tu dalje se zid v jugozahodni smeri spusti v dolino Rižnice. Predelu njiv, ki segajo do zidu, pravijo Pri zidu, čeprav gre za območje, ki se danes precej zarašča. Linija zidu se nadaljuje po t.i. gozdnem robu, je precej slabo razpoznavna, le nekoliko napeta gomila kaže na njegovo prisotnost. Nižje na pobočju linija zavije v gozd, prečka potok in se skoraj nerazpoznavna nadaljuje proti skalnemu vrhu Veliki kot, ki naj bi bil prav tako vključen v zaporo.

Strateški pomen lege, ki jo ima ta zapore, je več kot očiten še danes. Čeprav je sama linija zidu slabo ohranjena in je dobro viden temelj le enega stolpa, pa je preglednost oziroma razgled od tu izjemen. Pogled obsega Snežnik, Blošček, Travno goro, Racno goro, Sv. Urh, Sv. Duh, Slivnico, Križno goro in Javornike. Proti severu pa razgled zapira pobočje hriba Mačkovec.

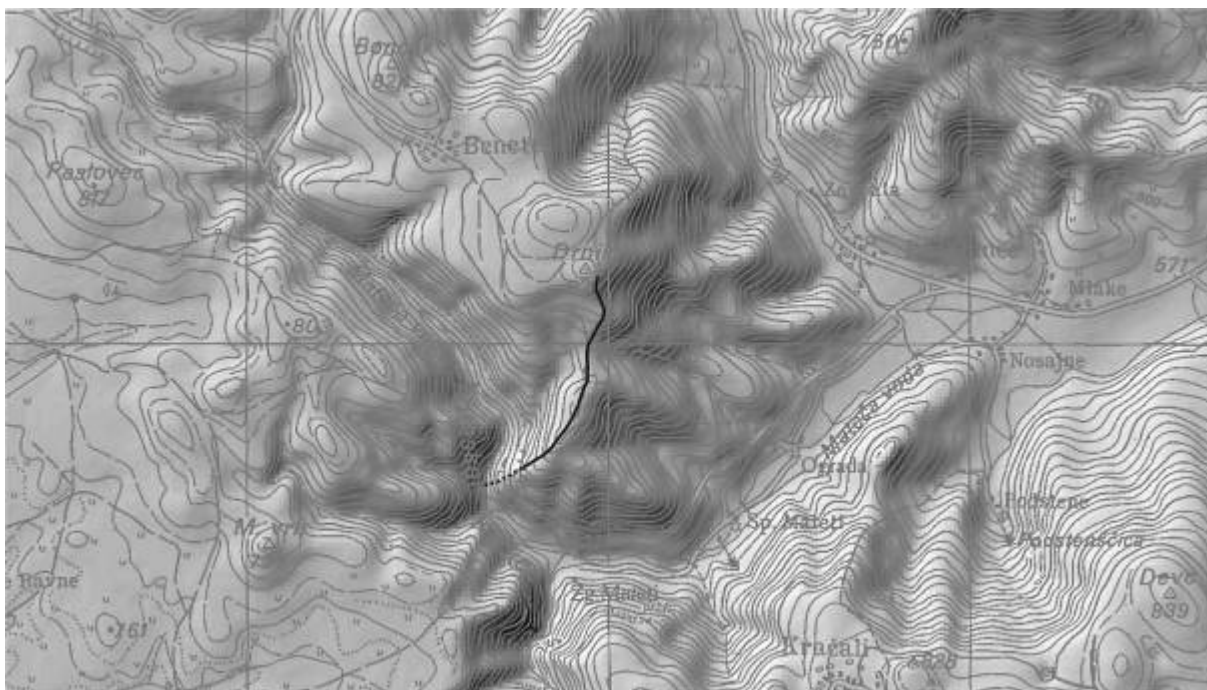
Zaporo so raziskovali W. Schmid (leta 1917), Gabrovec, Leben, Petru in Šašel leta 1959. Prva jo omenjata Premmerstein in Rutar l. 1899 (po ugotovitvah J. Pečnika) (Claustra..., 1971).

Slika 20: Ostaline zapornega zidu (spodaj) in obrambnega stolpa (zgoraj) na Selu pri Robu

3.2.3 Benete

Vas Benete ležijo na jugovzhodnem robu Bloške planote, med naseljema Sodražica in Nova vas. Zapora (domačini ji pravijo *Šance*), ki danes deloma tvori mejo med Dolenjsko in Notranjsko, se nahaja jugovzhodno od vasi. Začenja se na jugozahodu v soteski Kadice, nad potokom Maleč, tik nad prepadno steno in se nadaljuje proti severovzhodu po pobočju Drnika (827 m). Oklepajoča sam vrh Drnika, se konča na severni strani vzpetine.

Slika 21: Benete – potek zapore na digitalnem modelu višin (kart. podl.: DMR..., 2007 in DTK , 2007)

Avtor Peter Petru (Claustra..., 1971) opisuje potek slab kilometer ohranjenega zidu, ki se kaže kot terenu prilagojen, do 3 m (2 m) širok in do 1 m visok porasel nasip. Na vrhu strmega začetnega vzpona, tik nad novo cesto Sodražica–Nova vas je opazen stolp 1. Vzpon se nadaljuje dalje po položnem pobočju grebena, do strme vzpetine, na kateri je bil stolp 2. Nato zapore teče po skoraj vodoravnem grebenu in se preusmeri proti severovzhodu; na vogalu so ostanki stolpa 3, velikega 4 × 6 m. V nadaljevanju smeri je stal stolp 4, ki je varoval dostop po rebri iz smeri Ribnica. Zapore je tu prekinjena, kar naj bi kazalo na ostanke prehoda. Za stolpom se dviguje kucelj, s katerega se je v preteklosti videlo po vseh Šancah, danes pa je zaradi zaraščenosti vidljivost bolj slaba. Tik za preходом, na vzpetini, na jugovzhodnem delu Drnika je stal stolp 5, velik 4 × 6 m. Tu se zapore obrne proti severu *in izgine*. Petru domneva, da naj bi se Šance nadaljevale s samotnim stolpom 6, velikim 5 × 6 m (domačini mu pravijo *Stari grad na Taborišču* ali

Stari grad pri kapelici) in 10 m dolgim zidom proti severovzhodu, ki leži na jeziku severnega pobočja Drnika (na višini 800 m), kar pa ni arheološko preverjeno.

Tako zapora oklepa, vsaj delno, sam vrh Drnika, najvišjo točko tega območja, s katere se vidijo Sv. Primož nad Robom, Novi Pot, Slivnica, Veliki vrh, Racna gora, Kebelj, Travna gora, Sv. Ana nad Ribnico, Sv. Gregor in Struška gora nad Ortnekom.

Na severnem pobočju Drnika (pri Runarskem) pa naj bi našli ostaline osamelega stolpa z nekaj metrov dolgim zidom, za katerega velja, da naj bi bil nadaljevanje zapore na Benetah, kar pa z izkopavanji še ni potrjeno.

Prva raziskovanja je začel Zorrer leta 1845, nadaljevali pa so Hitzinger (l. 1861), Rutar (l. 1900), Puschi (l. 1902) in drugi. Leta 1959 so zaporo raziskovali Gabrovec, Leben, Petru in Šašel. Zadnja raziskovanja so se odvijala pod vodstvom P. Petruja v letih 1960–1961 (Claustra..., 1971).

Slike 22: Ostaline zapornega zidu (zgoraj in spodaj levo) in obrambnega stolpa (zgoraj in spodaj desno) na Benetah

4 PODROBNA ANALIZA IZBRANEGA OBMOČJA

4.1 ANALIZA STANJA IZBRANIH ENOT ZAPORNIH ZIDOV

Analiza stanja posameznih zapornih enot je izdelana na podlagi podrobnega terenskega ogleda v različnih letnih časih, ob čemer se je izkazalo, da so za pripravo takšnih analiz najprimernejši zgodnji pomladni ali zelo pozni jesenski meseci. Zaradi slabe prepoznavnosti linij zidov v naravi in bujne rasti zelenja, je v poletnem obdobju tovrstna analiza zapor skoraj nemogoča, a je zavora vseeno vredna ogleda.

Namen analize stanja je bil ugotoviti dejansko oziroma realno stanje zapornih zidov v naravi, njihovo prepoznavnost, sledljivost v prostoru, zveznost in nenazadnje tudi dostopnost in prehodnost terena. Hkrati pa analiza poskuša prikazati tipologijo krajine, ki nastopa kot linijska kulisa zapornih zidov. Naloga te analize je torej dvojna, saj sta zid in njegova spremljajoča krajina neločljivo povezana in prepletena, s čimer tvorita neponovljivo kulturno krajino.

Poleg tega analiza stanja kaže tudi današnjo rabo prostora. Dejstvo je, da se je raba tekom stoletij vztrajno spreminjala. Od brisanega prostora, vzpostavljenega ob gradnji objekta, se je danes raba povsem spremenila v gozdno. Katere vrste rabe prostora so bile ob teh zavorah prisotne skozi pretekla stoletja, pa bo bolj nazorno pokazala analiza pretekla in današnje rabe prostora.

Stanje zapornih zidov je analizirano s pomočjo serij fotografij, ki so nato predstavljene ob shematsko prikazanem poteku linije v prostoru. Fotografije si sledijo v smeri terenskega ogleda, tik ob liniji zidu, od koder so nato pogledi orientirani v različne smeri. Na grafičnem prikazu analize je točka stojišča, od koder je posneta fotografija, označena s presekom linije zidu in oštevilčena z zaporedno številko. Pogled, ki je na fotografiji zajet, pa je označen z grafičnim znakom na preseku, in sicer v smeri odpiranja pogleda.

Na podlagi analize stanja zapornih zidov v prostoru bo mogoče v nadaljevanju opredeliti potencialne doživljajsko zanimive točke in odseke, na katerih bom poskušala še dodatno poudariti obstoj oziroma potek linije v naravi. Gre torej za neke vrste branje prostora, za iskanje načinov, kako na »naraven«, nevsiljiv način pokazati na zavoro z uporabo krajinskih prvin in na kakšen način poudariti obsežnost sistema CAI, katerega celovitosti se danes ne čuti več. Ob tem je velika dilema, ali se je s tovrstnimi naravnimi poudarki mogoče izogniti tehničnim posegom v zidovje in jih vseeno prikazati v boljši luči.

4.1.1 Analiza stanja zapornega zidu na Gradiškem vrhu pri Robu

Dostop do zapore je najenostavnejši po gozdni cesti, ki pelje od Roba proti Dedniku. Zaporni zid na Gradiškem vrhu je dokaj dobro prepoznaven v prostoru in mu je večinoma mogoče enostavno slediti. Prikrita linija zidu se kaže kot vzdolžna gomila, različnih širin in višin, temelji stolpov pa kot rahlo zravnani in znižani platoja.

Začetek zidu je v spodnjem delu pobočja Dednika (834m), zahodno od Gradiškega vrha (687 m). S pobočja se spusti v najnižji del, kjer ga preseka gozdna cesta Rob–Dednik. Od tod se zapora nadaljuje po nižinskem delu do potoka Kobilji curek, nad katerim se nato vzpne proti Gradiškemu vrhu. Linija zidu je tu vseskozi dobro vidna, zlahka ji je mogoče slediti, le vzpon po strmem terenu je nekoliko bolj zahteven.

Zapora je večinoma vidna kot nasip, širok 1 do 2 m in visok do 1,5 m. Ostanke stolpov so različno dobro ohranjeni. Navadno je dobro viden izravnani plato v liniji zidu, le v primeru stolpa 4 (na vrhu Gradiškega vrha) je temelj bolj očitno opazen.

Gozd je v območju ob zidu v bolj slabem stanju, je slabo vzdrževan in v zaraščanju. Veliko je polomljenega drevja, kar otežuje prehodnost, hkrati pa ogroža tudi zid. Drevo, ki raste na zidu, namreč drži zid skupaj, ga veže, da te ne razpade, a v primeru, da se takšno drevo predčasno samo podre, lahko povzroči veliko škode na spomeniku. Zato bi bilo potrebno ves čas nadzorovati stanje glavnih dreves na liniji in jih po potrebi strokovno odstraniti, še preden se sama podrejo in z močnim koreninskim sistemom privzdignejo temelj zidu. Po drugi strani pa tu vlada neke vrste pragozd – gozd, ki se sam obnavlja in v katerega človek že kar nekaj časa ne posega. Takšen vtis daje predvsem strmi del zapore – odsek med potokom in vrhom. Od vrha proti jugu v nadaljevanju prevladuje bukov gozd z malo podrastjo. Na odseku mimo senožeti zid poteka tik ob kolovozni poti, tako da je notranji rob zidu povsem razgaljen. V smeri proti Malemu vrhu in Sv. Primožu zid prične izginjati, in sicer iz dveh razlogov: kamenje z zidu so uporabili za gradnjo bližnje cerkve sv. Primoža, po drugi strani pa zid na Malem vrhu niti ni bil potreben, saj dostop ščitijo neprehodne skalne stene. Z mesta, kjer se zid končuje, je dober razgled na okoliške vasi in hribovje.

Slika 23
Analiza stanja zapornega zidu na
Gradiškem vrhu

(kart. podl.: DTK..., 2007)

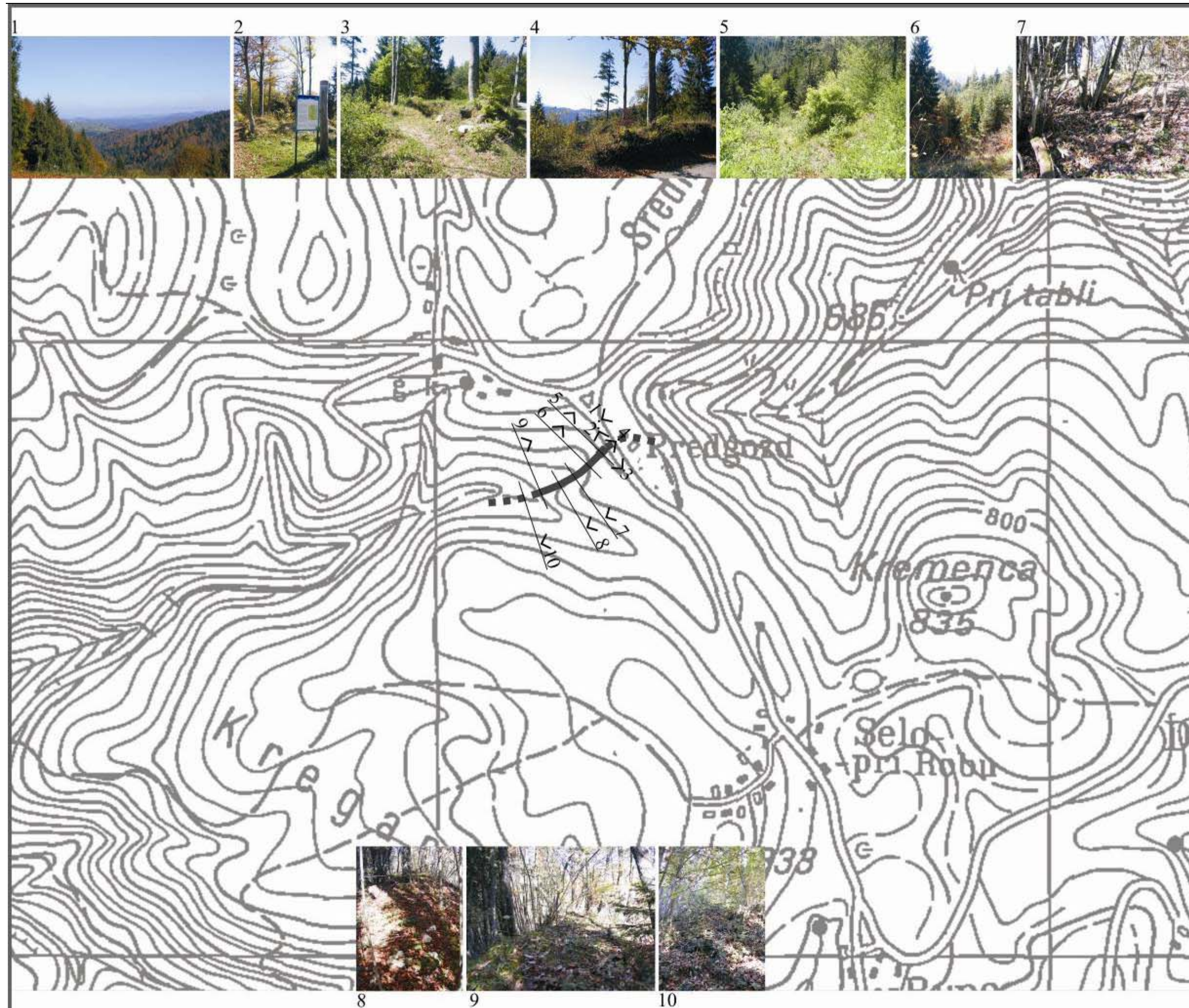
Perovšek N. Oživljanje poznoantične rimske zapore
v slovenskih krajih
Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehniška
fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2008

4.1.2 Analiza stanja zapornega zidu na Selu pri Robu

Za razliko od ostalih dveh zapornih enot ta ne poteka v gozdu, ampak deloma na odprtem področju ob cesti Rob–Rute, deloma pa na zaraščajočem se bregu. Dostop do zidu je najenostavnejši kar po omenjeni cesti, saj se prvi stolp nahaja tik ob njej. Drugi stolp pa naj bi se nahajal za stanovanjsko hišo v neposredni bližini ceste, vendar pa ni ohranjen.

Ob še dobro vidnih temeljih prvega stolpa je postavljen novi miljnik, od letošnjega poletja pa tudi informativna tabla o rimskih zapornih zidovih. Linija zidu se od stolpa dalje, v smeri pravokotno na cesto Rob–Rute, spusti proti soteski Iške na severozahodni strani rutarske planote. Drugi del zidu, o katerem na terenu ni bilo opaziti sledi v prostoru, je potekal od prvega stolpa proti stanovanjski hiši oz. domnevnemu drugemu stolpu v rahlem zavoju ter se s krajšo stranjo nadaljeval proti vzhodu. Del zidu, ki mu je bilo na terenu deloma možno slediti, poteka po z grmovjem zaraščenem bregu, deloma tudi po gozdnem robu. Opazen je kot poraščen greben, na posameznih mestih odnešen ali zasut z odpadnim materialom. Po njegovi površini pa je pogosto opaziti razsut kamniti material.

Očitna je funkcija nadzora, ki naj bi ga zid na tem mestu imel – zapiral je namreč povezavo Purkače–Boštetje–Škrabče. Razgled obsega poglede na sosednje vzpetine: na Snežnik, Blošček, Ravne, Travno goro, Racno goro, Sv. Urh, Sv. Duh, Slivnico, Križno goro, Javornike ter na sotesko Iške.

Slika 24

Analiza stanja zapornega zidu na
Selu pri Robu

(kart. podl.: DTK..., 2007)

Perovšek N. Oživljanje poznoantične rimske zapore
v slovenskih krajih.
Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehniška
fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2008

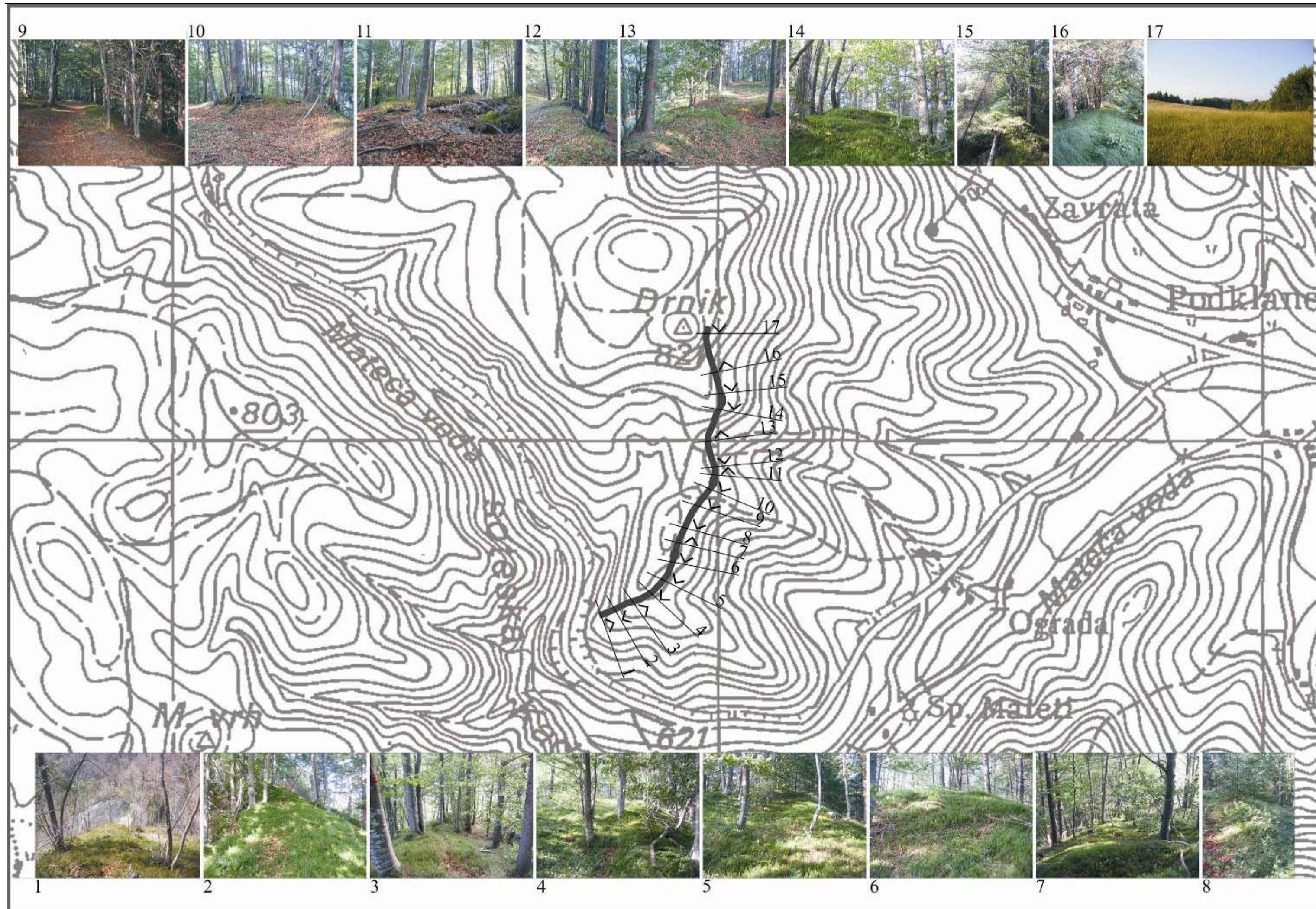
4.1.3 Analiza stanja zapornega zidu na Benetah

Podobno kot zaporna enota na Gradiškem vrhu tudi zapora na Benetah poteka v gozdu. Teren je lažje prehoden, saj ni tako strmih vzponov in spustov, pa tudi prepoznavnost zidu je boljša.

Najenostavnejši dostop do zidu je po kolovozni poti jugovzhodno iz vasi Benete. Sprva travniška pot se mimo novega lesenega miljnika z markacijo CAI spusti v notranjost gozda prav do roba stene nad cesto Sodražica–Nova vas. Terenski ogled je potekal v nasprotni smeri, in sicer od roba brežine nad cesto proti vrhu Drnika.

Sprva z resjem poraščen greben, ki se vzpenja stran od ceste, pripelje do ostalin obrambnega stolpa 1. Njegova okolica je zaradi poletne dobe precej zaraščena, spomladi je tu vidljivost veliko boljša. Nadalje je v notranjosti, kjer zaradi temne sence bukovega gozda ni veliko podrasti, že bolje opazna linija zidu, ki se je oprijemajo koreninski sistemi mogočnih dreves. V pretežno ravninskem delu so vidni dobro ohranjeni temelji obrambnega stolpa 2 ali 4. Ravninski del se konča z vzponom proti Drniku, natančneje proti stolpu 3, kjer zid nekoliko spremeni smer poteka proti severu. Tudi ta stolp ima dokaj dobro ohranjene temelje, viden je ugreznjen plato, precej zasut in preraščen. Od petih stolpov, ki jih ob opisovanju zapore na Benetah navaja P. Petru (Claustra..., 1971), so bili na terenu prepoznani le trije. Tu gozd ni več tako teman, bukve so zamenjali iglavci, podrasti je več. V nadaljevanju linija zidu počasi izginja do neprepoznavnosti – možno je, da so gradivo zidu uporabili lokalni prebivalci za gradnjo hiš ali pa, da zapora tu enostavno ni bila potrebna.

Nadaljevanje poti v smeri od zadnjih opaznih ostalin zidu pripelje do jase na vrhu Drnika. Od tod je dober razgled na okoliško hribovje, med drugim tudi na predele, kjer potekajo sosednji zaporni zidovi.

Slika 25

Analiza stanja zapornega zidu na Benetah

(kart. podl.: DTK..., 2007)

Perovšek N. Oživljanje poznoantične rimske zapore v slovenskih krajih.
Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2008

4.2 ANALIZA NAMENSKE RABE PROSTORA IN PARCELNEGA STANJA ZEMLJIŠČ NA OBMOČJU IZBRANIH ZAPORNIH ZIDOV

Spreminjanje rabe prostora tekom stoletij odraža ne le spreminjanje načina življenja ljudi, temveč tudi njihov odnos do narave. Vpliv na krajino je bil zaradi obdelovanja kmetijskih površin v preteklosti večji, danes pa postaja vedno manjši, kar ima za posledico prekomerno zaraščanje nekaterih prej kultiviranih površin. Gozdnatost površja se tako stalno povečuje in bo kmalu dosegla neobvladljiv nivo.

Ob pričetku gradnje zapornega sistem CAI so bili Rimljani v večini primerov prisiljeni izsekati precej gozdnega površja. Zaporni zidovi so bili največkrat umeščeni v neprehodna, težko dostopna in gozdnata hribovska območja. Ob gradnji zidov, vzdolž njihovih linij so izsekali gozd v širini 100 – 300 m (Petru, 1978). Poleg tega, pa naj bi izsekali tudi večje površine gozda v neposredni bližini taborov z namenom pridobivanja površin za pašo živine in za pridelavo žita. Danes o tako ekstremnih posegih v prostor in o takšni rabi ni več sledi. Ostale so le linije zidov, katerih preraščanje lahko opazujemo s primerjavo starih in novih katastrov.

Analiza rabe prostora in parcelnega stanja poskuša pokazati, kako se je spreminjalo stanje v prostoru ob zapornih zidovih od konca 18. stoletja pa do danes. Na podlagi primerjav jožefinskega in franciscejskega katastra z današnjimi digitalnimi ortofoto posnetki in digitalnim katastrskim načrtom ugotavljamo spreminjanje rabe prostora oziroma njegovo zaraščanje na raziskovanih enotah.

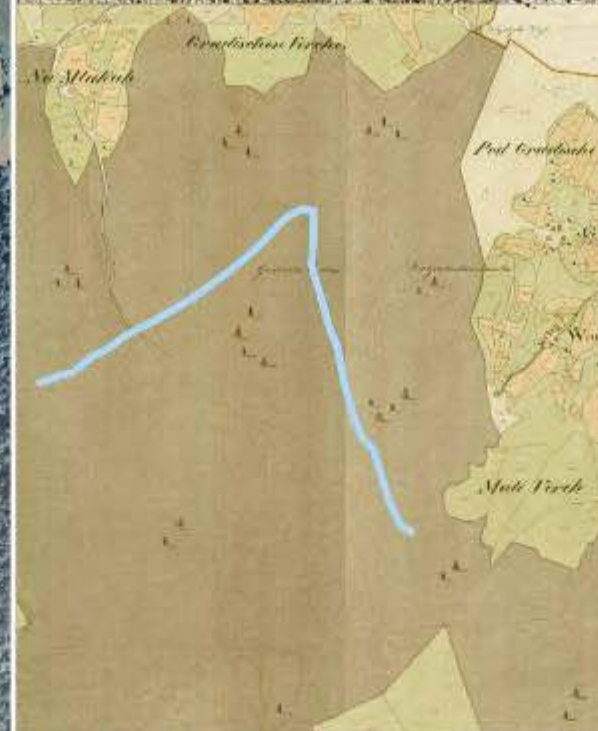
Na sledečih straneh si sledijo analize zapornih zidov na Gradiškem vrhu pri Robu, na Selu pri Robu in na Benetah. Spreminjanje rabe prostora je mogoče opazovati na kartografskem gradivu jožefinskega katastra, ki je nastajal v letih od 1763 do 1787, in na kartografskih gradivih franciscejskega katastra, ki so nastajali v letih od 1818 do 1828 ter v letu 1868. Primerjava z današnjimi digitalnimi ortofoto posnetki je izdelana za vse tri zaporne enote – Selo pr Robu, Gradiški vrh in Benete.

Ortofoto posnetek sektorja Gradiški vrh (DOF..., 2007)

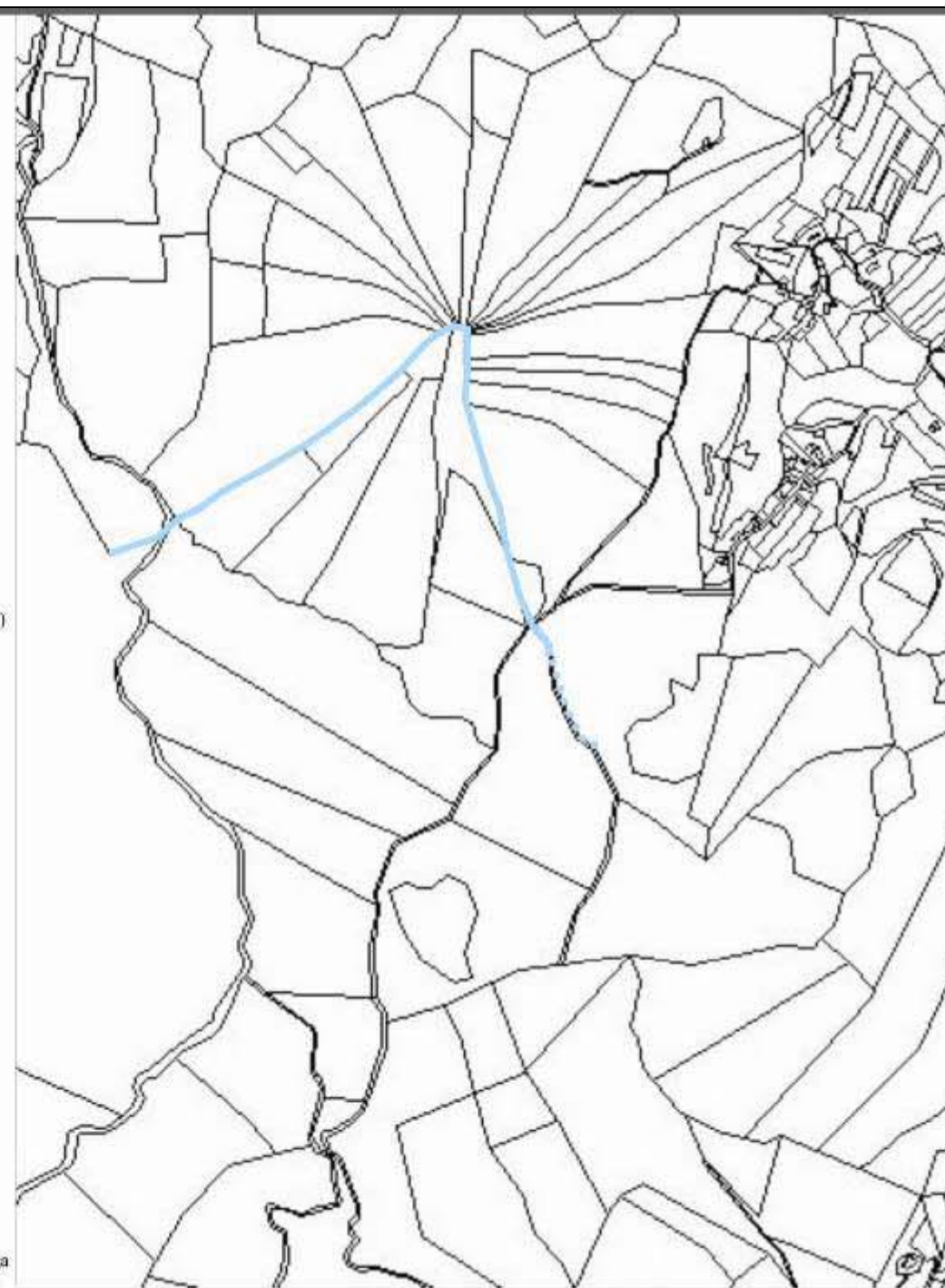
Izsek iz Jožefinskega katastra (Rajšp..., 1996)

Izsek iz Franciscejskega katastra (ARS..., 2007)

Izsek iz Franciscejskega katastra (ARS..., 2007)

Izsek iz Katastrskega načrta (DKN..., 2007)

Slika 26

Analiza namenske rabe in
parcelnega stanja na območju
zapornega zidu Gradiški vrh

Izsek iz Jožefinskega katastra
(Rajšp..., 1996)

Izsek iz Franciscejskega katastra
(ARS..., 2007)

Izsek iz Franciscejskega katastra
(ARS..., 2007)

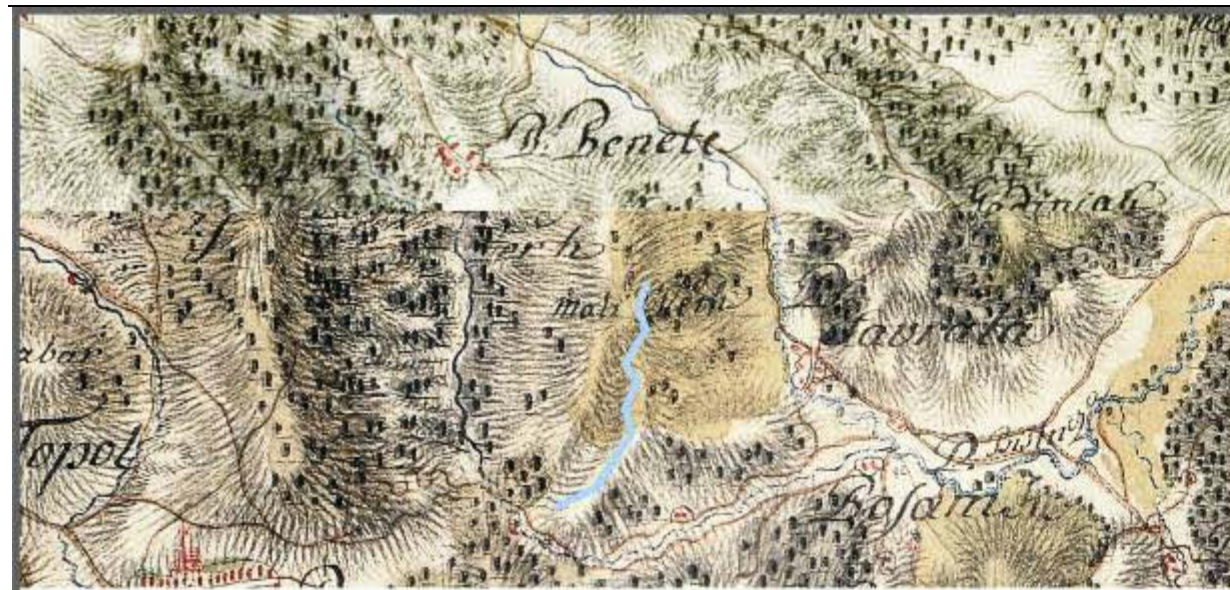

Ortofoto posnetek območja z dodanim potekom zapornega zidu (DOF..., 2007)

Katastrski načrt območja z dodanim potekom zapornega zidu (DKN..., 2007)

Slika 27
Analiza namenske rabe in
parcelnega stanja na območju
zapornega zidu Selo pri Robu

Izsek iz Jožefinskega katastra (Rajšp..., 1996)

Ortofoto posnetek sektorja Benete (DOF..., 2007)

Izsek iz Franciscejskega katastra (ARS..., 2007)

Katastrski načrt območja z dodanim potekom zapornega zidu (DKN..., 2007)

Slika 28
Analiza namenske rabe in
parcelnega stanja na območju
zapornega zidu Benete

4.2.1 Ugotovitve analize

Vse tri analize so izdelane po enakem postopku, in sicer z ugotavljanjem in določanjem poteka linij zidov na vseh kartografskih podlagah. Na osnovi izhodiščnih kart referenčnega dela (Claustra..., 1971) so primerjani poteki zapornih zidov na kartografskih podlagah jožefinskega in franciscejskega katastra, na ortofoto posnetkih ter današnjih katastrskih podlagah.

Ugotovitve analiz kažejo na to, da se je naravno stanje v obdobju od konca 18. stoletja do danes najbolj spremenilo ob zapornem zidu na Selu pri Robu. Zaporni enoti na Gradiškem vrhu in na Benetah pa tekom zadnjih stoletij ostajata v območju gozdov, oziroma v gozdnem robu bližnjih senožeti. To ugotovitev je mogoče deloma razložiti na ta način, da je zaporni zid na Selu pri Robu nadzoroval eno bolj pomembnih cestnih povezav na tem območju in je bil zato umeščen na bolj dostopen, odprt prostor, deloma pa tudi zato, ker je bil prostor na tem mestu, v primerjavi z ostalima zapornima enotama, bistveno bolj primeren za kmetovanje že zaradi enostavnega dostopa in svoje lege na rutarski planoti⁴. Zapor na Gradiškem vrhu in na Benetah sta težje dostopni in bolj oddaljeni od bližnjih vasi. Poleg spreminjanja rabe prostora se je spreminjalo tudi parcelno stanje – nove parcelacije, delitve premoženja in promet z zemljišči so odločilno vplivali na stanje katastrskih načrtov. Tudi spreminjanje parcelnega stanja je mogoče opazovati na prej omenjenem jožefinskem in franciscejskem katastru ter ju primerjati z današnjim parcelnim stanjem na digitalnem katastrskem načrtu.

Ugotovitve analize kažejo na to, da parcelne meje v večini primerov potekajo kar po zapornih zidovih. To je sicer tudi pričakovano, saj zaporni zidovi pomagajo lastnikom na zid meječnih parcel pri orientaciji v prostoru in pomenijo lažjo določitev ter prepoznavnost poteka meje. Zaporni zid na Benetah poleg parcelnih meja določa tudi potek meja med katastrskima občinama ter mejo med občinama Sodražica in Bloke. Primerjava linij poteka zapornih zidov in parcelnih meja pa kaže tudi na možnost ugotavljanja poteka zidov na tistih mestih, kjer je bil ta uničen ali odnešen. Skladen potek zapornih zidov in parcelnih meja je smiselna in zato najbrž več stoletij vzdrževan zaradi lažje prepoznavnosti poteka same parcelne meje. Parcelne meje na analiziranih območjih Sela pri Robu, Gradiškega vrha in Benet potekajo v skladni smeri in liniji zapornih zidov ter kažejo na smiselna (a arheološko nedokazana) nadaljevanja izgubljenih potekov zidov.

⁴ Rutarska planota - Rute so skupno ime za devet vasi (Naredi, Bane, Zgonče, Boštetje, Mohorje, Vrh, Rupe, Dednik, Selo s Predgozdom), ki so raztresene po rutarski planoti. Naselja so nastala v poznem srednjem veku na krčevinah po krčenju gozdov. Njihovi prebivalci so se od nekdaj ukvarjali s predelavo lesa. Gozdnata robova planote, ki se slemenijo v dinarski smeri, se strmo spuščata na vzhodu v Mišjo dolino, na zahodu v Iško tesen, na severu pa planota neopazno prehaja v gozdnato površino Mačkovca (Osnovna..., 2008).

4.3 ANALIZA VIDLJIVOSTI

Ker so zaporne enote locirane na pobočja, grebene in vzpetine, je bila v preteklosti vidljivost nad območjem bistveno boljša kot sedaj. Danes, ko jo zaporne zidove večinoma prerasel gozd, je preglednost toliko slabša, vendar s posameznih točk še vseeno izjemna.

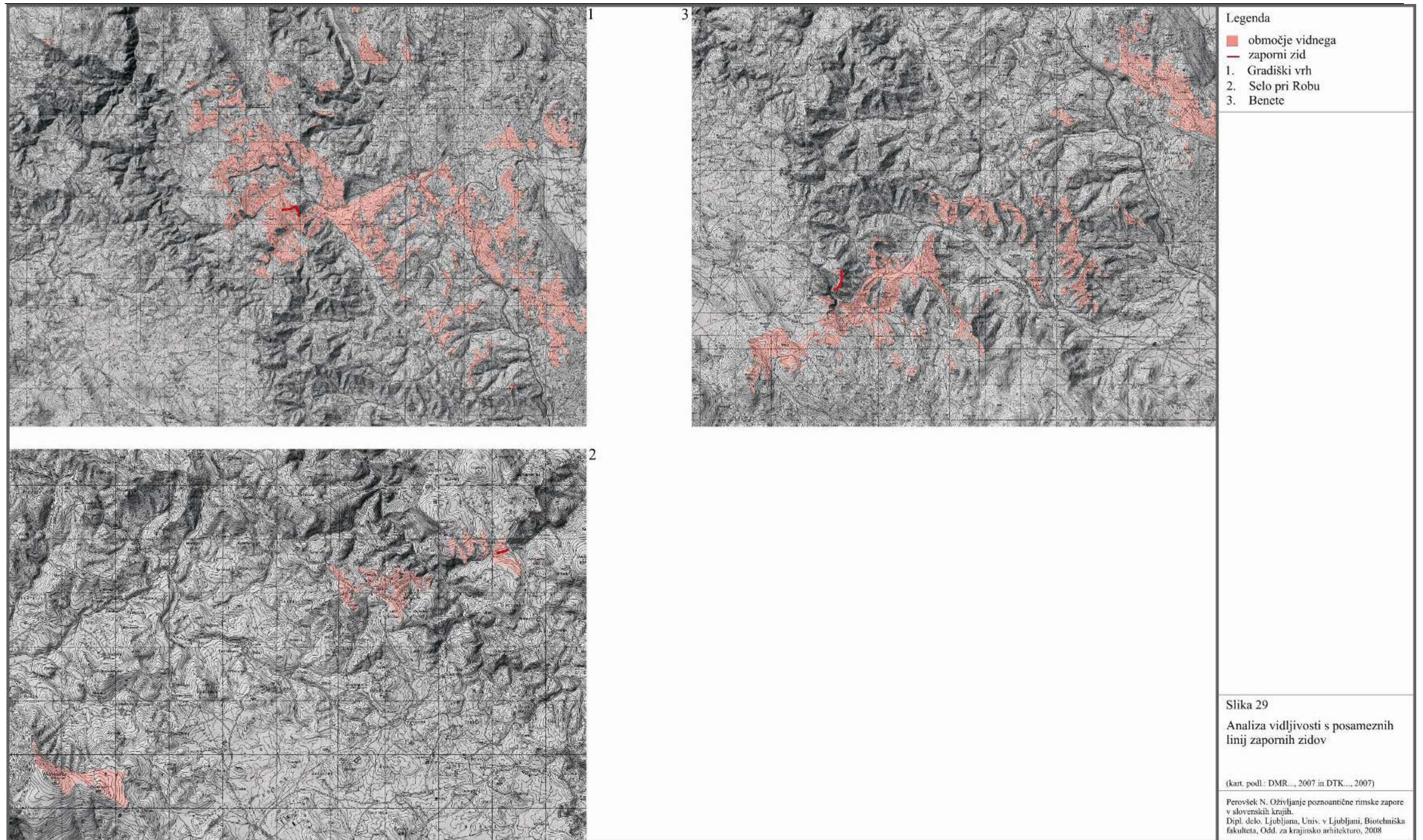
Analiza vidljivosti je sestavljena iz dveh delov. Najprej je na model višin vrisana vsaka posamična zaporna linija, iz nje pa je izračunana vidljivost glede na relief, torej brez dodane vegetacije. Tovrstna vidljivost je izračunana in prikazana za vsako zaporno enoto posebej. Drugi del analize pa predstavlja vidljivost s posameznih izbranih točk ob analiziranih zaporah, od koder je bilo že s terenskega ogleda slutiti dober razgledni potencial. Vse opisane analize iščejo potencialne točke z dobrim razgledom nad v preteklosti nadzorovanim območjem in nad celotnim zapornim sistemom CAI. Iščejo možnosti vzpostavitve vizur na posameznih zapornih enotah, in sicer s pomočjo naravnih, obstoječih koridorjev, s pomočjo minimalnih posegov v gozd, naravno okolje. Hkrati pa poskušajo povečati učinkovitost doživljanja zapornega zidu in obsežnosti sistema CAI.

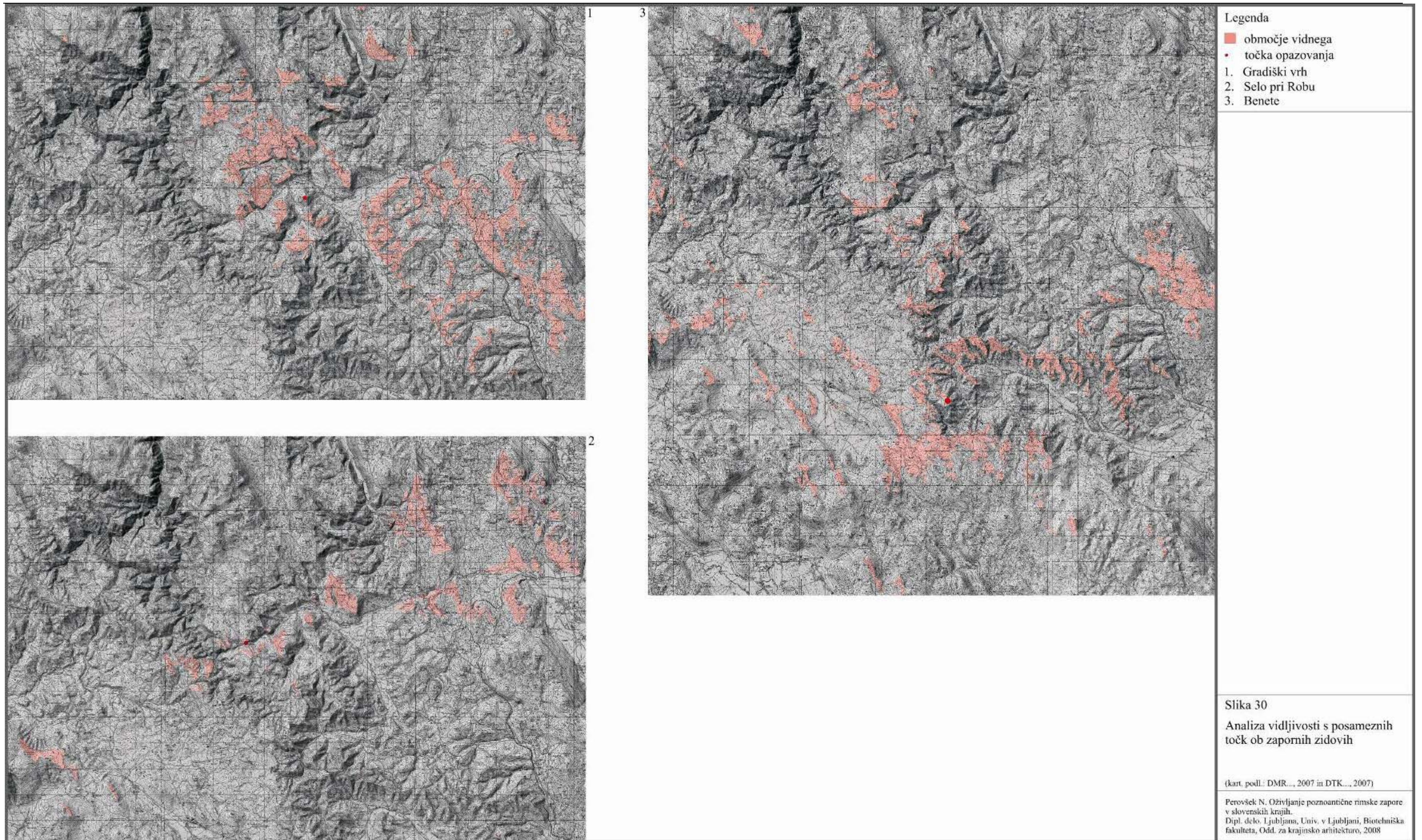
Osnovo za izdelavo analiz vidljivosti predstavlja digitalni model višin (dmr 12.5), z natančnostjo 12.5 metra, na katerega so transparentno položene karte DTK merila 1 : 25 000. S pomočjo programa ArcView GIS so izračunana vidna območja v okolici zapornih zidov, ki so v grafičnem prikazu poudarjena z rdečim odtenkom.

4.3.1 Ugotovitve analize

Analize prikazujejo razgledni potencial s posameznega zapornega zidu oziroma z bližnjih točk. Vidno je, da je zaporna enota na Gradiškem vrhu nadzorovala obširno prehodno območje med Velikimi Laščami in Robom, zaporna enota Selo pri Robu pa nekoliko ožji prehodni predel jugovzhodno nad sotesko Iške. Enota na Benetah kaže nadzor nad prehodnim območjem južneje od zapor na Gradiškem vrhu in Selu pri Robu, natančneje predela od Velikih Lašč do Sodražice in Nove vasi.

Iz grafičnih prikazov je možno razbrati, kakšni so razgledni potenciali posameznih zapornih linij in bližnjih izbranih točk. Vidljivost je boljša predvsem s posameznih točk, saj je bil njihov potencial prepoznan že na terenskem ogledu. Na podlagi izdelanih izračunov vidnosti je možno poiskati najboljše nadomestne lokacije razglednih stolpov, ploščadi oziroma doživljajsko zanimivih točk, ki so lahko umeščene nekoliko stran od samih zapornih zidov. Z vzpostavitvijo sistema razglednih točk je možno pri opazovalcu vzpodbuditi občutek za veličino celotnega zapornega sistema CAI, saj naj bi bile sosednje zaporne enote v preteklosti načeloma vidne med seboj.

4.4 ANALIZA STARIH IN NOVIH PROMETNIH POVEZAV

Na izbranem območju obdelave je že v rimskem času potekala mreža poti različnih kategorij. Nekatere od teh so danes že raziskane, druge ne, tretje pa so le kot domneva in so prisotne na podlagi ustnega izročila lokalnih prebivalcev.

Zaporni zidovi sistema CAI so s svojimi lokacijami pri ugotavljanju poteka mreže poti v veliko pomoč, saj so bili zaradi vojaško-obrambne funkcije postavljeni ob raznovrstnih prometnih poteh – od glavnih cest do kolovozov in tovornih stez, ki jih je vojska nadzirala. Ena pomembnejših povezav, ki jo je sistem zapor CAI nadziral, je cesta državnega značaja (*via publica*) Akvileja–Emona–Siscija. Torej povezava med današnjim Oglejem in Siskom, ki je potekala preko Ajdovščine, Logatca, Vrhnike, Ljubljane, Grosupljega, Ivančne Gorice in Novega mesta. Domnevna, a neraziskana naj bi bila tudi povezava Emona–Tarsatika, ki naj bi prečkala zaporo na Selu pri Robu.

Zelo verjeten pa je v času preseljevanja ljudstev večji pomen »alternativne« rimske ceste preko zahodne Dolenjske in Notranjske, ki se je od glavne rimske magistrale Siscija–Neviodun–Emona odcepila pri Ivančni Gorici, tekla mimo izvirov Krke, čez severni rob Dobropolja (vas Cesta), mimo Rašice ter pri zaporu nad Gradiščem pri Robu vstopila na Bloško planoto. Od tod sta verjetni dve smeri – prva mimo Cerknice in Unca proti Planini in čez Studeno–Landol–Razdrto v Vipavsko dolino ali v Primorje. Druga pa je stara, verjetno zgolj tovarniška pot mimo Loža in Dan čez Javornike na Pivko in po Košanski dolini proti Divači, na Kras in v Trst, in jo potrjujejo predvsem rimski kohortni kastel na Nadleškem hribu pri Starem trgu in druge arheološke najdbe. Kot osrednje in strateško pomembno prometno vozlišče se pokaže lahko prehodna Bloška planota, katere pomen dokazujejo kar štiri rimske zapore (Kosi M. 1998, 15).

Kot opisuje poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže Truhlar v knjigi Arheološka najdišča Slovenije (ANS, 1975), naj bi z Ljubljanskega proti Kočevju potekale sledeče ceste:

- Ljubljana–Škofljica–Pijava Gorica–Gradišče nad Pijavo Gorico–Veliki Ločnik–(Sv. Ahac)–Turjak–Rašica–Velike Lašče–Retje–Ortnek–Žlebič–Ribnica–Prigorica–Dolenja vas–Stara cerkev–Kočevje.
- Pri Grosupljem sta se od dolenjske magistrale ločili cesti: ena je šla v trasi Grosuplje ali Stranska vas–Ponova vas–Mala vas–Podtabor pri Grosupljem–Velike Lipljene–Male Lipljene–Staro Apno–Turjak–Rašica. Druga cesta je šla v smeri: Grosuplje–Mlačevo–Spodnja Slivnica–Velika Račna–Mala Račna–Čušperk–Cesta–Videm – Dobropolje. Obe omenjeni cesti je povezovala prečna cesta Rašica–

(Velike Lašče)–Cesta–(Videm - Dobropolje), ki se je nadaljevala proti Krški vasi in tako predstavljala zvezo Primorske in Notranjske z Dolenjsko čez Cerknico.

- Na tem odseku je bila možna še zveza: Cerknica–Velike Bloke–Lužarji–Velike Lašče–Videm - Dobropolje.

Na Notranjskem sta bili najpomembnejši prometni križišči v Cerknici in v Loški dolini. Čez to področje naj bi potekala že prazgodovinska pot, ki naj bi šla iz Ljubljane proti jadranskim pristaniščem, in sicer v sledeči trasi:

- Ljubljana–Lavrica–Babna gorica–Kremenica– (Ig) –Dobravica–Golo–Rob (zveza Rob–Rašica, varianta čez Purkače) –Selo–Laze–Lužarji–Runarsko–Metulje–Lož–Stari trg pri Ložu–Dane–Stare Ogljenice–Jurišče–Palčje–Prje–Velika Pristava–Ravne–Stara Sušica– (Košana) –Buje–Vreme–Vremski Britof–Naklo– (Škocjan) –Lokev–Bazovica–Trst.

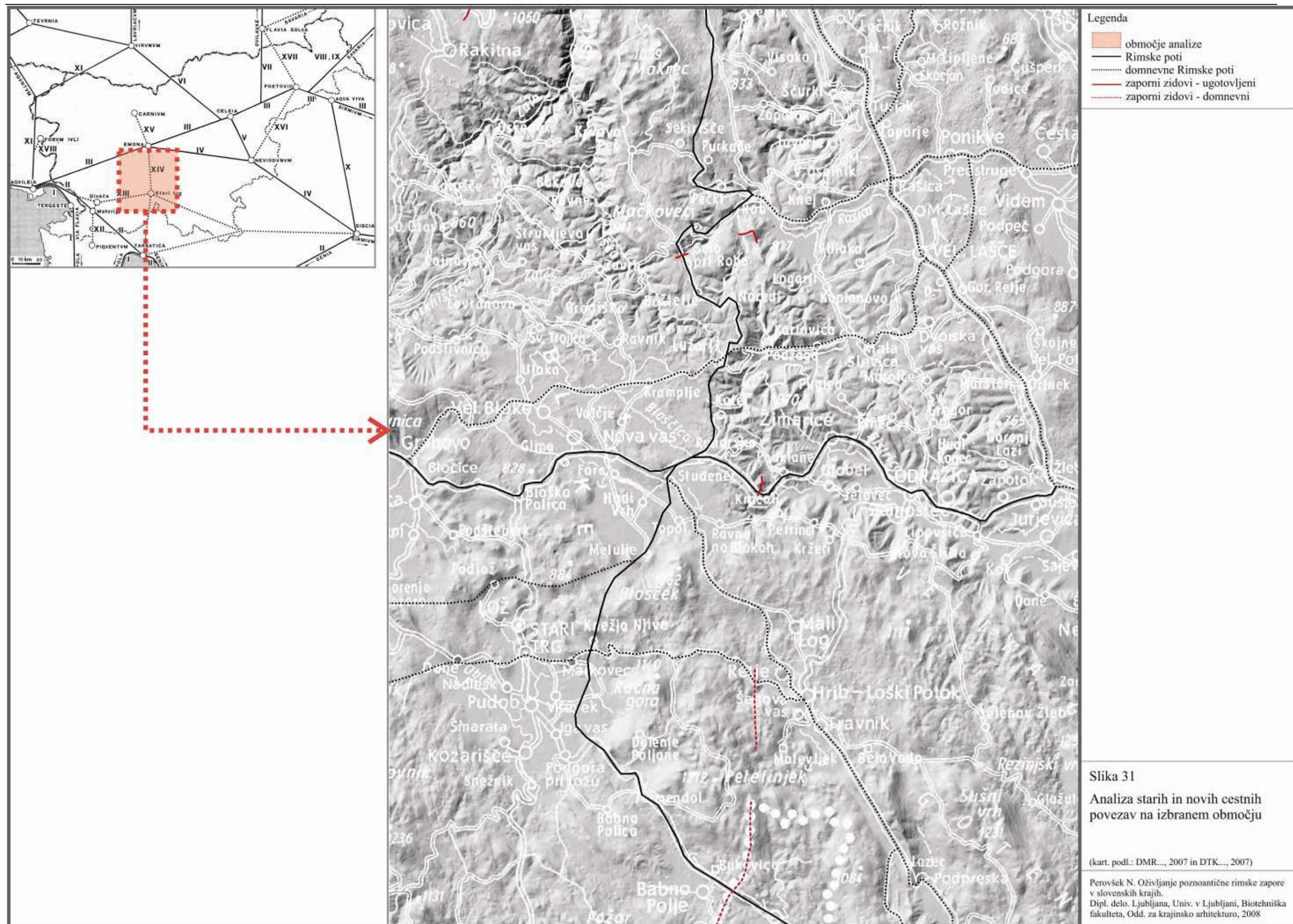
Druga pomembna cesta, ki je povezovala Notranjsko z Dolenjsko, se je navezala v Planini na linijo Postojna–Logatec in šla v trasi:

- Planina–Unec–Rakek–Cerknica–Grahovo–Bloška polica–Nova vas–Runarsko–Benete–Sodražica–Vince–Žlebič (priključek na cesto Velike Lašče–Kočevje).

Iz Cerknice se nakazujejo še zveze:

- Cerknica–Begunje–Pokojišče–Borovnica–Bistra–Vrhnika,
- Cerknica–Rakitna–Gornji Ig–Iška vas–Ig,
- Cerknica–Stari trg pri Ložu–Babno polje–Prezid–Čabar–Kolpa,
- Cerknica–Lužarji–Rašica– (Krka).

Cestne povezave iz rimskih časov so še dolgo po propadu imperija služile svojemu namenu, saj so bile kot odlično grajene, funkcionalne in kljub propadanju zaradi nevzdrževanja še vedno edine uporabne komunikacije. Osnovne trase pa so se ohranile še dolgo v srednji vek, ponekod še dlje.

4.4.1 Ugotovitve analize

Analiza cestnih povezav obsega območje, izbrano za podrobnejšo obdelavo oziroma območje, kjer so locirane zaporne enote Gradiški vrh, Selo pri Robu in Benete. Zapora na Selu je ščitila cesto iz Emone čez Golo (varianta čez Purkače) proti Staremu trgu pri Ložu, zapora na Gradiškem vrhu pa zapira cesto, ki prihaja iz vzhodne smeri in je šla čez sedlo med Sv. Primožem in Gradiščem pri Robu. Od tu je šla cesta po grebenih proti Lužarjem, kjer se je najverjetneje združila s cesto, ki je prišla s severa skozi zaporo na Selu. Zapora na Benetah je ščitila dostop iz ribniške smeri.

Za analizo je uporabljena shema rimskih državnih cest v Sloveniji (ANS, 1975) in karta poteka rimskih cest na območju južne Slovenije (Premmerstein in Rutar, 1899). Glede na ugotovljene povezave je mogoče do neke mere rekonstruirati mrežo, ki je potekala na izbranem območju. Na ta način bi lahko povezali ne le rimske, ampak tudi ostale spomenike kulturne in naravne dediščine na območju. Navedene trase cest bi kot tematske poti s povezovanjem zapornih zidov pomagale vzpostaviti mrežo turistično-rekreacijske ponudbe.

Funkcioniranje poti, ki sledijo rimskim cestnim povezavam, je mogoče vzpostaviti že z minimalnimi posegi, kot so označitev in vzdrževanje prehodnosti ter primerna promocija. Koridorje, kjer potekajo dokazane in domnevne rimske ceste, je potrebno zavarovati in ščititi pred nadaljnjimi škodljivimi posegi. Zanimiv in razgiban teren, po katerem poti potekajo, lahko ponudi različna rekreacijska udejstvovanja, kot so pohodništvo, kolesarjenje in konjenišтво.

Slika 32: Domnevna rimska cesta Emona–Loška dolina mimo zapore na Selu pri Robu

Slika 33: Povezava pri naselju Dednik iz obdobja Francozov, domnevno na osnovi predhodne rimske povezave

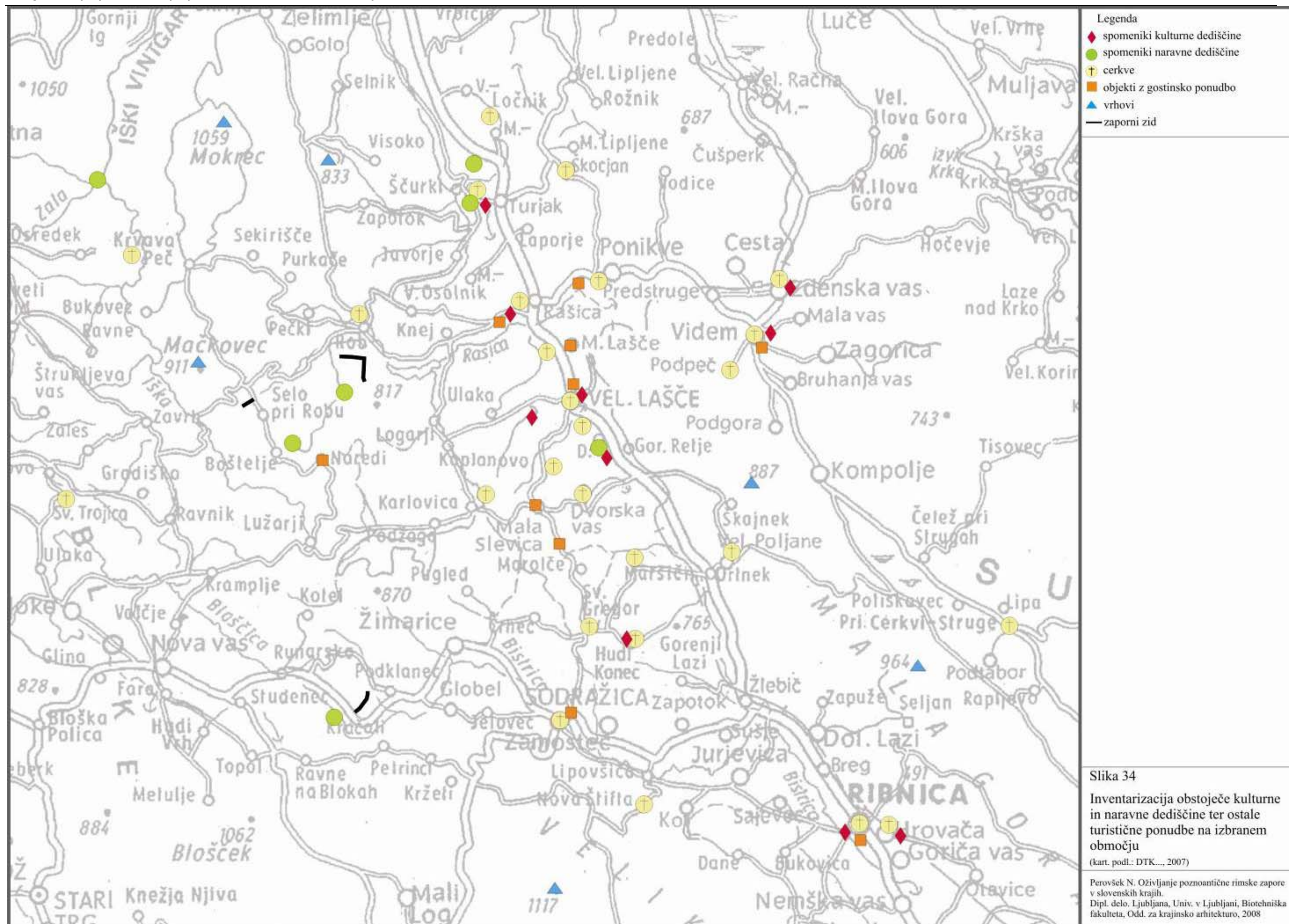
4.5 INVENTARIZACIJA IN ANALIZA OBSTOJEČE TURISTIČNE PONUDBE, SPOMENIKOV KULTURNE IN NARAVNE DEDIŠČINE

Da bi zidove iz zapornega sistema CAI lahko vključili v lokalno in širšo turistično ponudbo, je treba najprej ugotoviti obseg že obstoječe ponudbe. Na skupni karti širšega območja zapornih enot (Gradiški vrh, Selo pri Robu in Benete) je tako točkovno inventarizirana ponudba, sestavljena iz spomenikov oz. objektov naravne in kulturne dediščine, vrhov, cerkva in gostišč.

Z analizo obstoječe turistično–rekreacijske ponudbe je mogoče ugotoviti, katerim uporabniškim potrebam je že zadoščeno in katere bo treba še dopolniti. Hkrati analiza prikazuje tudi gostoto turistično–rekreacijske ponudbe neposredno ob zapornih zidovih in usmerja morebitne nove programske navezave. Z »urejanjem« zapornih zidov oz. posameznih delov zidov je možno dopolniti obstoječo ponudbo, jo razširiti in predvsem popestriti. Na ta način je mogoče v ponudbo vnesti nove, še neobstoječe turistične vsebine, ki bi zapolnile posamezne vrzeli v obstoječi ponudbi.

Povezovanje zapornih zidov z obstoječo ponudbo je smiselno tako z vidika njihove promocije kot tudi z vidika dopolnjevanja ponudbe že obstoječih turističnih objektov.

Ob tem pa je vseeno treba poudariti, da je v neposredni bližini zapornih zidov dodajanje novih vsebin in ponudb dokaj tvegano, saj gre za občutljive objekte, ki konec koncev ne bi prenesli množičnega turizma. Poiskati je treba takšne dejavnosti oziroma programe, ki objektu v nobenem primeru ne bodo škodovali, ampak dopolnjevali njegovo skrito vrednost.

4.5.1 Ugotovitve analize

Analiza obstoječe turistično–rekreacijske ponudbe poskuša pokazati izjemno pestrost velikega števila spomenikov oz. objektov naravne in kulturne dediščine, sakralnih objektov in gostišč. Prikazuje pomembnost povezovanja posameznih zanimivih točk, ki lahko kot celota veliko bolje funkcionirajo in se medsebojno dopolnjujejo.

Na območju že obstaja nekaj uveljavljenih pešpoti, vendar predvsem v delu občin Velike Lašče in Ig, kjer sta locirani zaporni enoti Gradiški vrh in Selo pri Robu oziroma je prisotnih več ostalin iz obdobja Rimljanov. Tudi sicer se omenjeni zapor nahajata med raznoliko izletniško ponudbo, medtem ko zapora na Benetah, kljub bližnjemu spomeniku naravne dediščine ostaja bolj ali manj osamljena. V tem primeru bi bilo treba še posebej dodajati programe, dejavnosti, ki bi povečale njegovo prepoznavnost.

Z dodajanjem doživljajsko kvalitetnih in raznolikih programov je možno dopolniti celovito ponudbo. Od vseh treh analiziranih zapor se tovrstne potrebe po dopolnjevanju ponudbe najbolj kažejo na območju enote Benete. Na območju zapor Gradiški vrh in Selo pri Robu pa je bistveno več že obstoječe ponudbe in bi jo bilo treba le povezati v celovito mrežo. Turistično–rekreacijski ponudbi, ki temelji na stacionarnih objektih kulturne in naravne dediščine, gostiščih ipd., je za boljšo prepoznavnost smiselno dodati občasne dejavnosti in programe, ki bi se navezovali na širši prostor in ne le na posamezen objekt.

Ena od možnosti je izvajanje sezonskih dejavnosti, tako ob omenjenih objektih kot tudi ob zapornih zidovih. Ker so zaporni zidovi strogo varovani kot spomeniki nepremične kulturne dediščine, bi lahko v njihovi neposredni bližini namestili premične rekonstrukcije objektov – stolpov, vendar le sezonskega značaja. Ob tem pa bi organizirali različne izobraževalne programe, namenjene šolarjem, dijakom in drugim skupinam.

Na osnovi danosti, ki so prisotne v analiziranem območju, je možno zasnovati ponudbo predvsem izletniškega, enodnevnega turizma, ki pa bi ga lahko v naslednjih letih razvili v stacionarni turizem – po zgledu primerjanih struktur – oz. počitniški turizem z dobrimi izhodišči za izlete. Da pa bi to uresničili, je potrebno zelo veliko interesa med lokalnimi prebivalci ter spodbude občin in zavodov in agencij za razvoj turizma. Ker gre za podeželska območja, je smiselno predvidevati ponudbo kmečkega turizma, prenočišč in apartmajskih namestitev, ki pa bodo živeli le, če bo v njihovi okolici raznovrstna ponudba zanimivosti, aktivnosti idr., nanašajoč se tudi na rimske zaporne zidove. Rdeča nit, ki povezuje paket turistično rekreacijske ponudbe, je namreč bistvena za njegovo trženje.

5 SKUPNO VREDNOTENJE IZBRANEGA OBMOČJA

Analize izbranih treh zapornih enot in njihovega širšega območja poskušajo poiskati še nerazvite potenciale in jih usmeriti k boljši promociji v smislu turistično-rekreacijske ponudbe. Vsaka posamezna analiza obravnava določeno problematiko: od zaraščanja, dejanskega stanja, starih in novih cestnih povezav ter inventarizacij okoliške ponudbe. Analiza stanja, ki dejansko prikazuje »problematiko« današnjega videza, še posebej močno poudarja odraz časa in narave na zapornih zidovih. Prisotnost zidov v gozdnem prostoru je namreč mnogo bolj problematična kot pa v odprtem prostoru kmetijskih zemljišč, kjer so dostopnost in možne oblike ureditev do neke mere enostavnejše. Po drugi strani pa lahko gozdni prostor daje osnovno kuliso zapornim zidovom in tako sodeluje pri ustvarjanju posebnega vzdušja, polnega asociacij na preteklo prisotnost Rimljanov. Vsekakor je v obeh primerih, tako v odprtem, kot tudi v gozdnem prostoru smiselno poiskati obstoječe potenciale, naravne danosti prostora, ki bodo na naraven in nevsiljiv način opozarjale na prisotnost rimskega zidu oziroma sestavnega dela pomembnega in obsežnega zapornega sistema CAI.

Da bi bili rezultati analiz čim bolj smiselni in realno izvedljivi, so bili poleg opisanih analiz opravljeni tudi temeljiti terenski ogledi. Prvi so bili z namenom splošnega spoznavanja s problematiko izvedeni v zgodnjem spomladanskem času, ko vegetacija še ni bila prisotna. Nadaljnje delo je že kmalu zahtevalo nove ogleda, ki so bili izvedeni poleti in pozno jeseni. Raznolikost narave ob oz. na zidovih je vsekakor ena od zanimivosti, ki dajejo spomeniku kulturne dediščine poseben čar v vsakem letnem času.

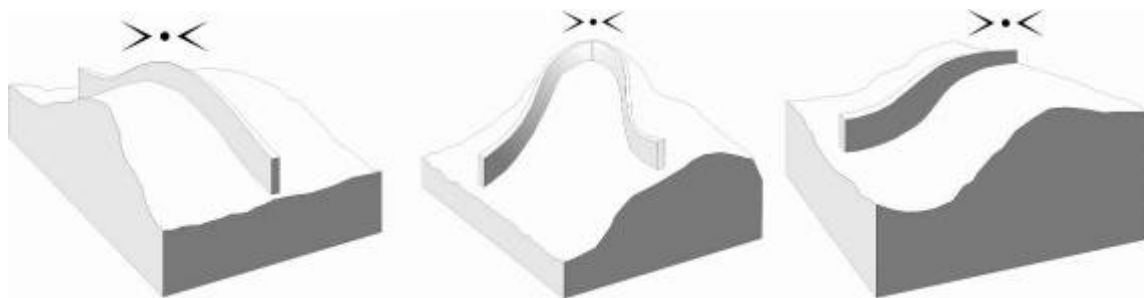
Na podlagi analiz in številnih terenskih ogledov je izdelana preglednica vseh obravnavanih zapornih enot in njihovih značilnosti. Preglednica prikazuje skupno vrednotenje in primerjavo vseh treh zapornih zidov (Gradiški vrh, Selo pri Robu, Benete). Očitno je, da so si med seboj različni že po legi, dostopnosti in predvsem po možnostih - potencialih, ki jih nudijo. Vsaka zopora namreč v svojevrstnem okolju ponuja različne možnosti za dodajanje programov in vsebin.

Preglednica 1: Skupno vrednotenje zapornih enot

Zaporna enota	Lega	Dostopnost zapor	Ohranjenost zapor	Bližnja turistična ponudba	Problemi	Prednosti
Gradiški vrh	na pobočju in vrhu gozdne vzpetine	peš – kolovozi, deloma zelo strmo	večinoma dobro prepoznavne linije zidu in ostaline temeljev stolpov	potok in slap Kobilji curek, cerkev sv. Primoža, pešpot	deloma problematičen naklon trase pešpota ob liniji zidu	dobra ohranjenost, doživljajsko pestra lokacija, prostor za izvajanje sezonskih programov
Selo pri Robu	na planoti in strmeh, preraščenem pobočju	neposredna bližina ceste	dobro ohranjen temelj stolpa, linija zidu skoraj nerazpoznavna	pešpot, nov rimski miljnik, Lehnjakov slap	lega tik ob cesti – težko varovanje	enostaven dostop, dober razgled
Benete	na položnem gozdnatem pobočju in krajši vzpetini	peš – kolovozi	večinoma dobro prepoznavne linije zidu in ostaline temeljev stolpov	soteska Kadice, potok Bistrica, nov rimski miljnik	nevarno strma brežina med cesto in zidom	dobra ohranjenost, enostaven dostop, izreden razgled, odprti prostor za izvajanje sezonskih programov

Kot rezultati analiz so izdelani tudi spodnji modeli, ki na shematski način prikazujejo morfološke vzorce potekov posameznih zapornih zidov. Od leve proti desni si sledijo modeli Benet, Gradiškega vrha in Sela pri Robu. Prvi tip, prepoznan na Benetah, poteka po grebenu, v rahlo podkvasti obliki in se povsem razlikuje od poteka zapornega zidu na Gradiškem vrhu. Tu zapore »piramidalno« (pravokotno) oklepa vrh vzpetine in zapira dostope s severa in vzhoda. Zapore na Selu pri Robu poteka po pobočju, v enostavni, rahlo podkvasti liniji. Zapira dostope s severne strani in nadzoruje promet na domnevni rimski cesti Emona–Loška dolina.

Na vseh treh modelih so z znakom prikazane tudi točke, s katerih je razglednost nad širšim območjem najboljša in iz katerih so računane vidljivosti v analizi.

Slika 35: Shematski prikazi morfoloških vzorcev potekov posameznih zapornih zidov s točko najboljše razglednosti (od leve proti desni si sledijo: zaporni zid na Benetah, Gradiškem vrhu in Selu pri Robu)

Vrednotenje poskuša poiskati današnje potenciale, ki bi s primerno promocijo lahko zaživel in doprinesli k celostnemu obravnavanju sistema CAI in nenazadnje tudi k lokalni ponudbi. Z medsebojno primerjavo posameznih zapornih enot je mogoče predpostavljati, da vsaka od njih (tudi tista, ki je podrobne analize niso obravnavale) ponuja svoj potencial, ki govori svojo zgodbo. Na podlagi povezovanje zapornih enot in njihovih potencialnih vsebin je možno nanizati celoten zaporni sistem CAI v edinstveno zgodbo.

5.1 VAROVANJE ZAPORNIH ZIDOV KOT SPOMENIKA KULTURNE DEDIŠČINE

Dodajanje vsebin in kakršnokoli poseganje v vplivno območje zapornih zidov pa poleg promocije prinašata tudi negativne vplive. Da bi jih bilo čim manj oziroma, da do napačnih posegov sploh ne bi prihajalo, so zavarovani kot arheološka dediščina. Zidovi zapornega sistema CAI so danes na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS) identificirani kot spomeniki nepremične kulturne dediščine. Zaščiteni so z najstrožjimi ukrepi varovanja, kar pomeni, da v njihovo konstrukcijo ni dovoljeno posegati, v vplivno območje⁵ pa le pod določenimi pogoji in s soglasjem ZVKDS.

Zaradi zelo strogih varovalnih ukrepov je kakršnokoli poseganje že v samo območje zapor minimalno, v njihovo konstrukcijo pa sploh nedopustno. Za poudarjanje linij v prostoru posegi v konstrukcijo zidov niti niso potrebni, dovolj je le nekaj manjših posegov, ki bi na nevsiljiv način pomagali pri njihovi lažji prepoznavnosti in promociji.

V primerni oddaljenosti od zidov bi bilo mogoče postaviti rekonstrukcije oziroma kopije stolpov, kakršni so nekdanje stali na zaporah. Zanimive so lahko tudi postavitve bivališč rimskih vojakov, ureditve in prikazi njihovih naselij, načinov bivanja ipd. Za postavitve

⁵ vplivno območje zapornih zidov: vse zemljiške parcele, po katerih potekajo zapore.

tovrstnih objektov so zelo primerne bližnje senožeti, odprte jase v gozdu oziroma druge potencialne točke v sklopu območij zapornih enot. Poleg tega pa so lahko le začasne, sezonske narave ali celo priložnostne in bi jih po določenem času lahko odstranili, s tem pa ponovno vzpostavili prvotno stanje v prostoru.

Pri vsem tem je treba paziti, da ne pride do neustreznih, neprimernih posegov, ki bi zaporne zidove razvrednotili, namesto da bi jim pomagali povečati lastno vrednost. Primer takšnega neustreznega posega je po mojem mnenju čiščenje prostora ob zapornem zidu na Gredicah pri Prezidu. Popolnoma odstranjeno drevje in ostala nižja vegetacija z linije zidu je pripomogla k temu, da je konstrukcija zidu dobesedno razdrta in razpadla. Poleg negativnih vplivov erozije je sedaj še večja možnost za enostavnejše odnašanje kamenja in njegovo uporabo v druge namene. To spominja na pretekla obdobja, ko so zaporne zidove razdirali, kamenje pa uporabljali za gradnjo cerkva, gradov in hiš.

Poseg na zapornem zidu nad Prezidom je prvi projekt te vrste. Doseženi učinki so kratkotrajni in bodo brez primerne vzdrževanja nastalega stanja in stalnega poseganja v konstrukcijo zidov izgubili svoj pomen. Menim, da je izvedena rešitev dolgoročno zelo slaba, še posebej z vidika arheološke vrednosti. Zid je razdrobljen, nima več veziva (korenine, zemlja), ki bi ga držalo skupaj, s tem pa ne poustvarja kompaktno grajene linije v prostoru, ampak le razsuto gradivo. Korenito odstranjevanje rastja oziroma ponovno vzpostavljanje »brisanega prostora« ob zapornih zidovih je sicer smiselno za poudarjanje poteka linije v prostoru, vendar ne neposredno z linije konstrukcij zidov. Če se namreč odstranijo naravni varovalci (korenine), ki zidove držijo skupaj, bo vpliv erozije popolnoma preobrazil linijo zidu. Nadaljnje ohranjanje oblik in linij zapornih zidov s pomočjo umetnih in dodanih konstrukcij pa že kaže na razvrednotenje in s tem nepopravljiv poseg v spomenik kulturne dediščine.

Slika 36: Stanje zapornega zidu nad Prezidom po temeljiti odstranitvi vegetacije

6 PRIMERJAVA UREJANJA ZAPORNIH ZIDOV S SORODNIMI OBJEKTI

Objekte zapornega sistema CAI je mogoče, z vidika promocije pa celo smiselno, primerjati z nekaterimi sorodnimi objekti, ki izhajajo iz sočasnega obdobja in so imeli podobno funkcijo.

V naslednjih točkah so na kratko predstavljene in analizirane tri sorodne linijske strukture, s katerimi kaže CAI najbolj smiselno primerjati. Gre za Hadrijanov zid v Angliji, Antoninov zid na Škotskem ter Germansko-retijski limes na porečju Rena in Donave. Vsa tri izbrana obzidja so imela mejno funkcijo in so bila sestavni del *limesa*, ki je dejansko tako ali drugače zamejeval celotni rimski imperij. V primerjavi z zapornim sistemom CAI se izkaže, da je ravno funkcija mejnosti tista, po kateri se CAI razlikuje od sorodnih enot. Bistvena razlika je namreč v tem, da je potekal sistem CAI znotraj območja rimskega imperija, ostale tri primerjalne enote pa po njegovem mejnem pasu. Kljub temu so vse navedene enote preprečevale vstop barbarским ljudstvom v cesarstvo, sistem CAI pa je bil poslednja varovalka za primere, če germanski limes odpove in bi se severna ljudstva lahko prebila do Rima. Poleg tega je sistem zapor na jugovzhodu centra cesarstva nadzoroval gibanje ljudstev in predvsem preprečeval morebitna priseljevanja teh ljudstev v notranjost cesarstva.

Vsem izbranim enotam je skupno, da se pretežno nahajajo v naravnem okolju, v naravni in kulturni krajini, kar je do neke mere omejujoče, predvsem v smislu izvajanja turistične dejavnosti. Kljub temu pa je treba poudariti, da so izbrani primeri bistveno bolje promovirani in turistično rekreacijsko izrabljeni, kot pa zaporni sistem CAI. Ta v svoji edinstveni pojavnosti v prostoru skriva svojevrsten potencial, ki pa ostaja prezrt.

Promoviranje, »oživljanje« in sploh celotna turistično-rekreacijska izraba Hadrijanovega, Antoninovega in Germansko-retijskega limesa so lahko zgledni primeri, kako povzdigniti in poudariti tudi pomen sistema CAI.

Primerjava torej poskuša poiskati in pokazati pravo pot, ki zapornim enotam iz sistema CAI ne bo škodovala, ampak jih bo s pomočjo uspešnih praks popeljala med sebi enake, uspešno promovirane (in tudi prodajane) spomenike svetovne kulturne dediščine.

6.1 HADRIJANOV ZID

Nahaja se v severni Britaniji in se s 118 km razteza od zaliva Solway pa vse do ustja reke Tyne. V letih od 122 do 128 našega štetja so ga zgradili po ukazu cesarja Hadrijana z namenom, da bo zavaroval rimski imperij. Tako je zid večji del rimske vladavine predstavljal severno mejo imperija in branil ta del Britanije pred sovražnimi plemeni iz Škotske. Kamnita utrdba je bila visoka okoli 5 metrov in široka 2.5 do 3 metre, vzporedno ob njeni liniji pa je potekal trimetrski jarek in še dodatni nasip. Obzidje je imelo kar 80 utrdb in manjših stolpov, ki so služili za opazovanje in signaliziranje. Klub temu je bila mogočna utrdba že leta 383 našega štetja opuščena, saj je prestavitev meje imperija proti severu pomenil gradnjo novega – Antoninovega zidu.

Slika 37: Potek Hadrijanovega in Antoninovega zidu na severu Britanije (Wikipedia..., 2007)

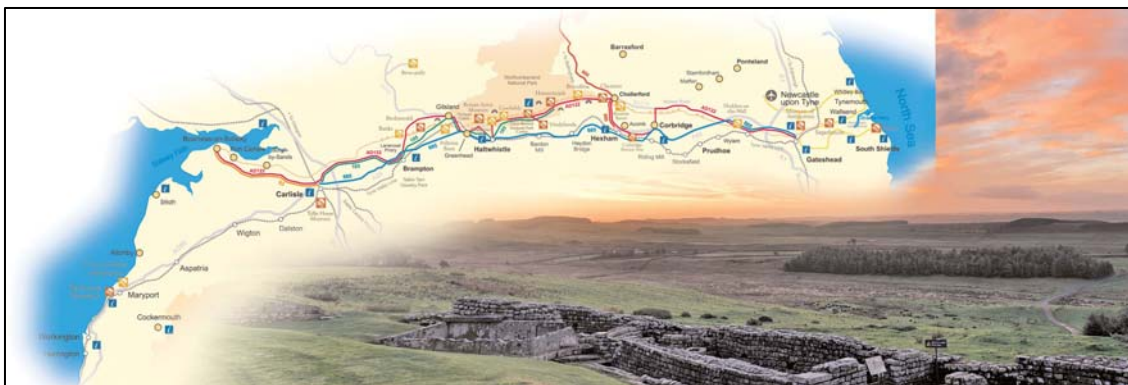
Dobro ohranjeni ostanki so na ogled še danes in kažejo na mogočnost Rimskega imperija. Leta 1987 so Hadrijanov zid dodali na UNESCO-v seznam svetovne dediščine (UNESCO's World Heritage List), leta 2005 pa še v skupino ostalih rimskih utrdb, ki so nekdanj varovale rimski imperij (Frontiers of the..., 2007). V to skupino spada tudi Germanski limes, ki je potekal med Renom in Donavo.

Potencial Hadrijanovega zidu ne ostaja prezrt – ravno nasprotno, saj ga lokalno prebivalstvo zelo dobro promovira in trži. Hadrijanova rdeča nit povezuje različne dejavnosti, od pohodništva, kolesarjenja, samostojnega in organiziranega raziskovanja, vikend paketov in počitnic neposredno ob zidu pa do izobraževalnih delavnic in zabavnih rimskih dni v celovit paket kvalitetne turistične ponudbe.

Slika 38: Pohodniki ob Hadrijanovem zidu (Official Website..., 2007)

Preko spleta, zloženk, turističnih zemljevidov, brošur in knjig poskušajo k tovrstnim aktivnostim privabiti čim več gostov, ki s preživljanjem prostega časa v deželi Hadrijanovega zidu »oživljajo« ta spomenik.

Slika 39: Karta poteka Hadrijanovega zidu, pešpoti, kolesarskih poti, utrdb, prenočišč, muzejev, rimskih spomenikov in drugih, ogleda vrednih lokacij (Official Website..., 2007)

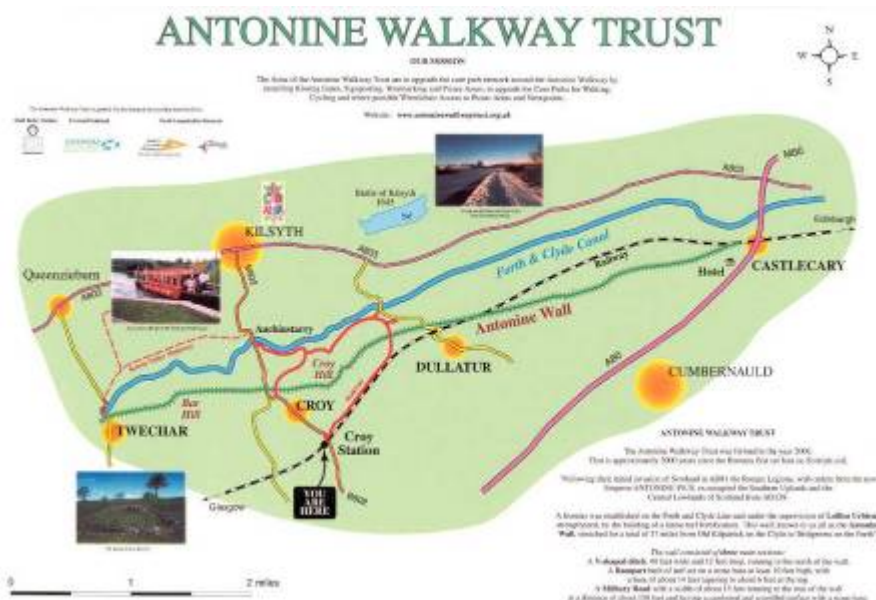
Raznolika ponudba, ki celovito promovira deželo Hadrijanovega zidu, pomaga finančno doprinesiti k preživljanju lokalnih krajev. Penzioni, polpenzioni, možnosti izletniškega in stacionarnega turizma celovito »prodajajo« lokalno ponudbo s pridihom nekdanjega Rimskega imperija. Posegi v neposredno bližino zidu so minimalni: pohodne steze, označbe, table s kažipoti in opisi posameznih ostankov.

Slika 40: Načini označitve in ureditve pešpoti ob Hadrijanovem zidu (Official Website..., 2007)

6.2 ANTONINOV ZID

Še severneje od Hadrijanovega zidu so Rimljani po številnih vdorih v Caledonio (današnja Škotsko) leta 142 n. št. zgradili Antoninov zid, ki je predstavljal uspešno širitev imperija. Z dolžino 60 km se je raztezal od naselja Forthom do Clydeom. Njegov obseg in konstrukcija sta v primerjavi s Hadrijanovim zidom bistveno manjša. Zgrajen je bil v dveh letih, in sicer iz kamnite osnove, ki je bila navzven obložena s travno rušo, tako da je v širino meril kar 4,3 metre, v višino pa najmanj 3,5 metra. Na vrhu naj bi stale lesene palisade, na notranji strani pa potekal 2 metra širok, prav tako lesen hodnik. Na severni strani zidu je potekal jarek, na južni pa vojaška cesta, ob kateri je bilo v razmiku 3,5 km nameščenih 19 utrdb - bivalnih enot, ki so varovale novo mejo. Svojo funkcijo severne meje je opravljal samo 20 let, nakar je bil leta 165 n. št. premagan.

Slika 41: Potek Antoninovega zidu preko današnje Škotske (na karti pešpoti) (History of the Roman..., 2007)

Ob opustitvi je bil velik del zidu porušen, njegovi ostanki pa zakopani. Tekom stoletij je bil uničen dobršen del, ohranjeni deli ostalin pa so vidni le še na posameznih mestih (Bearsden, Kirkintilloch, Twechar, Croy, Falkirk in Polmont).

Slika 42: Danes vidni ostanki Antoninovega zidu (Welcome..., 2007)

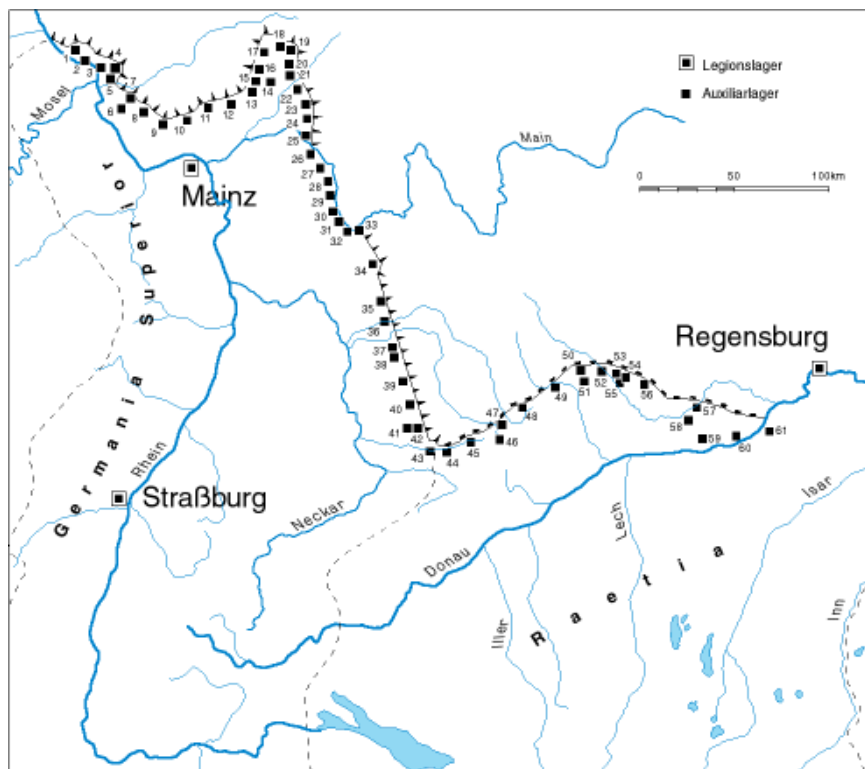
Slika 43: Sledi Antoninovega zidu (The Antonine Wall, 2004)

Zid naj bi varovali z določitvijo posameznih con, določenih na osnovi naravne privlačnosti struktur, ki bodo kazale preteklo rabo.

Letos je bil podan predlog, da Antoninov zid dodajo na seznam svetovne dediščine (UNESCO World Heritage Site), kjer bi se pridružil skupini utrdb Rimskega imperija - Frontiers of the Roman Empire (Frontiers of the..., 2007), kamor se že uvrščata Hadrijanov zid in Germansko-retijski limes.

6.3 GERMANSKO-RETIJSKI LIMES

Germansko-retijski limes (*lat. Limes Germanicus*) je varoval Rimski imperij na severni strani današnje Evrope. Z dolžino več kot 550 km je zamejeval območje od Rena na severozahodu do Donave na jugovzhodu. Rimljani so ga zgradili z namenom, da bi zajezili morebitne vdore germanskih plemen s severa, hkrati pa poudarili potek meje imperija oziroma demarkacijske linije na tem delu Imperija. Svojo funkcijo je opravljal od konca 1. stoletja n. št. pa do konca rimske okupacije tega območja, nekako do leta 260 n. št. Sestavljen je iz približno 900 stražnih stolpov, 60 posamičnih utrd in trdnjav, različnih velikosti in oblik, palisadnih sten in grajenega zidu in je predstavljal grožnjo germanskim plemenom.

Slika 44: Karta poteka Germansko-retijskega limesa (The Roman Limes..., 2007)

Leta 2005 je bil Germanski limes dodan na UNESCO-v seznam svetovne dediščine, kjer skupaj s Hadrijanovim zidom sestavljata seznam utrd Rimskega imperija (Frontiers of the..., 2007). Danes vidni ostanki kažejo njegovo veličino, občudovanja vredno potezo v prostoru - krajini, saj gre za največji arheološki spomenik v Evropi. Že od 18. stoletja dalje je linija limesa prizorišče sistematičnih znanstvenih raziskovanj in arheoloških izkopavanj. Arheološko ugotovljeni ostanki antičnih struktur vzdolž linije limesa so konservirani.

Veliko pozornosti posvečajo varovanju ruševin – gradijo zaščitne strukture in ustanavljajo arheološke parke oziroma rezervate, ki zajemajo širša vplivna območja spomenikov.

Poleg obsežnih raziskav delujejo tudi na področju promocije in trženja turistično–rekreacijskega potenciala, ki ga nudi limes. Veliko število spletnih strani s pomočjo multimedijских povezav in interaktivnih zemljevidov nudi načrtovanje izletov ter različne dejavnosti, ki jih je možno izvajati v navezavi na limes. Da bi ustvarili čim bolj prepoznaven prostor (eksterier antične dobe), so v neposredni bližini ostankov konserviranih temeljev postavljene rekonstrukcije teh objektov. V primerih, ko rekonstrukcija ni mogoča, so za prikaz preteklega stanja uporabljene linije (trajne ali le začasne), ki nakazujejo obliko, obseg in funkcijo objekta, s tem pa ne ovirajo primarne rabe zemljišča.

Slika 45: Različni tipi rekonstruiranih stolpov ob limesu (Multimediales..., 2007)

Slika 46: Primeri različnih možnosti poudarjanja pretekle vojaške strukture v prostoru (Multimediales..., 2007)

Promocijo območja dopolnjuje pestra dodatna ponudba, ki se vsebinsko navezuje na preteklo prisotnost Rimljanov in privablja turiste. Nudijo jim možnosti ogleda rekonstruiranih bivališč rimskih vojakov in na drugi strani germanskih plemen ter muzejev, organizacijo izletov, kolesarskih popotovanj ob limesu in spoznavanje življenja takratne dobe ter tudi uprizorjanje bojev med Rimljani in Germani.

Slika 47: Primer označitve poti ob limesu in uprizorjanje rimsko–germanskih bojev (Multimediales...,2007)

6.4 UGOTOVITVE PRIMERJAVE

Izbrani primeri so locirani v sorodna okolja, imajo sorodno strukturo in sorodne vzroke za nastanek. Vsi izhajajo iz vojnih obdobj, odražajo preteklo vojaško strukturo v prostoru in so rezultat želje po varnosti znotraj Imperija. Vsem skupna linearnost z vzporedno nastalo linijsko krajino (najsibo mestno ali naravno krajino) pa zahteva premišljene posege. Zgornje analize posameznih odsekov mejne linije Imperija oz. *limesa* poskušajo pokazati različne načine urejanja in promoviranja ter jih primerjati z urejanjem zapornih zidov pri nas.

Od vseh treh izbranih struktur kaže, da je najbolj prvobitno ohranjen Hadrijanov zid, katerega promocija in ponudba sta tudi najbolj pestri. Antoninov zid je sicer ohranjen le na nekaterih segmentih, pa vendarle najbolj naravno, z najmanj posegi. V primerjavi z Germanskim limesom, kjer je veliko rekonstrukcij in »posnetkov« preteklih struktur, gre pri Hadrijanovem zidu bolj za konzerviranje in ohranjanje dejanskega stanja. Malo je posegov, ob liniji zidu so speljane le pohodne poti (kolesarske so bolj odmaknjene) in postavljene informacijske table. V primerjavi z Antoninovim zidom pa je takšnih posegov še manj, tudi ostale dejavnosti so še v začetku razvoja. Prav tako je Antoninov zid edini izmed vseh treh primerjav, ki še ni sprejet v skupino Unescove svetovne dediščine. S tega vidika je očitno, koliko lahko organizacija, kakršna je Unesco, doprinese k promociji posameznega spomenika. Smiselno je pričakovati, da bo tudi Antoninov zid bolje prepoznaven in kvalitetno promoviran, ko bo pod okriljem Unescove dediščine. Eden od osnovnih predpogojev, da bo sistem CAI enakovredno prepoznaven kot ostali deli limesa, je torej priključitev skupini Unescovih spomenikov svetovne dediščine. Vsekakor pa to ni dovolj. Spodbude države in lokalnih uprav ter iniciativa lokalnega prebivalstva so tiste, ki za promocijo in prepoznavnost nekega objekta lahko največ naredijo – ne glede na to, v kolikšni meri je spomenik ohranjen.

Ostaline sistema CAI so na prvi pogled še najbolj primerljive z Antoninovim zidom, ki kljub slabši prepoznavnosti zelo dobro odraža sledi rimskega časa. V primerjavi s Hadrijanovim zidom in Germanskim limesom lahko najdemo sorodnosti, po katerih se je moč zgledovati pri ustvarjanju promocije sistema CAI. Za razliko od CAI, ki poteka večinoma po naravnih območjih (gozd in kulturna krajina), poteka limes tako preko mest kot tudi naravnih predelov. Možno je povzeti skupne lastnosti in ugotoviti, katere dejavnosti so pri Germanskem limesu dodane, kako se izvajajo in kako bi te lahko dodali tudi pri CAI.

Od vseh treh primerjanih struktur je največ posegov v obliki konzerviranja in rekonstrukcij opaziti ravno pri Germanskem limesu. Za vse odseke limesa, tako dobro kot slabše ohranjene, poskušajo poiskati načine, kako jih v prostoru poudariti. Način, da v neposredni bližini postavljajo rekonstruirane objekte oz. njihove kopije, bi bil lahko sprejemljiv tudi na nekaterih točkah ob zidovih sistema CAI. Še bolj primerne in za zidove manj škodljive so dejavnosti, ki jih ob določenem povpraševanju lahko izvajajo v neposredni bližini zidov. S tem je mišljeno predvsem pohodništvo, kolesarjenje, tematski dnevi, poučne delavnice za različne skupine, izobraževanja in podobno. Za izvajanje takšnih dejavnosti je treba predhodno poiskati prostor ob zidovih, ga smiselno minimalno dopolniti z opremo, ki bi podpirala domišljijski svet in pomagala k čim boljšemu razumevanju obsežnosti oz. funkcije sistema CAI. Možna je uporaba premičnih oz. sezonskih elementov, ki bi pomagali označiti in v prostoru poudariti potek linije zidu, po končani sezoni pa bi območje ob zidovih lahko zopet povrnili v prvobitno stanje.

Slika 48: Možnosti poudarjanja preteklih struktur v prostoru (Der Limes in Rheiland..., 2007)

Primerjava vseh struktur kaže, da je zaporni sistem CAI sicer nekoliko drugačen po svoji funkciji, a soroden ostalim zidovom po pojavnosti. Za promoviranje sistema CAI je mogoče uporabiti podobne pristope in načine urejanja kot pri ostalih zidovih, še posebej zato, ker se vsi pojavljajo v podobnih naravnih okoljih.

Obravnavani zaporni zidovi sistema CAI se v veliki meri nahajajo v območjih gozdov z manjšimi senožetmi v bližini. Primer iz Germanskega limesa kaže na vzpostavitev čistine

na mestu, kjer se kažejo ostanki vojaške strukture in njihovo poudarjanje. To je v našem primeru mogoče le v manjši meri, saj je odstranjevanje dreves s same linije zidu zelo tvegano – koreninski sistemi dreves namreč ščitijo zid pred razpadanjem. Načini za poudarjanje oz. prikazovanje zidov v prostoru so različni in ne vedno tudi najboljši. Kljub temu pa stanje, kakršnega kažejo zaporni zidovi danes, zahteva premišljene posege, ki bodo obogatili njihovo linijo tudi v širino: torej z dejavnostmi, manjšimi posegi in drugimi dodatki, ki bodo dodali vrednost celotnemu sistemu CAI. Glede na primere je možno podati prve, osnovne usmeritve, s čemer je mišljeno določanje širših arheoloških rezervatov, ki bi varovali in omejevali poseganja v območja neposredno ob zidovih, nadalje pa izbrati posamezne cone, ki bi jim podrobneje definirali vsebino, izključno za turistične namene. Preko mreže točk bi bilo tako možno vzpostaviti privlačen paket celovite ponudbe, ki bi ves čas opozarjala na prisotnost preteklosti, na vojaško strukturo, ki je nekoč imela svoj pomen, danes pa ji poskušamo poiskati novega, namesto ločevalnega – povezovalnega.

7 PREDLOGI IN SMERNICE ZA UREJANJE ZIDOV ZAPORNEGA SISTEMA CLAUSTRA ALPIUM IULIARUM

7.1 DOLOČITEV SPLOŠNIH SMERNIC ZA VAROVANJE IN UREJANJE VSEH ZAPORNIH ENOT V SLOVENIJI

Na podlagi izdelanih analiz, terenskih ogledov in primerjav s sorodnimi strukturami je mogoče podati splošne smernice, ki se nanašajo na celoten sistem zapor in ne le na izbrane tri enote. Z analiziranjem obravnavanih zapornih enot na Gradiškem vrhu, Selu pri Robu in na Benetah prepoznavamo značilnosti, posebnosti in problematiko, skupno vrednotenje pa kaže na posamične potenciale. Ti se razlikujejo od enote do enote glede na lego in spremljajoče naravne danosti. Kljub temu je možno najbolj splošne smernice urejanja podati tudi na podlagi skupnih ugotovitev (navezujočih se na analizirane zapore), ki bi jih lahko aplicirali na vseh zaporah celotnega sistema CAI, ne glede na to, da v nalogi niso bile podrobno obravnavane.

Poleg splošnih smernic (različno obsežnih fizičnih posegov) je treba zaporam dodati tudi spremljajočo programsko oziroma vsebinsko vrednost. Brez vsebine ostajajo zapore v prostoru prepuščene same sebi, tako kot že vsa stoletja, odkar ne služijo več svojemu prvotnemu namenu. Skupno vsem zapornim enotam iz sistema CAI torej primarno primanjkuje lokalne podpore – osnovne promocije, ki bi skriti potencial pokazala tudi zunaj slovenskih meja. Celostno obravnavanje in promoviranje sistema CAI je nujno, da bodo lahko turistično funkcionirale tudi posamezne zaporne enote znotraj sistema. Skupna prepoznavnost posameznih zapor v prostoru je nujna za zaokrožitev promocije širšega sistema.

Brez podrobnih analiz lahko za celoten sistem CAI podamo sledeče (fizične in vsebinske) usmeritve:

- enotna prepoznavnost celotnega sistema CAI,
- skupna rdeča nit projektov, ki se lahko odvijajo na različnih koncih Slovenije, na posameznih zapornih enotah,
- enotno označevanje zapor na območju celotne Slovenije,
- strogo varovanje zidov in preprečevanje poseganja v njihovo konstrukcijo,
- izvajanje dodatnih dejavnosti in programov, ki temeljijo na rimski tematiki in privabljajo vedoželjne turiste,
- dejavnosti in programi v izvedbi lokalnih prebivalcev,
- »naravno« poudarjanje linij zidov v prostoru,
- promocija izletniškega in stacionarnega turizma,

- ureditev oziroma izpopolnitev pešpoti in kolesarskih poti ob celotnem zapornem sistemu (v naravi že označena pot, ki le delno funkcioniра),
- povezovanje in sodelovanje krajev (lokalnih društev), kjer se zaporne enote nahajajo,
- organiziranje izletov, izobraževanj in delavnic na temo rimskega obdobja,
- na območju vsake zaporne enote poiskati ali dodati vsaj eno zanimivo, ogleda vredno, doživljajsko točko.

Navedene splošne smernice se nanašajo na celoten zaporni sistem CAI, v nadaljevanju pa bodo podrobneje aplicirane na obravnavanih treh zapornih enotah. Kljub vsemu pa je glede na obravnavano problematiko lege in pojavnosti posameznih zapornih enot v prostoru mogoče sklepati, da je zaradi specifičnosti in edinstvene ohranjenosti zapor najbolj smiselno izdelati podrobne analize za vsako enoto posebej. Nato pa jih na osnovi ugotovljenih možnosti tematsko obarvati – opredeliti njihovo vlogo, skladno s tem, kaj ponujajo v svoji »naravno« ohranjeni pojavnosti.

Ena od možnih strategij je poudarjanje, promocija, dodajanje vsebine, programov in dejavnosti, ki bi kot osnova služili za uveljavljanje enodnevnega izletniškega turizma. V tem primeru je nujno potrebno spodbujanje lokalnega prebivalstva k »izkoriščanju danosti«, k odpiranju prenočišč, turističnih kmetij (s prikazi del in kulturne dediščine) in ustanavljanju informacijskih točk. Te so še kako potrebne, saj je zapore v naravi večinoma težko najti, z organiziranim vodstvom pa bi primerno rešili problem. Poleg izletniškega bodo na takšni podlagi lahko zaživel tudi stacionarni turizem s prenočišči, ponudbe nočitev in zajtrk, torej turistične kmetije v pravem pomenu besede. To je tudi ena od možnosti dodatne dejavnosti na kmetiji ali celo način delovanja, preživljanja kmetije. Pomembno je torej povezovati zaporne zidove z ostalimi danostmi prostora, z že obstoječo ponudbo in navezovanje na sorodno obarvane tematike.

Kakršnokoli fizično poseganje v območja zapornih enot je smiselno le na podlagi izdelane lokalne strategije, programske opore, ki bo obiskovalcem ponudila tudi vsebino in ne le ogrodje, in to v sodelovanju z ZVKDS.

7.2 DOLOČANJE TIPOLOGIJE MOŽNIH UREDITVENIH PREDLOGOV

Usmeritve, ki se v prejšnji točki nanašajo na celoten zaporni sistem CAI, je mogoče podrobneje aplicirati na zapornih enotah v izbranem območju obdelave. Glede na izdelane analize in vrednotenja je enostavneje določiti posamezne usmeritve za posamezno zaporo. Raznolikost posameznih zapornih enot daje možnost, da zaradi določenih specifik vsaka zapora zaživi s svojo zgodbo in edinstveno ponudbo.

Kljub navidezni podobnosti se obravnavane zapore med seboj precej razlikujejo – specifičen teren, dostop, potek in ohranjenost zapor v prostoru so tisti dejavniki, ki so odločneje vplivali na to, kaj bo nekje dodano, odvzeto oz. spremenjeno.

Glede na to, v kolikšni meri je zaporni zid ohranjen, lahko ločimo več tipov stanja:

- tip A: linija zidu je v prostoru dobro prepoznavna in enostavno sledljiva,
- tip B: linija zidu je v prostoru slabo prepoznavna in težje sledljiva,
- tip C: linija zidu je v prostoru zelo slabo prepoznavna oz. zanjo obstaja le domneva o poteku.

Različno stanje zapornih zidov zato zahteva premišljene odločitve s čim manj posegi v njihovo konstrukcijo in vplivno območje. V ta namen so sledeče aplikacije smernic izdelane na ta način, da bo vpliv na stanje zapor čim manjši, njihova stopnja ohranjenosti in poudarjanja v prostoru pa čim večja.

Za enostavnejšo predstavo o preteklem stanju oz. obsegu zidov v primerjavi z današnjimi ostalinami v prostoru, je izdelana spodnja shema, ki bo pomagala razumeti možnosti za ponovno vzpostavitev oz. poustvaritev vtisa o pretekli prisotnosti zapore.

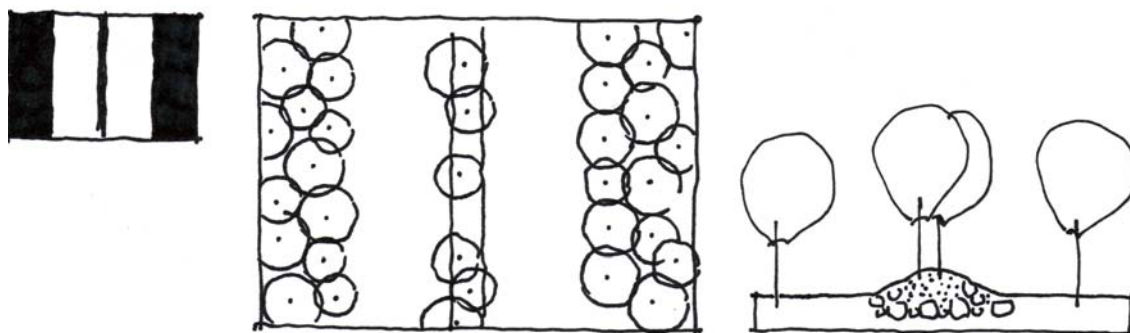

Slika 49: Shematski prikaz poteka obravnavanih zapornih zidov (z leve proti desni si sledijo: Benete, Gradiški vrh in Selo pri Robu) in problematike današnjega stanja

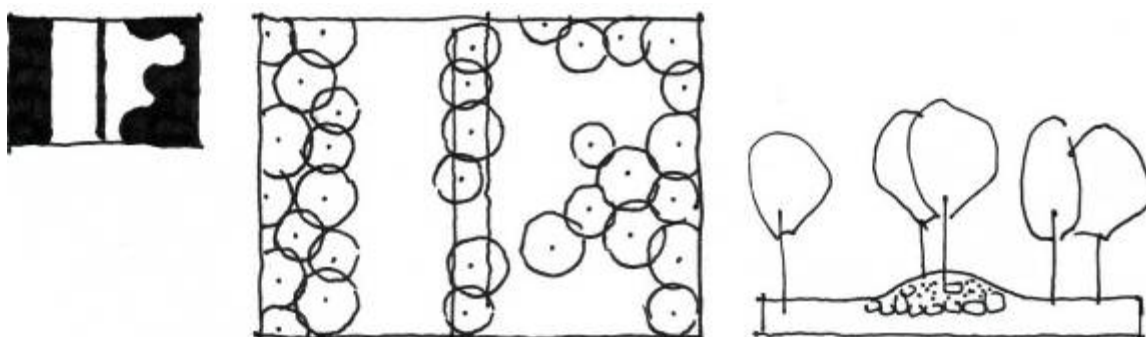
Vsaka od treh analiziranih zapor poskuša na svojevrsten način poudariti svojo linijo v prostoru, in sicer glede na stanje ohranjenosti, teren in druge dejavnike. Zaradi različnih stanj zapor je v nadaljevanju predstavljenih več različnih možnosti ureditev v okviru posameznega odseka zidu, ki pa se lahko poljubno kombinirajo glede na možnosti in stanje ohranjenosti. Vsi predlagani tipi ureditev so izvedljivi na vseh treh zapornih zidovih, a le v določenih odsekih, ki so primerni za posamezno rešitev.

Hkrati pa lahko predpostavimo, da podobno stanje zapornih zidov prevladuje tudi med drugimi enotami v sistemu CAI in bi lahko tovrstna izhodišča uporabili za nadaljnje delo. Spodnji shematski prikazi tipologije možnih ureditev zapornih zidov se nanašajo na zgornjo delitev stanja ohranjenosti vplivnega prostora ob zaporah (tip A, tip B in tip C). Glede na prepoznavnost linije zidu v prostoru so predlagani različni ukrepi, ki bolj ali manj posegajo v območje zidov. Skupno vsem predlogom je, da ohranjajo drevesni sloj na konstrukciji zidov, če je ta že prisoten. V takšnih primerih sta predlagani dve varianti ponovne rekonstrukcije brisanega prostora, in sicer v obliki vzporednega izsekavanja gozda ali v obliki vzporednega zunanega in razgibanega notranjega gozdnega roba.

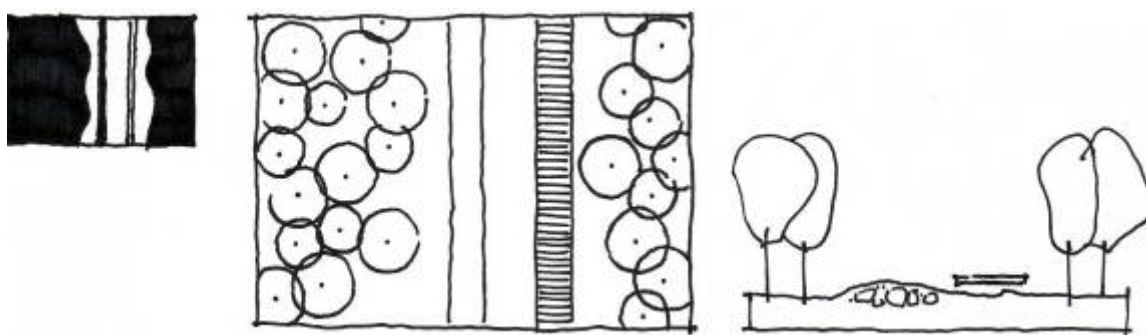
Za primere, kjer je zaporni zid manj viden v prostoru, so predlagane dodatne ureditve z dodajanjem posameznih novih struktur, s katerimi se prav tako poustvarja preteklo prisotnost zaporne linije v prostoru. Prva varianta predlaga vzpostavitev dodatne vzporedne poti ob slabše prepoznavni ali zelo krhki zaporni liniji. Lesena pot obiskovalcu pokaže pravo smer in ga odvrne od hoje po konstrukciji zidu. Smer poteka nekdanj prisotne, a danes neopazne linije zidu je možno prikazati tudi s postavitvijo stebrov ali kamnitih (ali lesenih) blokov na določenih odsekih. Stebri so primernejši za odseke, kjer se smer zidu izgublja, kamniti bloki pa za daljše poudarke v prostoru, na primer ob izgubljenih temeljih stolpov. Enostavna in zidu neškodljiva je tudi postavitev stopalnih kamnov, vzporedno z linijo zidu.

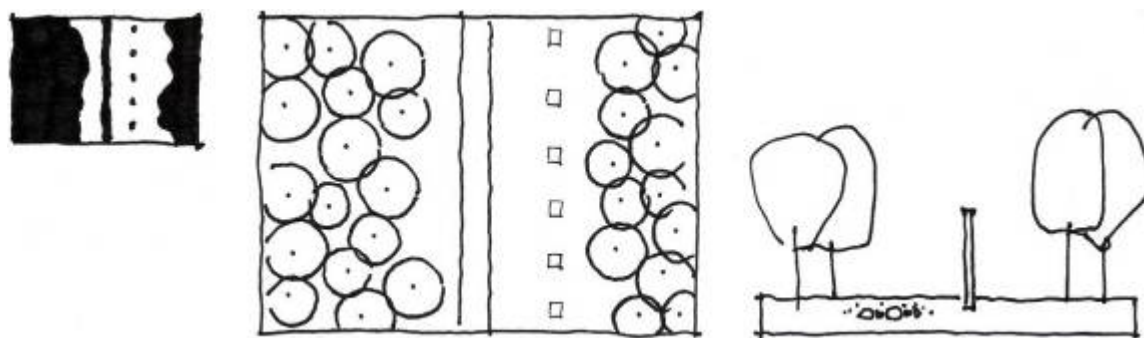
Slika 50: Čiščenje prostora vzporedno ob zidu – na obeh straneh zapore

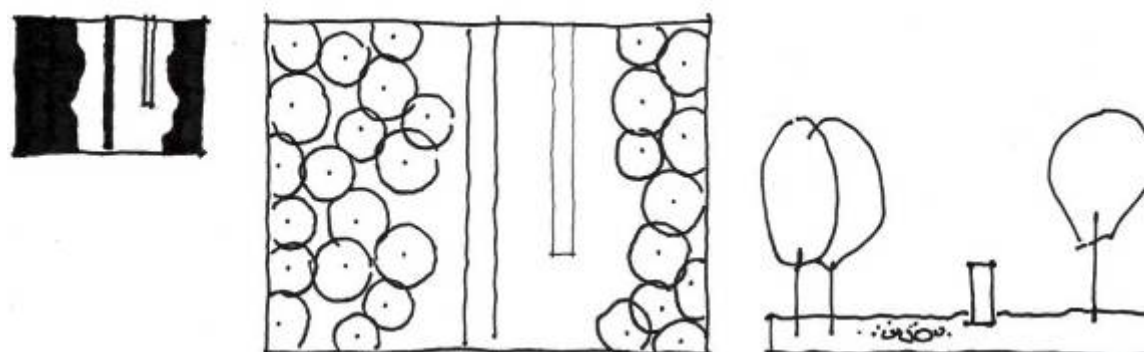
Slika 51: Čiščenje prostora vzporedno ob zidu na zunanji strani in razgibano na notranji strani linije

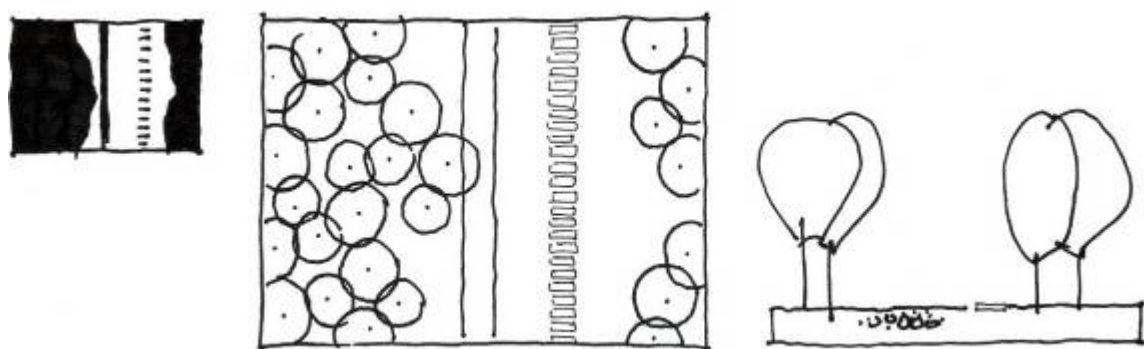
Slika 52: Postavitev lesene pešpoti v smeri poteka zapornega zidu

Slika 53: Postavitev stebrov vzporedno z linijo zapornega zidu

Slika 54: Postavitev kamnitih blokov vzporedno z linijo zapornega zidu na določenih odsekih

Slika 55: Namestitev stopalnih kamnov v smeri poteka zapornega zidu

Glede na opravljene terenske ogledе, podrobne analize in zgornje tipe možnih ureditev je mogoče predlagati več variant in kombinacij za posamezno enoto, saj je stanje posameznih odsekov zidov zelo raznoliko. Kljub temu pa je v nadaljevanju naloge za vsako izbrano zaporno enoto prikazana le določena, po mojem mnenju najprimernejša ureditev.

7.3 APLIKACIJA SMERNIC NA IZBRANIH ZAPORNIH ENOTAH

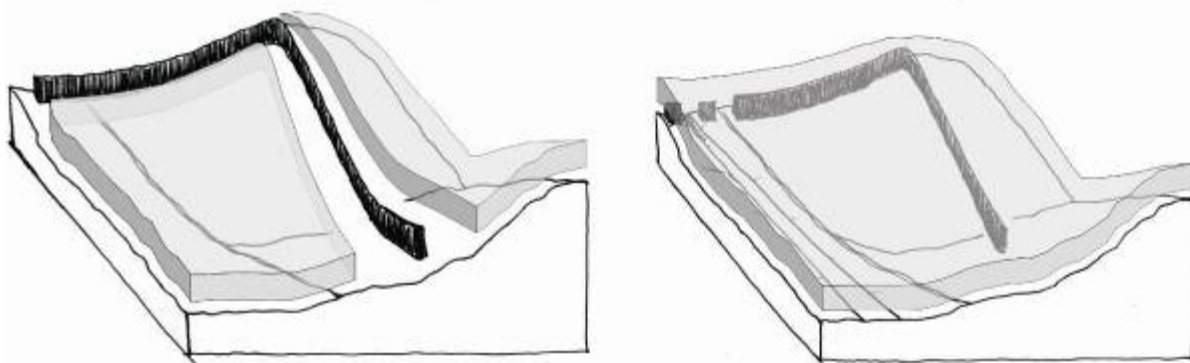
7.3.1 Predlog ureditve zapornega zidu na Gradiškem vrhu

Zaporni zid na Gradiškem vrhu kljub svoji težki dostopnosti nudi nekaj možnosti, ki bi lahko povečale njegovo prepoznavnost in obiskanost. Raznolik teren (od strmega vzpona do položnega spusta) in različna ohranjenost odsekov zidu omogočata različno izvedljive ureditve. Izbrane spodnje fotografije prikazujejo za zaporo na Gradiškem vrhu najbolj značilna stanja, in sicer od izgubljenih do dobro sledljivih linij zidov v prostoru. Glede na dejansko stanje zidov in terena so v nadaljevanju podane možnosti ureditev, ki bi čim manj agresivno posegale v območje zidu.

Slika 56: Prikaz dejanskega stanja na značilnih fotografijah zapore na Gradiškem vrhu

Današnje stanje zapore na Gradiškem vrhu se bistveno razlikuje od preteklega stanja. Vendar ne le po stanju zapor, temveč tudi po obsegu gozdnega pokrova na omenjenem območju. Spodnja modela prikazujeta nastalo razliko v preraščanju gozda in izginjanju zidu.

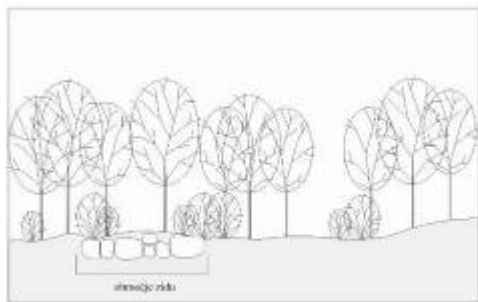
Slika 57: Modelni prikaz preteklega in dejanskega obsega gozdnega pokrova na območju zapornega zidu na Gradiškem vrhu

Iz prikazov in analiz je mogoče razbrati, da se linija zapornega zidu izgublja v lastnem naravnem okolju – gozdu. Da ne bi prehitro izginila, je možno z manjšimi posegi doseči spremembo in pokazati linijo zidu brez poseganja v njeno konstrukcijo.

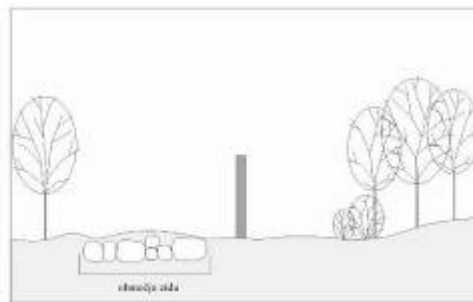
Na nekaterih odsekih je možno le čistiti oz. odstranjevati podrast na zidu in drevnino v varovalnem pasu, tisto na zaporah pa ohranjati. Poleg te sta možni tudi ureditvi s postavitvijo lesene poti (brvi) ali linije kovinskih palic (stebrov). Omenjeni možnosti sta predstavljeni v spodnjih prerezi, kjer je prikazana ureditev na takšnem odseku, kjer zaporni zid ni dobro prepoznaven. Da bi mu v prostoru lažje sledili, sta predlagani dve možnosti.

Osnova obeh možnost je odstranitev vegetacije na območju zidu, kjer je bil zid odstranjen ali je njegov potek le domneven, vzporedno pa postavitev lesene poti ali kovinskih stebrov. Obe varianti nakazujeta smer poteka zapore, hkrati pa usmerjata pohodnike, sprehajalce na za hojo namenjeno pot.

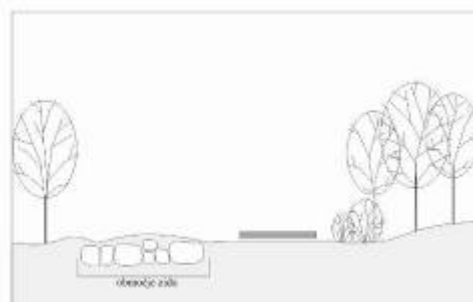
Značilni prerez

Prerez predlagane ureditve - a

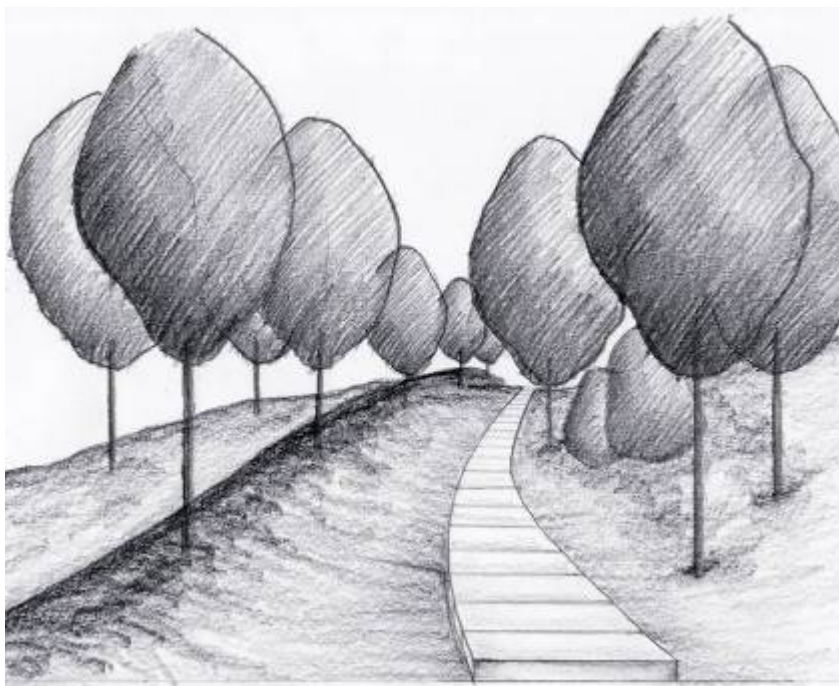
Prerez predlagane ureditve - b

Slika 58: Skrajno levo značilni prerez dejanskega stanja, desno: prereza predlaganih ureditev v variantah a in b.

Značilnosti predlaganih ureditev:

- vzdržujejo čist pas na območju domnevne linije zapornega zidu (za poustvarjanje preteklega stanja),
- ne posegajo v konstrukcijo zapor, saj gre le za ureditve na mestih, kjer so zapore uničene ali iz drugih razlogov neprepoznavne,
- kjer obstaja sum o prisotnosti temeljev v globini območja zidu, je smiselno ohraniti drevnino, da s svojimi koreninskimi sistemi zaščiti skrito konstrukcijo zidov,
- kovinski stebri in lesena pot v vzdolžni liniji nakazujeta smer poteka zapore,
- stebri poustvarjajo prisotnost pretekle pokončne, linearne strukture v prostoru,
- lesena pot preusmerja obiskovalce, da hodijo po za to namenjeni ureditvi in ne po ostalinah zapore,
- ureditvi sta primerni za izvedbo le na primerno dostopnem oziroma prehodnem terenu.

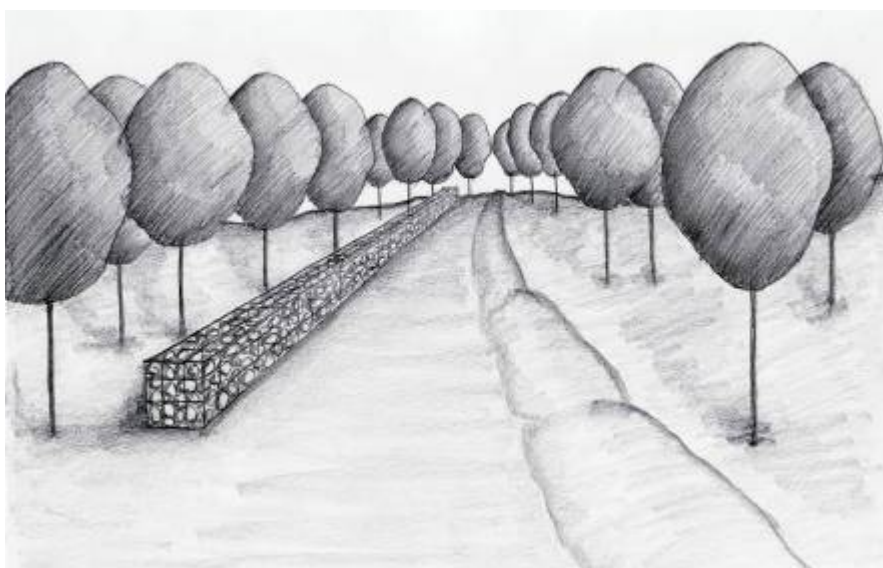

Slika 59: Skica predlagane ureditve lesene poti vzporedno ob zidu

Slika 60: Skica predlagane ureditve z linijo stebrov vzporedno ob zidu

Poleg zgoraj opisanih ureditev je možno namesto stebrov vzporedno z linijo zidu namestiti tudi lesene ali kamnite bloke, ki nakazujejo smer poteka zidu, hkrati pa omogočajo tudi vpogled v sestavine oziroma zgradbo zidu.

Slika 61: Skica predlagane ureditve s postavitvijo »kamnitih blokov« vzporedno ob zapornem zidu, ki je v prostoru nekoliko slabše prepoznaven.

Tovrstna ureditev je posebej primerna za odseke, kjer linija zidu ni dobro prepoznavna in ji je v prostoru težko slediti. Možna je tudi postavitve na odsekih, kjer je bil nekdanj umeščen obrambni stolp – na primer vzporedno z njegovo linijo. Ureditev predlaga nizko strukturo – do višine 40 cm, ki bo lahko funkcionirala tudi kot klopi.

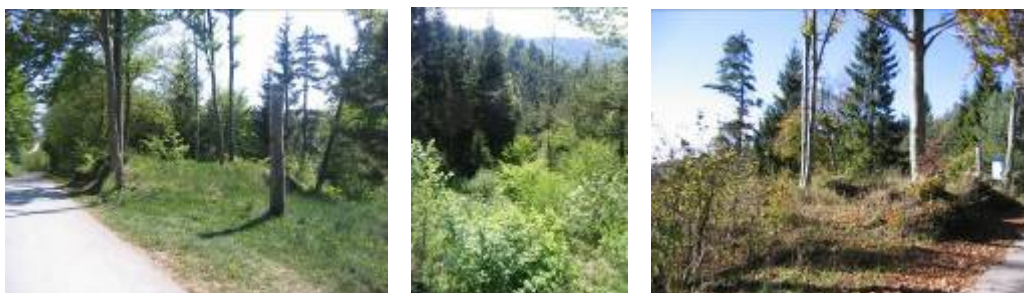
Slika 62: Možnost ureditve lesene poti v gozdu ('Scape...', 2006)

Slika 63: Možnost predlagane postavitve kamnitih konstrukcij v mreži za enostavnejši prikaz zgradbe zidov (Techniques & ..., 2001)

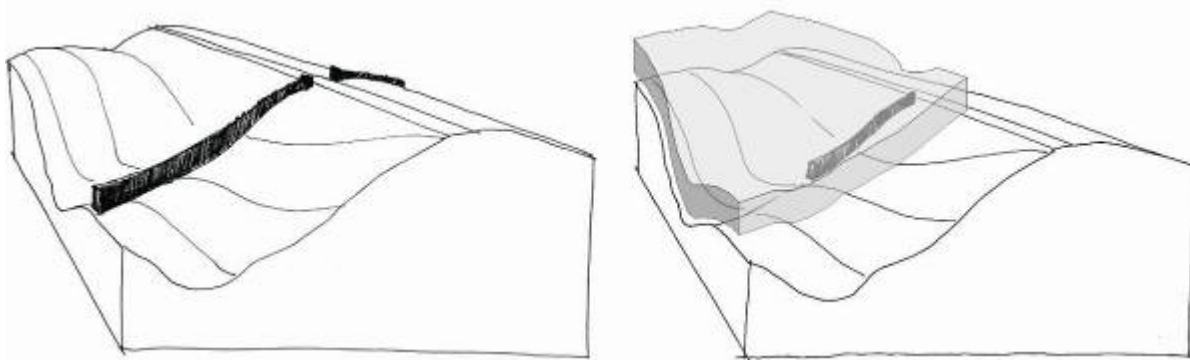
7.3.2 Predlog ureditve zapornega zidu na Selu pri Robu

Za razliko od zapornega zidu na Gradiškem vrhu je zid na Selu pri Robu enostavneje dostopen. Kljub njegovi pomembni funkciji pa je danes ohranjen le en stolp, ki se skupaj z linijo zidu zarašča. Iz opravljenih analiz je razvidno, da je bil na mestu zaraščanja v preteklosti travnik, zato je v ureditvi predlagana ponovna vzpostavitev vsaj tega preteklega stanja. Izbrane fotografije prikazujejo značilnost stanja ohranjenih temeljev stolpa v različnih letnih časih.

Slika 64: Prikaz dejanskega stanja zapore na Selu pri Robu

Spodnji model nazorno prikazuje spremembo, ki je nastala v stoletjih zaraščanja, prav tako pa tudi izginjanje zidu.

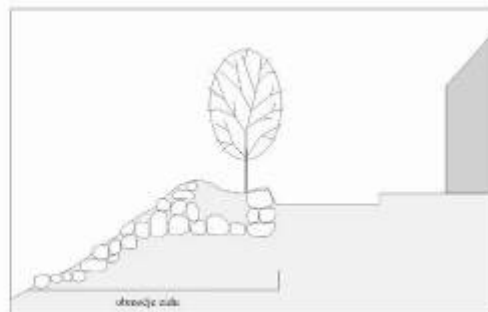
Slika 65: Modelni prikaz preteklega in dejanskega obsega gozdnega pokrova v območju zapore na Selu pri Robu

Na ohranjenem odseku zapore je osnovni ukrep čiščenje podrasti in preraščajoče vegetacije. S tem se bo pokazal skriti potencial kvalitetnih razgledov na sosednja hribovja in tudi sosednje zaporne enote. Zaradi enostavne dostopnosti je dopustna možnost ureditve razgledne točke v obliki rekonstruiranega stolpa, vendar v primerni oddaljenosti od dejanskih ostalin. Prav tako je tudi smiselna dodatna ureditev v obliki zaščite temeljev stolpa s strani, ki poteka tik ob lokalni cesti. Vsakokratna cestna dela, še posebej zimska vzdrževalna dela škodujejo ohranjenim temeljem stolpa.

Značilni prerez

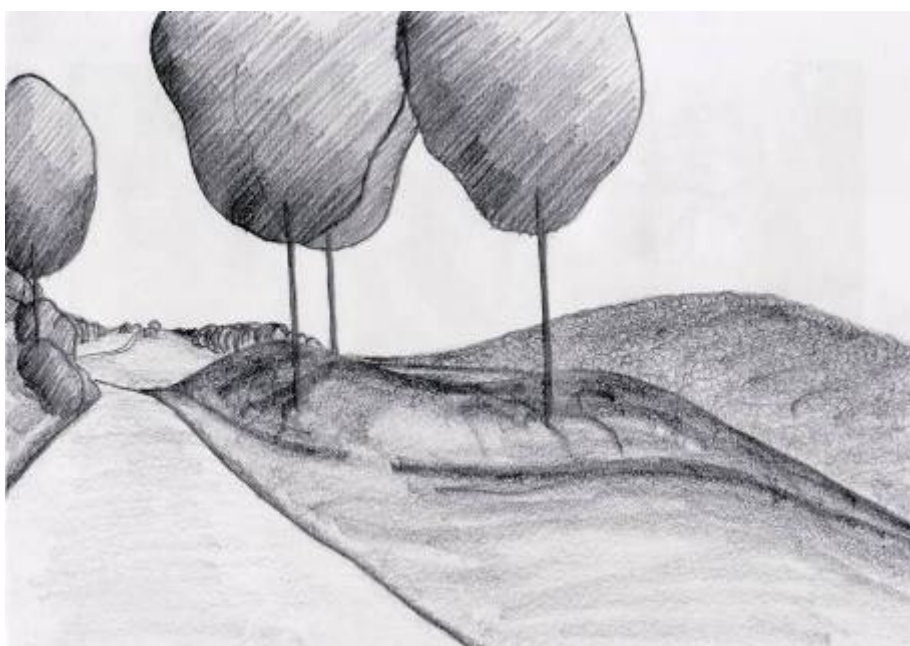
Prerez predlagane ureditve

Slika 66: Skrajno levo: značilni prerez dejanskega stanja, desno: prerez predlagane ureditve na zapornem zidu na Selu pri Robu

Značilnosti predlagane ureditve:

- na območju zapore vzdržuje čist pas brez drobne vegetacije – ohranja le drevnino,
- s čiščenjem grmovnic nakazuje linijo poteka slabo prepoznavnega zidu,
- omogoča ponovno razgledno stanje kot pred zaraščanjem (načeloma kot v času funkcioniranja zapore),
- usmerja poglede proti ostalim zapornim enotam v soseščini (za poudarjanje obsežnosti sistema CAI),
- omogoča dodatno postavitev rekonstruiranega stolpa v primerni oddaljenosti od območja zapore,
- omogoča izvajanje dodatnih vsebin in programov na primerno oddaljeni površini.

Slika 67: Skica predlaganega čiščenja zaraščajočega se stanja in posrednega odpiranja pogledov

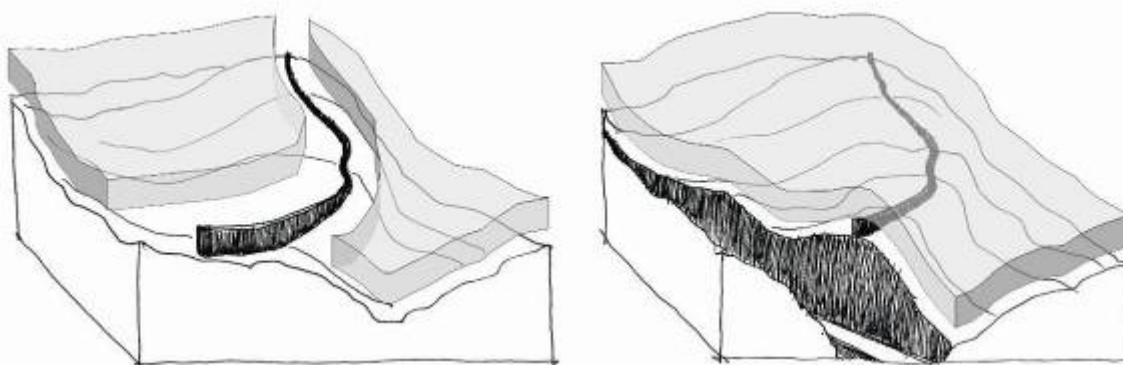
7.3.3 Predlog ureditve zapornega zidu na Benetah

Zaporni zid na Benetah, ki sicer poteka v gozdu, kaže zaradi neposredne bližine večje odprte jase največje potencialne. Ob sami liniji zidu je tako kot na enoti Gradiški vrh mogoče predlagati različne ukrepe – od čiščenja omenjene linije ali pa na posameznih odsekih uporaba ureditve z leseno potjo oz. stebri. Prav tako tudi tu ni predvideno poseganje v konstrukcijo zapornega zidu. Gre le za poustvarjanje preteklega stanja s pomočjo naravnih gradiv in na podlagi obstoječega stanja.

Slika 68: Prikazi značilnosti stanja na zaporni enoti na Benetah

Preteklo stanje se precej razlikuje od današnjega (prikaz na spodnjem modelu) na račun širjenja gozdnega pokrova in nove trase regionalne ceste Žlebič–Nova vas. Del zapornega zidu je na mestu nove trase ceste uničen oz. je z omenjene strani povsem nedostopen.

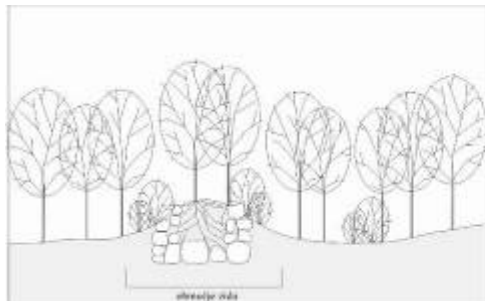

Slika 69: Modelni prikaz preteklega in dejanskega stanja obsega gozdnega pokrova na območju zapore na Benetah

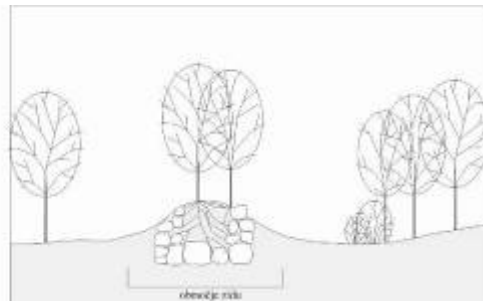
Najenostavnejši dostop je iz vasi Benete, od koder se kolovozna pot vije mimo jase v gozd do zapornega zidu. Zaradi dokaj dobre ohranjenosti in prepoznavnosti linije zidu v prostoru je na tem mestu predlagana ureditev z najmanj posegi. Gre za ponovno vzpostavitev preteklega stanja oz. »brisanega prostora« ob zaporni liniji. Tovrstna ureditev obsega čiščenje nizke vegetacije in podrasti z linije zidu in v vzporednem območju, 5–10

m širokem pasu. Na zidu ohranja obstoječo drevnino, s čimer bo potek linije v prostoru bolj prepoznaven.

Značilni prerez

Prerez predlagane ureditve

Slika 70: Skrajno levo značilni prerez dejanskega stanja, desno: prerez predlagane ureditve na zapornem zidu na Benetah

Značilnosti predlagane ureditve:

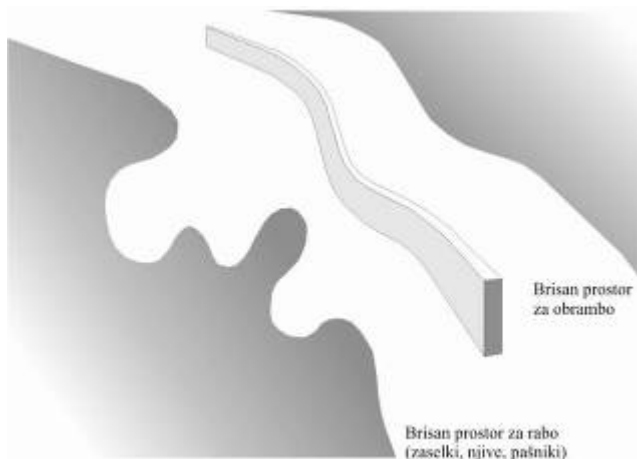
- brez večjih posegov poudarja linijo zidu v prostoru,
- poustvarja preteklo stanje »brisanega prostora« ob zidu,
- omogoča enostavno ohranjanje stanja,
- zaradi lege ob jasi nudi možnost izvajanja dodatnih programov in vsebin v primerni oddaljenosti od zapornega zidu (možnost izvajanja taborov, rimskih dni, iger, izobraževalnih delavnic),
- omogoča postavitev rekonstruiranega stolpa kot razgledne točke na bližnji jasi, v primerni oddaljenosti od zapornega zidu (razgled na okoliško hribovje in sosednje zaporne enote kot način prikaza obsežnosti zapornega sistema CAI),
- možnost postavitve sezonskih, začasnih ureditev v primerni oddaljenosti od zapornega zidu.

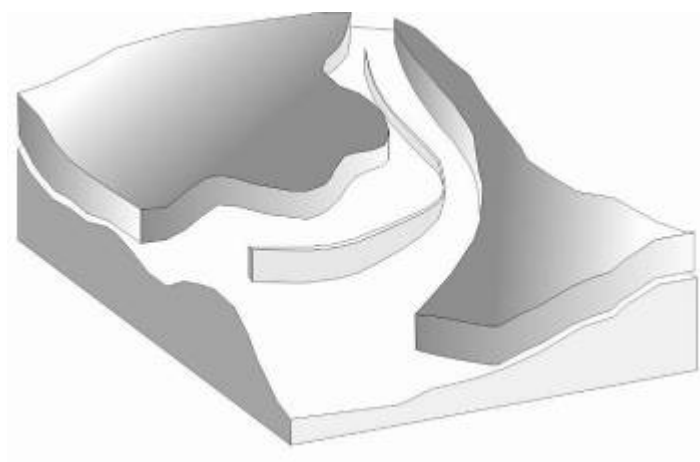
Slika 71: Skica predlagane ureditve čiščenja nižje vegetacije in ohranjanja vtisa brisanega prostora ob zidu v primerni širini (5–10 m) na obeh straneh zapornega zidu z namenom poustvarjanja preteklega stanja

Poleg zgoraj opisane možnosti za delno vzpostavitev preteklega stanja na način ponovnega »brisanja prostora« vzporedno z linijo zidu obstaja tudi dodatna možnost. Glede na to, da naj bi vojaki bivali ob teh zapornih zidovih, so za svoje preživetje kultivirali prostor na notranji, varni strani (obrnjeni proti imperiju). Zaradi kultiviranja zemlje in prostora znotraj zapore je bil gozdni rob na tej strani bolj zmešan, večkrat členjen in izsekan glede na potrebe za preživetje. Povsem drugačna pa je bila linija izsekanega gozda na zunanji strani zapore. Tu je bila iz varnostnih razlogov linija čista in vzporedna z zapornim zidom. To je omogočalo boljšo preglednost nad stanjem zunaj zapore.

Glede na te ugotovitve je mogoče »brisan prostor« na eni (jugozahodni) strani zapor oblikovati bolj razgibano, na drugi pa poustvariti strogo čisto linijo.

Slika 72: Shematski prikaz členjenega in linearnega brisanega prostora, vzporedno z linijo zapornega zidu

Slika 73: Modelni prikaz možne ureditve z razlikovanjem zunanjega linearnega brisanega prostora in notranjega, razgibanega, členjenega brisanega prostora

8 RAZPRAVA IN SKLEP

8.1 RAZPRAVA

Predlagane ureditve temeljijo na minimalnih posegih za doseganje vtisa o funkciji zapornih zidov v preteklosti. Poskušajo oživiti spomin na prisotnost vojaške strukture, ki pa je do danes marsikje že izginila.

Pri predlogih posameznih ureditev smo izhajali iz obstoječega, dejanskega stanja zapornih zidov in stanja njihove neposredne okolice. Ker gre v večini primerov za objekte v območju gozda, smo pri predlogih poskušali upoštevati tudi funkcijo, ki jo ima gozd. Ob tem je treba poudariti velik pomen vegetacije, saj lahko odločilno pomaga ohranjati linijo zidu strjeno, brez nevarnosti razdiranja. Drevesa, ki rastejo prav na linijah zidov, jih s svojimi koreninskimi sistemi vežejo in jih zelo dobro ščitijo pred razpadanjem in vplivom erozije. V ta namen za posamezne ureditve predlagamo ohranjanje dreves na linijah zidov in odstranjevanje drobne vegetacije – gozdne podrasti. Na ta način prikažemo potek linij zidov v prostoru brez kakršnihkoli posegov v njihove občutljive konstrukcije. Nadgradnja opisane ureditve predlaga vzpostavitev preteklega brisanega prostora ob zaporah na način, kakršnega so vzpostavili že Rimljani, a v primerno manjšem obsegu. Čiščenje 5–10 metrov širokega pasu vzporedno z linijo zidu skuša ustvariti viden spomin na preteklo stanje ob zaporah in na njihovo funkcijo. Ureditev predlaga popolno odstranjevanje tako drevnine kot tudi manjše vegetacije v predlaganem pasu ob zidu. Na območju novo vzpostavljene čistine pa predlaga ureditev lesene poti ali palisade npr. kovinskih stebrov za lažje usmerjanje obiskovalcev in pohodnikov. Sedaj se namreč dogaja, da obiskovalci hodijo kar po zidu, da v prostoru ne bi izgubili sledi ostalin in s tem prave smeri, kar povzroča nepopravljivo škodo. Hkrati pa je mogoče v posamezne zajede v gozdni rob, ki smo jih pridobili s čiščenjem oziroma odpiranjem z gozdom zaraščenega prostora, umestiti občasne dejavnosti in programe, ki bi lahko dopolnjevali predstavitev vzdušja preteklega rimskega obdobja pri nas.

Seveda se na tem mestu pojavi dilema, do kolikšne mere posegati v neposredno območje zidov. Vsaka ureditev ali na novo dodana zanimivost bo privabila večje število obiskovalcev, s tem pa povzročila tudi večje negativne vplive na objekt, če ta ne bo ustrezno zavarovan. Posegu, ki je sprva privabljal obiskovalce, sledi poseg za zavarovanje konstrukcije zidu. V takšnih primerih posegi v varovalna območja zidov najpogosteje

nimajo konca. Sprva z atraktivnostjo poskušajo privabiti čim več obiskovalcev, kasneje pa zaradi njihovih negativnih vplivov, ponovno posegajo v konstrukcijo, da bi zaščitili objekt. Zato diplomsko delo predlaga le minimalne posege na posameznih odsekih v bližnja območja zidov in ne v njihovo konstrukcijo. Želi izboljšati obstoječe stanje in že v preteklosti nastale negativne vplive ter preprečiti nastajanje novih v primeru povečanega obiska.

Z željo po širšem poznavanju zapornih zidov in s tem celotnega sistema CAI predlaga (začasne) ureditve in izvajanje dodatnih vsebin v ustrezni oddaljenosti od objekta kulturne dediščine. Gre za predloge ureditev na bližnjih odprtih prostorih – jasah in senožetih, ki so lahko dostopne in na katerih se lahko izvajajo različne množične aktivnosti brez negativnih vplivov na zidove. Može so tudičasne – tematske ureditve, ki jih je po določenem času možno odstraniti in ponovno vzpostaviti prvotno stanje.

Dosedanje aktivnosti na področju obravnavanih zapornih enot obsegajo organizacijo letnih pohodov ob zidovih v različnih zankah (Društvo CAI), eno izvedbo prireditve Rimski dnevi v Rutah in nekaj predavanj o izbrani rimski tematiki (Zavod za kulturo Parnas). V Društvu CAI se trudijo s povezovanjem vseh zapornih enot na lokalnem nivoju, v zadnjih nekaj letih so začeli z postavljanjem lesenih miljnikov in označevanjem trase pešpoti s posebnimi, modro-belimi markacijami. Pred kratkim so postavili tudi več informacijskih tabel v naseljih in ob zapornih zidovih na Gradiškem vrhu in na Selu pri Robu.

Tovrstni posegi in aktivnosti so le osnova in služijo kot vabila obiskovalcem, ne ponujajo pa širšega programa oz. celodnevne izletniške ponudbe. Zapore ostajajo do neke mere še vedno skrite in le redki obiskovalci vedo, kje se nahajajo. Obsežnejši ogledi so možni le v okviru organiziranih skupin, neinformiran posameznik pa se lahko hitro izgubi. Ob tem je potrebno poudariti prednosti, ki jih nudijo organizirani ogledi, saj pod budnim očesom vodičev preprečujejo poškodovanja in amaterska izkopavanja. Ta so namreč ob individualnih ogledih lahko še kako mikavna.

Ob vseh predlogih urejanja pa je smiselno opredeliti tudi možnost, da se nič ne spreminja. Da zaporni zidovi ostanejo takšni, kot so, brez posegov in brez dodatnega promoviranja. Vendar bi zaradi vedno večje družbene zazrtosti v zgodovino in preteklo dogajanje na našem območju takšno obravnavanje pomenilo stagniranje potenciala zapor, hkrati pa tudi nazadovanje na področju promoviranja lastne dediščine. Zaporni zidovi – spomeniki kulturne dediščine, ki tvorijo skupaj s svojim naravnim okoljem neponovljivo in povsem svojevrstno kulturno krajino – so vrednost, ki ne bi smela ostati prezrta.

Ker gre za nekakšne vrste *genius loci*, moramo biti pri vseh načrtovanih posegih zelo previdni, saj je nedvomno bolje pustiti stanje takšno, kot je (in sicer ponekod sploh ne tako kritično), kot pa izvajati škodljive posege. Iz tega razloga naloga predlaga bolj zadržane ureditve in to le na določenih mestih ter spodbuja ohranjanje naravnega stanja kar v največji možni meri. Kakršna koli dodatna oprema bi namreč lahko hitro zmanjšala lastno doživljajsko vrednost spomenika. Zato je včasih bolje pustiti domišljiji prosto pot in zmanjšati nabor raznovrstnih dodatkov, ki bi prostor, poln zgodovinskih ostalin, označili kot kičast in prenapolnjen. Izjemno in fantastično je namreč že dejstvo, da so se zaporni zidovi sploh ohranili tako dolgo in so kljub stalnemu razvoju krajine še vedno prisotni v prostoru, pa čeprav ponekod le kot rahlo sluteni obris preteklih potez. S tega vidika naloga primarno priporoča varovanje in ustrezno zaščito pred negativnimi vplivi iz okolja in škodljivimi posegi. Na posameznih odsekih, kjer to vidi kot smiselno, pa poskuša z minimalnimi ukrepi izboljšati prepoznavnost in berljivost prostora ob zapornih zidovih.

8.2 SKLEP

Rimski zaporni zidovi so že pred stoletji izgubili svojo strateško vlogo in so s svojo prisotnostjo v prostoru le še bled spomin na preteklo utrdbeno linijo, ki je krojila dogajanje na območju današnje Slovenije. Kljub njihovi pomembni funkciji jih pozna le malo ljudi oziroma se večina ne zaveda njihovega obsega in pomena. Z diplomskim delom smo želeli pokazati današnje potenciale in možnosti, ki jih prisotnost zapor nudi lokalnemu prebivalstvu in širši javnosti. Časi se namreč spreminjajo in v preteklosti nepomembna prisotnost zapornih zidov se danes kaže v povsem novi luči. Vedno večja družbena zazrtost v lastno zgodovino, interes po spoznavanju lokalnega prostora, želja po oddihu v naravnem okolju in povsem spremenjene bivanjske navade so nova dejstva, ki prepoznajo potenciale tam, kjer jih v preteklosti ni bilo.

Diplomsko delo predlaga rešitve problematičnih stanj zapornih enot glede na različne danosti v prostoru in s pomočjo uporabe krajinskih gradiv. Na obravnavanih zapornih zidovih so aplicirane različne ureditve, njihova intenzivnost pa je odvisna od stanja in stopnje ohranjenosti. Predlogi ureditev tako obsegajo možnosti odstranjevanja vegetacije v območju zapor, pri čemer obstaja več variant: ohranjanje dreves na liniji zidu in čiščenje drobne vegetacije ter čiščenje širšega pasu ob zaporah kot delna vzpostavitev preteklega stanja »brisanega prostora«. V območju čistine, na odsekih, kjer zid ni povsem sledljiv in prepoznaven, so predlagane dodatne ureditve lesene poti ali kovinskih stebrov v liniji vzporedno z zapornim zidom.

Predlogi ureditev torej niso vezani na posamezno zaporno enoto, ampak se poljubno kombinirajo v posameznih odsekih glede na stanja zidov in spremljajoče krajine. Ob tem ugotavljamo, da danes linearne krajine ob zapornih zidovih ni več mogoče prepoznati, s čimer smo ovrgli prvi del predpostavljene hipoteze. Krajina, prepoznana ob zapornih zidovih, sicer v večini primerov opozarja na prisotnost pretekle vojaške strukture, ki pa je danes ostala brez prave vloge. Ne moremo trditi, da danes poteka ob zapornih linijah poseben tip linearne krajine, saj je ta od enote do enote povsem različen. Utrdbene linije se sicer kot objekti kulturne dediščine vztrajno spreminjajo v svojevrstno kulturno krajino, ki pa je specifična za vsako zaporno enoto, čeprav je ta v glavnem povsod preraščena z gozdom. To je skupna značilnost vseh treh obravnavanih zapornih enot, saj so to prostori, ki so izgubili funkcijo in so danes v komaj kakšni rabi.

Kljub ovrženemu prvemu delu hipoteze pa lahko potrdimo njen drugi del, saj je bilo tekom analiz ugotovljeno, da je mogoče nastaviti enotno strategijo urejanja za celotni zaporni sistem CAI, na podlagi te določiti splošne smernice celostnega varovanja, oblikovanja in promocije, nadalje pa izdelati tudi podrobnejše aplikacije smernic v obliki predlogov ureditev za posamezne izbrane zaporne zidove.

V začetku navedeni cilji so bili tekom diplomskega dela doseženi, in sicer z različnimi predlogi v obliki splošnih usmeritev. Iskanje različnih novih možnosti ureditev je opredeljeno bolj v besedi in na shematski ravni, nadaljnje delo pa bo zahtevalo že bolj oblikovalsko domišljene predloge.

Sklenemo lahko, da predlagane rešitve temeljijo na minimalnih ukrepih in so zato realno izvedljive že z manjšimi finančnimi vložki ali zgolj z nekaj lokalne iniciative. Kljub temu da ne posegajo v konstrukcije zidov, pa predlagamo, da se dela izvajajo pod strokovnim nadzorom in šele na podlagi predhodno opravljenih arheoloških raziskav.

9 POVZETEK

Diplomsko delo je sestavljeno iz treh sklopov. Uvodni opredelitvi problema, hipoteze in ciljev diplomskega dela sledi podrobnejši pregled zgodovinskega okvirja nastanka zapornega sistema CAI, ki je osnova za razumevanje funkcioniranja objekta in nadaljevanje dela. Sledi opredelitev območja obdelave s predstavitvijo izbranih treh zapornih enot na Gradiškem vrhu pri Robu, na Selu pri Robu in na Benetah. Drugi sklop je sestavljen iz podrobnejših analiz in inventarizacije: analize stanja izbranih zapornih zidov, analize namenske rabe prostora in parcelnega stanja zemljišč na območju izbranih zapornih enot, analize vidljivosti, analize starih in novih cestnih povezav ter inventarizacije in analize obstoječe turistične ponudbe ter spomenikov kulturne in naravne dediščine. Kot zaključek drugega sklopa sledi skupno vrednotenje izbranega območja treh zapornih enot glede na predhodne terenske ogleda in izdelane analize. Ker gre za objekte kulturne dediščine, so v tem sklopu predstavljene tudi smernice varovanja spomenika in poseganja v njegovo konstrukcijo oz. varovalni pas. Analizam nadalje sledi primerjava urejanja zapornih zidov s sorodnimi linearnimi objekti. Glede na to, da gre za poseben tip objektov, je možno zaporne zidove sistema CAI z vidika promocije in urejanja primerjati z nekaterimi sorodnimi objekti, ki izhajajo iz sočasnega obdobja in so imeli podobno obrambno funkcijo. Za primerjavo so bili tako izbrani Hadrijanov zid v Angliji, Antoninov zid na Škotskem in Germansko-retijski limes v Nemčiji. Ugotovitve primerjave so pokazale na priložnosti, ki jih zaporni sistem CAI še nudi, saj se kaže kot neizkoriščen potencial.

V tretjem, zadnjem sklopu diplomskega dela so podani predlogi in smernice za urejanje zapornih zidov celotnega sistema CAI. Na podlagi določenih splošnih smernic za varovanje in obravnavanje vseh enot zidov v Sloveniji so v nadaljevanju podane podrobnejše usmeritve v obliki predlogov ureditev, ki so tudi aplicirane na izbranih treh zapornih enotah. Tipološko se predlogi ureditev razlikujejo glede na to, ali gre za dobro ohranjen, slabo ohranjen ali le domnoven potek zidov. Na zapornih enotah na Gradiškem vrhu, na Selu pri Robu in na Benetah so prikazane predlagane ureditve glede na stanje ohranjenosti, prepoznavnosti zidov v prostoru in stanje spremljajoče krajine. Ureditve so predlagane za posamezne odseke zidov in jih je možno poljubno kombinirati med seboj oz. jih uporabiti le na določenih delih zidov, glede na omenjeno stopnjo ohranjenosti. Predlogi

ureditev dopuščajo tudi možnost, da posamezni odseki linij zidov ostanejo nedotaknjeni, brez dodatnih ureditev.

Naloga nakazuje zgolj enega od možnih pristopov k reševanju problematike nepoznavanja zapornega sistema CAI in slabe prepoznavnosti posameznih zapornih linij v prostoru. Kljub populariziranju zapornega sistema CAI v zadnjih letih je njegovo celostno obravnavanje zelo oteženo. Posamezne zaporne enote, razpršene po območju jugozahodne Slovenije, dobivajo različno lokalno podporo kljub visokemu potencialu. Da ne bi prihajalo do negativnih vplivov in nepotrebnih posegov v konstrukcije zidov, naloga predlaga nekaj osnovnih prijemov, s katerimi je možno izboljšati obstoječe stanje in pripraviti razmere za vedno večje število domačih in tujih obiskovalcev. Hkrati je lahko tudi izhodišče za nadaljnje študije in pomoč pri vzpostavljanju celostne lokalne turistične ponudbe.

10 VIRI

10.1 CITIRANI VIRI

Ad Pirum

<http://users.volja.net/evjkab924/posta/zgodovina.htm> (5.marec 2008)

ANS. Arheološka najdišča Slovenije. 1975. Ljubljana, DZS: 415 str.

ARS - Arhiv Republike Slovenije. Ljubljana. 2007. Franciscejski kataster. Selo pri Turjaku / 08. CD - ROM (izpis iz baze podatkov)

Ciglencečki S. 1999. Zidani braniki Italije. V: Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov. Ljubljana, Modrian: 317-319

Claustra Alpium Iuliarum. The Great Roman Fortified War Zone

<http://www.ars-cartae.com/claustra/claustra.htm> (1. december 2007)

Claustra Alpium Iuliarum. 1, Fontes.1971. Zbirka katalogi in monografije. Ljubljana, Narodni muzej: 100 str.

Der Limes in Rheiland – Pfalz. Sekretariat fur das Welterbe in Rheinland Pfalz

<http://www.welterbe-limes-rlp.de> (12. oktober 2007)

Deterding M. 2007. »Zaporni zidovi sistema CAI«. Dvorska vas (osebni vir, oktober 2007)

DKN – Digitalni katastrski načrt. 2007. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije (izpis iz baze podatkov): CD – ROM

DMR 12.5 – Digitalni model reliefa. 2007. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije. Podatki geodetske službe. (izpis iz baze podatkov): CD – ROM

DOF – Digitalni ortofoto posnetek. 2007. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije (izpis iz baze podatkov): CD - ROM

DTK 25 – Digitalna topografska karta. 2007. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije (izpis iz baze podatkov): CD - ROM

Enciklopedija Slovenije. 1988. 2. zvezek. Ljubljana. Mladinska knjiga: 416 str.
Frontiers of the Roman Empire – UNESCO World Heritage Center
<http://whc.unesco.org/en/list/430/> (12. oktober 2007)

Frontiers of the Roman Empire: Upper German Raetian Limes – Deutsch UNESCO Kommission (10. april 2007).
<http://www.unesco.de/322.html?&L=1> (12. oktober 2007)

History of the Roman Antonine Wall near Kilsyth
<http://www.paperclip.org.uk/kilsythweb/history/ant1.htm> (13. oktober 2007)

Kosi M. 1998. Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med Antiko in 16. stoletjem. Ljubljana ZRC SAZU: 344 str.

Krajevni leksikon Slovenije. 1971. Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del. Ljubljana. Državna založba Slovenije: 705 str.

Marušič I. 1998. Kraške krajine notranje Slovenije. Ljubljana. Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani: 136 str.

Multimediales Dossier: Der Limes in Hessen
<http://www.hessen-limes.de> (12. oktober 2007)

Official Website of Hadrian's Wall Country
<http://www.hadrians-wall.org/> (6. oktober 2007)
<http://www.planyourinvasion.co.uk/index2.php> (6. oktober 2007)

Osnovna šola Primoža Trubarja Velike Lašče: Projekt Zid
www2.arnes.si/~osljptvl1s/sola/zid3.html (13. februar 2008)

Petru P. 1972. Novejše arheološke raziskave Claustra Alpium Iuliarum in kasnoantičnih utrd v Sloveniji. Arheološki vestnik, 23: 343-366

Petru P. 1978. Poznoantična poselitev Slovenije. Arheološki vestnik, 29: 359-366

Po sledih Rimskega imperija »Lanišče«

<http://monoblog.over.net/mrim/lanisce> (5. marec 2008)

Premierstein A. von, Rutar S. 1899. Roemische Strassen und Befestigungen in Krain: mit Karten und Facsimilien. Wien. K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale: 48 str.

Rajšp V. 1996. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763 – 1787. Zvezek 2. Ljubljana. SAZU ARS: Sekcija 2

'Scape. The international magazine for landscape architecture and urbanism. 2006/ 2. Merovingian ring – fort. 62 – 63

SSKJ. 2005. Ljubljana, DZS: 1714 str.

Techniques & architecture. Oct. – nov. 2001. Most beautiful water. 54 – 56

The Antonine Wall

http://www.roman-britain.org/places/watling_lodge.htm (12. oktober 2007)

The Roman Limes – Upper German – Raetian border wall

http://www.limes-in-deutschland.de/limes_english.html (11. oktober 2007)

Vuga D. 2003. Zadnja obramba Rimskega imperija. Rast – revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja, 89, 5: 401-406

Welcome to the Hunterian Museum and Art Gallery

<http://www.hunterian.gla.ac.uk/collections/museum/romans/antonine/wall.shtml#roman> (12. oktober 2007)

Wikipedia, prosta enciklopedija. Hadrijanov zid

http://sl.wikipedia.org/wiki/Hadrijanov_zid (5. oktober 2007)

Zavod za varstvo kulturne dediščine (ZVKDS)

<http://www.zvkds.si/> (7. oktober 2007)

Zgodovina antičnega Rima. 2003. Svarog, izobraževalni zavod: CD - ROM

10.2 DRUGI VIRI

Athena Review 1,1: Antonine Wall Introduction

<http://www.athenapub.com/antwall1.htm> (13. oktober 2007)

Bitelli R. 1999. Clastra Alpium Iuliarum, rapalska meja in fašizem: arheologija kot primer kontinuitete. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: 157 str.

Cvinger na Rakitni v sistemu alpskih zapor Clastra Alpium Iuliarum – spomin na arheološka izkopavanja leta 1962. 2000. Zgibanka. Osnovna šola Preserje.

Cunliffe B. 1982. Rimljani. Ljubljana, Cankarjeva založba: 332 str.

Deutsche Limeskommission

<http://www.deutsche-limeskommission.de> (12. oktober 2007)

Embelton R., Graham F. 1990. Hadrian's wall in the days of the Romans. Newcastle, F. Graham: 320 str.

Fister P. 1986. Umetnost stavbarstva na Slovenskem. Ljubljana, Cankarjeva založba: 439 str.

Frelih M. 2000. Clastra Alpium Iuliarum. Rimski zid v Sloveniji. Sektor Verd – Zaplana nad Vrhniko. Zgibanka. Vrhnika, Občina Vrhnika, Muzejsko društvo Vrhnika.

Frelih M. 2003. Logatec – Longaticum in rimski obrambni sistem Clastra Alpium Iuliarum. S prispevkom o bitki pri reki Frigidus (Soča) leta 394. Logatec. Občina: 84 str.

Historic Scotland: News (23. januar 2007)

<http://www.historic-scotland.gov.uk/news-full-article.htm?articleid=24510> (12. oktober 2007)

Kerrigan M. 2000. Stari Rim in rimsko cesarstvo. Ljubljana, Cankarjeva založba: 96 str.

Kolenc D. 2006. Dober dan, Krpanova dežela. Sprehodi po notranjskih poteh. Postojna, Notranjsko – kraški regionalni zavod za turizem Postojna: 331 str.

Liberati A. M., Bourbon F. 2000. Antični Rim – zgodovina civilizacije, ki je vladala svetu. Ljubljana, Mladinska knjiga: 292 str.

Marušič I. 1998. Metodološke osnove. Ljubljana. Ministrstvo za okolje in prostor RS, Urad za prostorsko planiranje: 120 str.

Mikl – Curk I., Ciglencečki S., Vuga D., 1993. Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji. Ljubljana Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine Slovenije: 66 str.

Notranjska A – Ž. Priročnik za popotnika in poslovnega človeka. 1999. Murska Sobota, Pomurska založba: 268 str.

Penko A. 2004. Clastra Alpium Iuliarum. Predjama in Hrušica – kronološka in tipološka označitev obrobni najdb, ter njuna vpetost v rimskodobno cestno omrežje. Diplomski naloga. Studeno: 128-134

Pešpot ob Rimski zapornih zidovih - Clastra Alpium Iuliarum po izanski občini. 2002. Zgibanka. Ig. Občina Ig.

Pešpot ob Rimskih zapornih zidovih - Clastra Alpium Iuliarum v velikolaški občini. 2000. Zgibanka. Velike Lašče. Ministrstvo za šolstvo in šport.

RoemerWelt am Caput Limitis – Erlebnis mit allen Sinnen
<http://www.roemer-welt.de> (12. oktober 2007)

Saalburg Roman Fort
<http://www.saalburgmuseum.de> (12. oktober 2007)

Spletna stran Občine Bloke
<http://www.bloke.si> (10. oktober 2007)

Spletna stran Občine Ribnica
<http://www.ribnica.si> (10. oktober 2007)

Spletna stran Občine Sodražica
<http://www.sodrazica.si> (10. oktober 2007)

Spletna stran Občine Velike Lašče

<http://www.velike-lasce.si> (10. oktober 2007)

Šašel J., Urleb M. 1971. Arheološka raziskovanja na Benetah. Ljubljana. Mladinski raziskovalni tabori 1970: 29-35

Več tisoč let v enem dnevu ali več – Ajdovščina. Zgibanka. Občina Ajdovščina.

Zgodovinski atlas sveta. Od prazgodovine do danes. 1995. Ljubljana, Mladinska knjiga: 199 str.

120 godina vatrogastva v prezidu 1886 – 2006. Dobrovoljno vatrogasno društvo Prezid. 2006.

ZAHVALA

Mentorici prof. dr. Ani Kučan se zahvaljujem za pomoč in strokovno usmerjanje pri izdelavi diplomske naloge. Prof. dr. Božidarju Slapšaku se zahvaljujem za recenzijo diplomskega dela, strokovno usmerjanje in nasvete.

Posebej se zahvaljujem g. Manfredu Deterdingu za seznanitev s temo naloge, za posredovanje koristnih informacij in vodenje na številnih terenskih ogledih. Prav tako se zahvaljujem Alenki Cof za pomoč pri izdelavi posameznih analiz in vsem ostalim, ki so mi kakorkoli pomagali pri izdelavi diplomske naloge.